

Livet innenfor murene

*- en kvalitativ undersøkelse av den sosiale
situasjonen til langtidsinnsatte i et norsk fengsel*

Trine Neset Brødremoen

Masteroppgave i sosiologi
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Juni 2010

Sammendrag

Denne oppgaven belyser hvordan den sosiale situasjonen til langtidsinnsatte i et norsk fengsel oppleves, og dette gjøres ved å analysere fire forskningsspørsmål: Hva karakteriserer de innsattes hverdag? Hvilke sosiale relasjoner etablerer og opprettholder de innsatte i løpet av soningstiden? Hva er grunnlaget for kulturelle og sosiale skillelinjer mellom de innsatte? Hvilke relasjoner utvikler de innsatte til de ansatte i fengselet?

Jeg har intervjuet 10 langtidsinnsatte menn. Intervjuene er gjennomført i et stort fengsel på Østlandet med høyt sikkerhetsnivå. De innsatte er mellom 29 og 54 år, seks av dem er utenlandske og fire er norske.

Erving Goffmans teorier om totale institusjoner er mitt grunnlag for å analysere fengsel, og jeg har også brukt teorier fra bl.a. Thomas Mathiesen, Nils Christie og Yngve Hammerlin for å belyse feltet og analysere mine funn.

Analysen er tredelt. Den første delen beskriver de innsattes hverdag og hvilke relasjoner de etablerer og opprettholder i løpet av soningstiden. Her fremkommer det at de innsatte i stor grad mister kontakten med sin familie og sine venner. De etablerer nye kontakter med både innsatte og ansatte mens de soner, men dette er ikke relasjoner de ønsker å opprettholde etter soning.

Den andre delen ser på hvilke kulturelle og sosiale skillelinjer som finnes mellom de ansatte. Jeg finner her flere ulike faktorer som skiller de innsatte i ”oss” og ”dem”-grupper, og ser at de i stor grad bruker tilhørigheten til disse gruppene til å finne sin plass i innsattgruppen.

Den tredje analysedelen belyser relasjonen som er mellom de innsatte og betjentene. Slik fengselet er organisert i dag har betjentene både en kontrollfunksjon og en omsorgsfunksjon som henger sammen med et ønske om å rehabilitere de innsatte. Dette gjør at betjentene i ulike situasjoner har ulike roller overfor de innsatte, og dette påvirker hvordan de innsatte opplever sin hverdag mens de soner.

Forord

Siste punktum er satt og jeg kan endelig bla i en ferdig oppgave! Det har vært en lang og krevende prosess, men jeg har lært utrolig mye underveis – både om faget og meg selv. Jeg er glad for å ha fått bedre innblikk i et faglig felt som er svært spennende og ikke minst viktig. Og jeg er stolt, men samtidig ydmyk, over å ha skrevet et en tekst som kan bidra til at andre kan få en bedre forståelse av hvordan fengselshverdagen er. Mange fortjener en takk for å ha hjulpet meg på veien.

Først og fremst vil jeg rette en takk til mine informanter som stilte opp på intervju og delte sine tanker, følelser og meninger med meg. Tusen takk! Uten dere ville det ikke blitt noen oppgave!

Mine tålmodige veiledere Tove Thagaard og Yngve Hammerlin fortjener også en stor takk. Dere har gitt mye av deres tid for å gjøre denne oppgaven bra, og deres innspill underveis har vært uvurderlige. Dere beholdt også troen på meg og prosjektet da jeg mistet den selv. Takk!

En takk også til Kriminalomsorgen Region Nordøst for å ha gitt tillatelse til å forske i det aktuelle fengselet og til ansatte i det nevnte fengselet for hjelp og tilrettelegging i forbindelse med intervjuene. Takk til Røde Kors for oppstartshjelp.

Tusen takk til mine gode venner som har vært der for meg hele veien. Dere har vært forståelsesfulle, tålmodige og gitt meg ny energi og motivasjon når behovet har vært der. Nå har solen begynt å skinne igjen. Jeg er glad i dere! En spesiell takk til Hanne for korrekturlesing og teknisk hjelp, i tillegg til gode innspill og motivasjon underveis. Takk til sosiologijentene for at jeg fikk dele noen viktige år med dere. Takk til familien min for å ha lært meg at man må jobbe hardt for å nå sine mål og at ”den som gir seg er en dritt”. Takk til arbeidsplassen min for at dere har vært forståelsesfulle og fleksible og gjort det mulig å fullføre prosjektet ved siden av full jobb. Og en takk til dere som tvilte underveis, dere ga meg ekstra lyst til å bevise at jeg kan!

”Per aspera ad astra”

Trine Neset Brødremoen

Oslo, 21.juni 2010

Innhold

1. INNLEDNING	1
1.1 BAKGRUNN FOR STUDIEN	1
1.2 PROBLEMSTILLINGER	2
1.3 FENGSEL SOM ARENA Å FORSKE PÅ	2
1.3.1 <i>Fengsel i Norge</i>	3
1.3.2 <i>Fengselet</i>	3
1.3.3 <i>Norge uten sammenligningsgrunnlag</i>	4
1.4 OPPGAVENS OPPBYGGING	4
2. TEORETISK RAMMEVERK	7
2.1 INNLEDNING	7
2.2 FENGSELSSTRAFFENS GRUNNPRINSIPPER	7
2.2.1 <i>Straffens formål og begrunnelse</i>	7
2.2.2 <i>Straffegjennomføringsloven</i>	9
2.3 FENGSELSSYSTEMETS GRUNNPILARER	10
2.3.1 <i>Mer og bedre sikkerhet</i>	11
2.3.2 <i>Styrket rehabilitering</i>	12
2.3.3 <i>Ulike menneskesyn preger organiseringen av fengsel</i>	13
2.4 FENGSELETS SÆREGNE TREKK	14
2.4.1 <i>Fengsel som total institusjon</i>	15
2.4.2 <i>Rolleberøvelse</i>	16
2.4.3 <i>Krenkelsesprosessen</i>	18

2.4.4	<i>Tilpasningsformer</i>	20
2.5	FENGSELSKULTUR	21
2.5.1	<i>Prisonisering</i>	22
2.5.2	<i>Den funksjonalistiske hypotesen</i>	22
2.5.3	<i>De svakes forsvar</i>	23
2.5.4	<i>Fangenes tapsliste</i>	23
2.6	ORGANISERING AV FENGSELET	24
2.6.1	<i>Kriminalitetskontroll som industri</i>	25
2.7	ET REHABILITERENDE FENGSEL ELLER PINEPÅFØRING?	26
2.7.1	<i>Påføring av pine</i>	27
2.7.2	<i>Andre alternativer</i>	28
2.7.3	<i>Ønske om endring</i>	29
2.8	ET FUNGERENDE FENGSEL?	31
2.8.1	<i>Et rettferdig fengsel?</i>	31
2.8.2	<i>Fengselets funksjoner</i>	32
2.8.3	<i>Fremtidsvisjoner for å forbedre dagens fengsel</i>	33
3.	METODE	35
3.1	VALG AV METODE	35
3.1.1	<i>Å velge intervju</i>	35
3.1.2	<i>Delvis strukturert</i>	36
3.1.3	<i>Intervjuguiden</i>	36
3.2	GJENNOMFØRINGEN	37
3.2.1	<i>Adgang til feltet</i>	37
3.2.2	<i>Utvalg</i>	38

3.2.3	<i>Intervjuprosessen</i>	39
3.3	UTFORDRINGER.....	40
3.3.1	<i>Mannlige innsatte og kvinnelig intervjuer</i>	41
3.3.2	<i>Ulik etnisk bakgrunn</i>	43
3.3.3	<i>Følelser i intervjuprosessen</i>	43
3.3.4	<i>Kontakt med informanten</i>	44
3.4	FORSKNINGENS KVALITET.....	46
3.4.1	<i>Reliabilitet</i>	46
3.4.2	<i>Validitet</i>	47
3.4.3	<i>Generaliserbarhet</i>	48
3.5	ETIKK.....	48
3.5.1	<i>Temavalg</i>	48
3.5.2	<i>Informert samtykke</i>	49
3.5.3	<i>Intervjusituasjonen</i>	49
3.5.4	<i>Konfidensialitet</i>	50
3.5.5	<i>Analyse</i>	50
3.5.6	<i>Konsekvensen av å delta i forskningsprosesser</i>	51
3.5.7	<i>Oppsummering</i>	52
4.	DE INNSATTES HVERDAG	53
4.1	HVERDAGENS FORUTSIGBARHET.....	53
4.2	ANSATTE I FENGSELET	54
4.3	MATERIELT OG SOSIALT BEGRENSET.....	55
4.4	MONOTON HVERDAG	56

4.5	RELASJONER	57
4.6	MEDINNSATTE.....	58
4.6.1	<i>Få venner i fengselet</i>	58
4.6.2	<i>Mange venner</i>	59
4.6.3	<i>Konflikter</i>	60
4.7	RELASJON TIL ANSATTE.....	61
4.8	RELASJON TIL FAMILIE	62
4.9	TAP AV RELASJONER?.....	65
4.10	TAP AV SELVBESTEMMELSE	66
4.11	MANGEL PÅ GODE RELASJONER	67
5.	KULTURELLE OG SOSIALE SKILLELINJER.....	69
5.1	OSS OG DEM	69
5.2	EN ANNEN HVERDAG	70
5.3	ETNISKE SKILLELINJER	71
5.4	DOMMENS BETYDNING.....	73
5.4.1	<i>Dom ingen betydning?</i>	73
5.4.2	<i>Sedelighetsforbrytelser ikke godtatt</i>	74
5.4.3	<i>Andre dommer er uten betydning for hierarki</i>	76
5.5	TYSTERE	77
5.6	TRENING I FENGSELET	79
5.6.1	<i>Trening som fritidsaktivitet</i>	79
5.6.2	<i>Mindre tid til trening ga reaksjoner</i>	80
5.7	FORSKJELLSBEHANDLING?.....	82
5.8	UTFORDRINGER I INNSATTGRUPPEN	83

6.	RELASJON TIL ANSATTE PÅ VIRKER HVERDAGEN	85
6.1	RELASJONSMØNSTRE	85
6.2	ULIKE ROLLER	86
6.2.1	<i>Mindre innblanding på senioravdelingen</i>	<i>87</i>
6.2.2	<i>Unge regelryttere</i>	<i>88</i>
6.2.3	<i>Betjentenes dilemma</i>	<i>89</i>
6.3	STORT FENGSEL	91
6.4	ENDRINGER I BETJENTROLLEN	92
6.5	GODE RELASJONER?	93
7.	AVSLUTNING	95
7.1.1	<i>Veien videre</i>	<i>96</i>
	KILDELISTE.....	99
	VEDLEGG	1

1. Innledning

1.1 Bakgrunn for studien

Fengsel er en viktig del av vårt samfunn. Mennesker blir fengslet og løslatt hver dag for å ha begått kriminelle handlinger. De aller fleste har en mening om fengsel som institusjon og hvordan det er å sitte i fengsel. Noen få i befolkningen kjenner fengselet innenfra, enten fordi de selv har sittet inne, de jobber der eller kjenner det på andre måter. Men blant befolkningen ellers er det også mange meninger om fengsel. Mitt inntrykk er at meningene ikke alltid er basert på kunnskap om fengselet. Ofte er oppslag i mediene med på å skape visse inntrykk av fengsel som institusjon og hvordan det er å sitte i fengsel. Gjennom politiske debatter, spesielt i tiden rundt valg, blir det presentert ulike versjoner av hvordan det er å sitte i fengsel. Mitt mål med denne oppgaven er å redegjøre for hvordan den sosiale situasjonen for de innsatte oppleves, altså beskrive hvordan det er å sitte i fengsel.

Et annet tema som knytter seg til fengsel er hvilken funksjon vi ønsker at fengselet skal ha. Er det et sted hvor vi sperrer inne kriminelle for å straffe dem? Eller er det et sted hvor vi rehabiliterer mennesker slik at de kan komme ut av et fengselsopphold som mer kompetente samfunnsborgere enn da de ble fengslet? Dette er interessante spørsmål å stille, og det krever litt kunnskap om fengselet og hvordan fengselssystemet fungerer for å kunne argumentere for eller mot.

Gjennom denne oppgaven håper jeg å kunne belyse hvordan det oppleves å sitte i fengsel og hvilke funksjoner et fengsel kan ha. Ved å gjøre det vil det være lettere å forstå de innsattes situasjon og hvordan de har det under soningen. Det vil også være lettere å se hvordan det å sitte inne kan fungere både som et rehabiliteringsopphold og som en skole for kriminelle. Med økt bevisstgjøring er det et ønske at befolkningens ”hverdagsprat” rundt fengsel i større grad kan være basert på kunnskap på feltet, slik at de innsatte som vender tilbake til samfunnet møter en større forståelse for hva de har opplevd.

1.2 Problemstillinger

Den hverdagen de innsatte opplever inne i fengselet er isolert fra samfunnet som helhet, og dette skaper et innsattsamfunn som er annerledes enn livet de levde utenfor murene. For å oppnå en forståelse for de innsattes sosiale situasjon ønsker jeg å besvare følgende hovedproblemstilling; *Hvordan oppleves den sosiale situasjonen for langtidsinnsatte i et norsk fengsel?*

Jeg belyser denne problemstillingen ved å analysere fire forskningsspørsmål. De første spørsmålene jeg vil analysere er; *Hva karakteriserer de innsattes hverdag? Hvilke sosiale relasjoner etablerer og opprettholder de innsatte i løpet av soningstiden?* Disse spørsmålene ønsker jeg å studere i kapittel 4 i lys av Goffmans teori om totale institusjoner.

Når mange ulike mennesker lever tett på hverandre i en institusjon som fengsel er det å anta at det vil oppstå konflikter eller det vil være forhold som forsterke ulikheter blant innsatte. Det andre forskningsspørsmålet jeg stiller er; *Hva er grunnlaget for kulturelle og sosiale skillelinjer mellom de innsatte?* Dette spørsmålet ligger til grunn for analysene som gjøres i kapittel 5.

Ulike fengselsstudier representerer ulike perspektiver på hvordan de innsatte forholder seg til fengselet. På bakgrunn av disse perspektivene vil jeg analysere spørsmålet; *Hvilke relasjoner utvikler de innsatte til de ansatte i fengselet?* Dette spørsmålet ønsker jeg å belyse i kapittel 6.

1.3 Fengsel som arena å forske på

Fengsel som arena å forske på er lite tilgjengelig. Med unntak av innsatte eller ansatte er det få mennesker som har vært inne i et fengsel. Det er også få som har nedskrevet førstehåndsinformasjon om hvordan det er å sitte i fengsel. Samtidig er fengsel en institusjon i samfunnet som alle kjenner til og som er svært viktig for å opprettholde det moderne samfunnet slik vi kjenner det i dag. Jeg anser det derfor som viktig å kunne fortelle omverdenen om hvordan det er å sitte i fengsel, og for å kunne gjøre det er det viktig å redegjøre for hvordan jeg har fått tilgang til den erfaringen de innsatte har.

1.3.1 Fengsel i Norge

Totalt i Norge per i dag er det 48 fengsler. Disse er fordelt mellom totale og repressive system til åpne og lite fengselsaktige fengsler. Det er mest vanlig å skille mellom fengsler med høyt sikkerhetsnivå, de lukkede fengslene, og fengsler med lavere sikkerhetsnivå, åpne fengsler. Det er også stor variasjon når det kommer til størrelsen. Det største lukkede fengselet har 392 plasser, og det minste 12. For de åpne fengslene er tallene henholdsvis 115 og seks plasser. Antall nyinnsettelse i 2008 var 12.391 og innsattbefolkningen har et dagsbelegg på rundt 3.300. Dette er omtrent dobbelt så mye som tidlig på 1980-tallet (Hammerlin og Kristoffersen 2010).

I 2008 viser tall fra Kriminalomsorgens sentrale forvaltning at over 62 % av innsattbefolkningen sitter i fengsler med høyt sikkerhetsnivå. Omtrent 35 % sitter i fengsler med lavere sikkerhet. Rundt 7 % av de innsatte er kvinner. Nesten 25 % av de innsatte har et annet statsborgerskap enn norsk. De utenlandske innsatte kom fra 122 land utenfor Norge (Hammerlin og Kristoffersen 2010).

Tall fra 2007 viser at 42 % av de innsatte er dømt for vinning, i overkant av 24 % er dømt for promille, litt over 12 % er dømt for narkotikarelatert lovbrudd, omtrent 3 % for sedelighet og 20 % er dømt for vold. Det sistnevnte innebærer drap, drapsforsøk, vold, ran, voldtekt, trusler og legemsbeskadigelse. Gjennomsnittlig dom var rundt 100 dager. 55 % av alle dommer var på under 60 dager, 68 % under 90 dager og 10 % var på et år eller mer (Hammerlin og Kristoffersen 2010).

1.3.2 Fengselet

Det fengselet jeg gjorde mine intervjuer i er et stort fengsel på Østlandet. Fengselet har høyt sikkerhetsnivå, og det sitter en rekke langtidsinnsatte her med alvorlige dommer her. De innsatte er fordelt over et ganske stort område og har flere avdelinger.

Fengselet ble bygget for en del tiår tilbake, og det er bygget som et arbeidsfengsel. Dette er i tråd med slik man så på fengsel i den tiden. Ideologien har endret seg frem til i dag, men

Fengselet har ikke gjort noen store endringer på sin bygningsmasse siden det ble bygget (samtale med Yngve Hammerlin 14.10.09¹). Det kan med andre ord synes som at de fysiske omgivelsen til de innsatte ikke er helt i tråd med de retningslinjer som i dagens samfunn finnes for drift av fengsel og behandling av de innsatte.

For å bevare anonymiteten til det gjeldende fengselet, vil jeg i denne oppgaven kun omtale det som ”Fengselet”.

1.3.3 Norge uten sammenligningsgrunnlag

Svært mange som ønsker å si noe om hvordan det er å sitte i fengsel eller hvordan det er å forske i fengsel sammenligner det norske systemet med systemer i andre land – både skandinaviske land, andre land i Europa og USA og Canada. Dette kan bli problematisk fordi den norske Kriminalomsorgen og forholdene i norske fengsler er forskjellig fra alle andre land, inkludert våre naboland som Sverige og Danmark (samtale med Yngve Hammerlin 14.10.09). Man skal derfor være svært forsiktig med å bruke forskning som er gjort i andre land uten å påpeke dette spesielt. Andre lands forskning er basert på helt andre forutsetninger, og en direkte sammenligning vil derfor gi et feilaktig inntrykk.

1.4 Oppgavens oppbygging

I kapittel 1 har jeg redegjort for fengsel som arena å forske på. I tillegg er sentrale tall for fengselssystemet i Norge lagt frem og jeg har presentert det aktuelle fengselet mine intervjuer ble gjennomført i. Avslutningsvis i kapittel 1 har jeg fortalt litt om forskjellene mellom norsk og utenlandsk fengselssystem, og hvorfor jeg i liten grad har valgt å trekke internasjonal forskning inn i mine analyser.

Kapittel 2 redegjør for det teoretiske rammeverket for oppgaven. Først beskriver jeg hvilke prinsipper som ligger til grunn for bruk av fengsel som straff. Jeg velger å se på fengsel som en total institusjon slik Goffman beskriver totale institusjoner, og redegjør derfor for hans teori om totale institusjoner. Så følger en oversikt over hvilke teorier og meninger Thomas Mathiesen, Nils Christie og Yngve Hammerlin står for når det kommer til sentrale temaer

¹ Dette er også beskrevet andre steder, men for at det aktuelle fengselet skal forbli anonymt har jeg kun valgt å henvise til samtale med Yngve Hammerlin. En referanse til artikkel, bok el.l. vil avsløre Fengselets navn.

innenfor fengsel som institusjon og bruk av fengsel som straff.

Metodekapittelet kommer som kapittel 3. Det er en gjennomgang av hele mitt forskningsprosjekt og de metodiske valgene som ble tatt i forbindelse med dette prosjektet. Kapittel 3 sier også noe om de etiske utfordringene som følger av å gjøre et forskningsarbeid som dette.

Kapittel 4, 5 og 6 er mine funn og analyse av dem. Hovedfokus i kapittel 4 er de innsattes hverdag i fengselet og hvilke relasjoner de innsatte har til menneskene rundt seg, både innenfor og utenfor fengselsmurene. Kapittel 5 redegjør for de sosiale og kulturelle skillelinjene jeg fant blant mine informanter. Og kapittel 6 tar opp relasjonen mellom de innsatte og ansatte i Fengselet.

Kapittel 7 oppsummerer funnene og samler trådene fra analysen. Dette kapittelet ser også på muligheter for videre forskning.

2. Teoretisk rammeverk

2.1 Innledning

Det teoretiske rammeverket i denne oppgaven består av tre deler. Den første delen beskriver hvilke prinsipper som ligger til grunn for å bruke fengsel som straff, og hvilke ideologier og menneskesyn som påvirker hvordan fengselet fungerer slik det gjør.

Den andre delen av det teoretiske rammeverket omhandler begrepet totale institusjoner. Erving Goffman har utviklet dette begrepet for å beskrive blant annet fengsler, og jeg ønsker å bruke hans perspektiv som et teoretisk rammeverk for studien. Det teoretiske rammeverket inneholder derfor en redegjørelse av Goffmans teorier om totale institusjoner generelt og for fengsel spesielt.

Siste del av det teoretiske rammeverket ser på ulike fengselsforskere og deres syn på fengsel som institusjon og fengselsstraff. I all hovedsak har jeg valgt å bruke perspektivene til Thomas Mathiesen, Nils Christie og Yngve Hammerlin, da dette er tre fengselsforskerne som tydelig har markert seg innenfor denne fagtradisjonen og som har bidrag som er svært interessante for å belyse denne oppgavens problemstilling.

2.2 Fengselsstraffens grunnprinsipper

2.2.1 Straffens formål og begrunnelse

Det å straffe noen blir oftest definert som å påføre et menneske et onde. Når man straffer noen med fengsel blir dette ondet frihetsberøvelse. Å ta fra enkeltpersoner sin frihet skjer under helt bestemte institusjonelle betingelser, og de institusjonelle betingelsene som ligger til grunn for dagens innsetninger i fengsel er formet i en historisk prosess.

Det er vanlig å skille mellom absolutte og relative straffeteorier. For de absolutte er straffen et mål i seg selv. Onde handlinger skal gjengjeldes, det er et ønske om at rettferdighet skal oppnås for den egen skyld og straffen har en egenverdi. Det er med andre ord snakk om gjengjeldelse og represjon gjennom straffen. "Øye for øye, tann for tann". I de relative

straffeteoriene er ikke straffen et mål i seg selv, men et middel for å oppnå et bestemt mål og et middel til å forhindre ny kriminalitet. På den måten blir det et preventivt middel hvor formålet er å forebygge fremtidige lovbrudd, og at man handler i overensstemmelse med lovgivningen. Straffen skal påvirke allmennheten, den kriminelle eller andre til ikke å begå straffbare handlinger. Metodene er avskrekking, moraldannelse og vanedannelse (Mathiesen 1995:44-46).

De relative straffeteoriene kan deles inn i to hovedgrupper, allmennprevensjon og individualprevensjon. Med allmennpreventiv virkning ønsker man å hindre at andre enn den innsatte selv skal begå kriminelle handlinger. Dette skal oppnås med avskrekking, moraldannelse og vanedannelse overfor andre enn den som skal straffes (Mathiesen 1995:44-46). Mens allmennprevensjon er rettet mot andre enn lovbrøyteren, er individualprevensjonen rettet mot lovbrøyteren. Gjerningspersonen skal avskrekkes fra å begå nye lovbrudd gjennom å oppleve det ubehaget det er å bli straffet. Dette skjer ved å uskadeliggjøre, inkapasitere og avskrekke den innsatte, men også ved å påvirke, rehabiliter, resosialisere, disiplinere og behandle den innsatte på forskjellige måter. Forbedringstanken er det grunnleggende. I følge Mathiesen er fengselsstraffens allmennpreventive funksjon er i dag et paradigme, det vil si at man tar den for gitt, det er "common-sense" for de fleste (Mathiesen 1995:81-85).

Individualprevensjonen har uskadeliggjøring eller avskrekking, men også rehabilitering og påvirkning som målsetting. Med uskadeliggjøring menes det at man skal begrense den kriminelles muligheter til å utføre nye lovbrudd. Den kriminelle uskadeliggjøres i det han eller hun settes i fengsel og mister muligheten til å utføre nye lovbrudd under soningen (Mathiesen 1995:119). Ved avskrekking gjennom fengselsoppholdet skal ubehaget ved frihetsberøvelsen og fengselsoppholdet føre til at lovbrøyter ikke velger å utføre ny kriminalitet (Mathiesen 1995:152-155).

Ulike rehabiliteringsstrategier og påvirkningsformer har som mål å sette i gang en rehabiliterings- og habiliteringsprosess som etter endt soning skal åpne for integrering og et ikke-kriminelt liv (Hammerlin 2008a:14).

Individualprevensjon har i dagens straffeideologi et sterkt feste i rehabiliterings-, behandlings- og omsorgsstrategier. Den fengselsstraffen vi kjenner til i dag avspeiler både allmennpreventive og individualpreventive grunnprinsipper. Stortingsmelding nummer 37

(2007/2008) ”*Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*” har tydeliggjort de allmennpreventive og individualpreventive perspektivene. Det legges stor vekt på de innsattes rehabiliteringsprosesser og tilbakeføring til samfunnet, i tillegg til samfunnets trygghet og sikkerheten i fengslene. Denne stortingsmeldingen har også et organisatorisk perspektiv der forskjellige etater og institusjoner skal samvirke i rehabiliteringsprosessen. Den har også et ideelt mål om at straffegjennomføringen og rehabiliteringen skal være fleksibel og den presenteres i meldingen som en ”sømfri” kriminalomsorg der også kriminalomsorg i anstalt og i frihet, som begge er en del av straffegjennomføringen, skal koordineres (Stortingsmelding nr.37, 07/08).

2.2.2 Straffegjennomføringsloven

I 2002 trådte Lov om gjennomføring av straff mv (Straffegjennomføringsloven) i kraft i Norge. Denne loven tar utgangspunkt i en klar forutsetning om at individualprevensjon må finne sted innenfor rammene av det allmennpreventive. I følge Ståle Eskeland står individualprevensjonen, i form av rehabilitering, sterkt i fortolkningen av den nye loven. Dette støtter opp om at det er en tendens i den norske kriminalpolitikken til økt tro på straffens allmennpreventive og individualpreventive effekt, i tillegg til at enkeltbestemmelser innebærer økt vekt på fengselsmessige hensyn. Dette er en tendens som ikke har vært tilstede i Norge siden Valle var justisminister i 1977/1978 (Eskeland 2001:107).

Den nye Straffegjennomføringsloven gjelder for gjennomføring av fengselsstraff i tillegg til andre strafferettslige særreaksjoner, samfunnsstraff og varetektsfengsling samt gjennomføring av andre reaksjoner som er særlig bestemt i lov. §2 og §3 i loven formaliserer noen grunnbetingelser, og den påpeker at straffegjennomføringen må ivareta straffens formål:

§2 Formål:

Straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold.

Ved varetektsfengsling skal kriminalomsorgen legge forholdene til rette for å avhjelpe negative virkninger av isolasjon.

§3 Innhold:

Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig. Innholdet skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.

Barns rett til samvær med sine foreldre skal særlig vektlegges under gjennomføringen av reaksjonen.

Domfelte har aktivitetsplikt under gjennomføringen av straff og strafferettslige særreaksjoner. Aktivitetsplikten kan bestå av arbeid, samfunnsnyttig tjeneste, opplæring, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet. Under sykdom eller uførhet kan aktivitetsplikten falle bort.

Ved gjennomføringen av fengselsstraff, forvaring og strafferettslige særreaksjoner skal det så vidt mulig skje en gradvis overgang fra fengsel til full frihet og god tilbud om deltagelse i fritidsaktiviteter.

2.3 Fengselssystemets grunnpilarer

I følge Hammerlin bygger fengselsstraffen og fengselsvirksomheten i Norge i dag på tre dominerende grunnpilarer. Den første er ”straffe- og straffegjennomføringsideologien”, som inkluderer forskjellige kontroll-, sikkerhets- og disiplineringsformer. Den andre er ”rehabiliterings- og omsorgsideologien” som inkluderer ulike behandlings-, omsorgs- og hjelpetiltak (Hammerlin 2008a:2-3). Ved siden av rehabilitering som målsetting er tiltakene også ment å være skadereduserende. Dette vil si at erkjennelsen om at fengselsoppholdet påfører fangen ulike former for belastninger, lidelser og problemer må i en human fangebehandling reduseres. De rehabiliterende tiltakene er omsatt i praksis som fengselsskadereduserende tiltak og tiltak for integrering og tilbakeføring til samfunnet, men er også en del av fengselssystemets påvirknings- og disiplineringsstrategi. Hammerlin betoner at rehabilitering ikke kan skje i fengsel. Det er i beste fall mer snakk om å sette i

gang en rehabiliteringsprosess. Målet med en del tiltak er som oftest heller habilitering eller delhabilitering ved at tiltakene som er satt i gang er ment å gi den enkelte innsatte muligheter til å dyktiggjøre i forskjellige virksomheter. Skole, arbeid, samtalegrupper og programmer er eksempler på slike virksomheter (Hammerlin 2008b:519-523).

Den tredje ideologiske grunnpilaren er systemets og fengselsproduksjonens formålsrasjonelle målsettinger og styringsideologi. Det er spesielt to historiske utviklingsspor som er basis for fengselssystemet. I dagens fengselsideologi og fengselspraksis er både sikkerheten og rehabiliteringen styrket (Hammerlin 2008a:2).

2.3.1 Mer og bedre sikkerhet

I dagens samfunn er det en mer positiv holdning til bruk av fengsel. Antall fengslede har omtrent doblet seg siden starten på 1980-tallet. I tillegg til at flere blir fengslet enn tidligere viser det seg også at det er mer vilje til strengere straffegjennomføring, økt kontroll og sikkerhet i tilknytning til alle former for fengsling. Sikkerheten trekkes frem som det viktigste institusjonsmålet, og målet er at både kompetansen til de som jobber i fengselet og de tekniske foranstaltningene og kontrollsystemene forbedres med tanke på effektiv sikkerhet (Hammerlin 2008a:2-3). Sikkerheten i norsk fengsel er i dag tredelt i en organisatorisk sikkerhet, en statisk sikkerhet, som er knyttet til materialitet og tekniske foranstaltninger, og en dynamisk sikkerhet, som er ulike kontroll- og samhandlingsformer i hverdagen (Hammerlin 2008b).

Gjennom å sette noen i fengsel kan man påvirke, disiplinere og endre den innsatte under fengslingen samtidig som den innsatte straffes. Det foregår en disiplinering av den innsatte både åpent og skjult gjennom hele fengselshverdagen (Hammerlin 2008b:174). Hvis det blir innført strengere kontrolltiltak i fengslene vil de totalitære maktstrukturene i fengselet styrkes, og dette vil blant annet øke den lidelsen som de innsatte blir utsatt for. En konsekvens av dette er at belastningen blir stor både for betjenter og innsatte (Hammerlin 2008a:4).

2.3.2 Styrket rehabilitering

Rehabiliteringsideologien har siden 1980-tallet og i den senere tid fått et sterkere feste, og det er mer vilje til å styrke rehabiliteringen av og hjelpe- og omsorgsarbeidet for innsatte. Dette skjer gjennom ulike tiltak som blant annet miljøarbeid, samtalegrupper, programvirksomhet og behandlingsopplegg. Det definerte målet er å unngå ny kriminalitet. Det er også større fokus på at fengslene kan samarbeide med etater, institusjoner og organisasjoner utenfor kriminalomsorgen. Samarbeidet med friomsorgen er omstrukturert og effektivisert, noe som har ført til at Kriminalomsorg i frihet nå er en del av straffegjennomføringen. Det er også et mål at de ulike rehabiliterings- og omsorgstiltakene innarbeides i fengselssystemets virksomhet uten at straffe-, kontroll- og sikkerhetsstrukturen svekkes. Sikkerheten skal komme først, dette har vært og er et viktig prinsipp i straffe- og straffegjennomføringsideologien (Hammerlin 2008a:3-4).

Fengselsutviklingen i Norge i dag viser til et institusjonelt mangfold som dekker forskjellige kriminalomsorgspolitiske og faglige behov. På den ene siden er det de svært lukkede og sikkerhetstunge, lukkede systemene. På den andre siden er det de åpne og lite fengselsaktige systemene. Man skiller mellom fengsler med meget høy sikkerhet, høy sikkerhet og lavere sikkerhetsnivå (Hammerlin 2008a:1). Ut fra dette formes ulike fengsels- og straffegjennomføringssystemer. I følge Hammerlin kan rehabiliteringsideologien deles i to former. Den ene er de påvirknings- og hjelpeformene som er basert på samfunnets og systemets behov der målet er å forme eller påvirke den enkelte som et objekt for innsatsene. Personen framstår her objektmessig. Den andre formen han trekker fram er de rehabiliteringsprinsippene der hjelpeopplegget og tiltakene er definert i en omsorgs- og verdirasjonalitet som tar utgangspunkt i den enkelte fangens behov og situasjon. Med andre ord ut fra et subjekt- og brukerperspektiv. Hammerlin systematiserer i detalj de ulike formene relatert til forskjellige fengselssystemer basert på om de er systemtilpassede og systemrettede eller persontilpassede og personrettede (Hammerlin 2008b:596).

Oppsummert ser vi at de institusjonelle hovedtrekkene fordeler seg på de strengt systemtilpassede tiltakene på den ene siden, og de mer personorienterte tiltakene på den andre siden. Det åpenbares også ulike fange- og menneskesyn innenfor de forskjellige virksomhetsarenaene der straffeideologien tradisjonelt bygger på straffepraksisens menneskesyn og synet på de innsatte og rehabiliteringsideologiens forskjellige menneskesyn

og menneskeforståelse. I følge Hammerlin har fengselssystemet og kriminalomsorgens virksomhet utviklet former som uten tvil har vært åpninger i et rigid fengselssystem, men selve fengselssystemets essens og straffegjennomføringsprinsipper bygger på to dype historiske og ideologiske røtter (Hammerlin 2008a:1). Den ene er en sterk sikkerhetsorientert frihetsberøvelse og den andre er en rehabiliteringsideologi som essensielt sett som grunnidé er lite forandret idémessig, metodisk og sosiomaterialisert sett. Men det er viktig å merke seg at de minst fengselsaktige systemene og visse tiltak i fengslene og kriminalomsorgen, særlig innenfor de personorienterte omsorgs- og hjelpetiltakene, åpner for en straffegjennomføring som moderer den ortodokse og tradisjonelle fengselsstrafftenkningen (Hammerlin 2008b:173-182).

2.3.3 Ulike menneskesyn preger organiseringen av fengsel

Som bakgrunn for ulike former for organisering av fengselet, tiltak og opplegg er det ulike menneskesyn. Det humanistiske menneskesynet har vært og er framført som et grunnleggende ideologisk prinsipp og ideal for norsk kriminalomsorg (Stortingsmelding nr.27, 97/98). Norsk kriminalomsorg og fengslenes innhold og form skal ha humanisme som etisk og faglig føring, og de skal bygge på humane sanksjonsformer og en human fangebehandling (Hammerlin 2008a:6).

Hammerlin har imidlertid sterkt kritisert bruken av humanisme som betegnelse og begrunner det filosofisk, etisk og ontologisk. Han mener organiseringen av fengselet i hovedsak bygger på et teknokratisk menneskesyn. Et teknokratisk menneskesyn bygger på en oppfatning av at man kan forholde seg til mennesket som et objekt som kan manipuleres og forandres. Dette kan gjøres ved bruk av teknikker og metoder for å endre den enkeltes væremåte eller tenkemåte eller endre den enkeltes personlighet. Det teknokratiske menneskesynet innebærer en grunnleggende tro på at mennesker kan formes, styres og administreres ved hjelp av ulike metoder og tilrettelegging, og at fagpersoner utfører dette. Hammerlin hevder at det teknokratiske menneskesynet preger mange opplegg og tiltak som gjennomføres i kriminalomsorgen og fengselssystemet (Hammerlin 2008a:8).

Hammerlin hevder også at det humanistiske menneskesynet ikke er mulig å gjennomføre i et fengselssystem, fordi dette systemet i seg selv er inhumant og strider mot de humanistiske

grunnprinsippene. Det humanistiske menneskesynet legger til grunn at mennesker er likeverdige, de har evnen til å skape, de har bevissthet og frihet til å forme sitt eget liv. Man blir den man blir gjennom det man gjør. Det er mennesket og menneskeverdet som er i sentrum. Mennesket er et mål i seg selv, og det må aldri brukes som et middel for andre. Men det man derimot kan hevde er at fengslene gjøres mer og mer humane, men dette er ikke det samme som at fengselssystemet bygger på humanisme og humanistiske grunnprinsipper. I følge Hammerlin styrkes både sikkerheten og rehabiliteringen, men dette gjøres innenfor rammer som sikrer både straffegjennomføringen og sikkerheten underveis (Hammerlin 2008a:6-7).

Fengselssystemet og straffegjennomføringen skjer i et lukket og sterkt kontrollert system. En klassisk måte å beskrive et slikt system på ved å bruke Erving Goffmans begrep ”totale institusjoner”. Dette er et begrep som ble utviklet for flere tiår siden under andre forutsetninger enn dagens totale institusjoner, men den grunnleggende tankegangen og delaspekter ved begrepet er i høyeste grad aktuelt for en analyse av det norske fengselssystemet. Spesielt gjelder dette de fengselsinstitusjonene som betegnes som lukkede med høyt sikkerhetsnivå, men også de åpne fengselsformene med et lavere sikkerhetsnivå. Jeg vil anvende deler av Goffmans perspektiver implisitt i analysedelen.

2.4 Fengselets særegne trekk

Av teoretikere som har skrevet om institusjoner er Erving Goffmans tekster om totale institusjoner et svært viktig bidrag. Men hva er en total institusjon? Goffman mener å ha funnet fire kjennetegn ved totale institusjoner som gjør at de skiller seg ut. På totale institusjoner blir alle deler av tilværelsen utført på samme sted og under den samme myndigheten. Alle dagens gjøremål utføres i nærvær av en stor gruppe andre mennesker. Alle i fellesskapet behandles likt og alle er satt til å gjøre det samme i fellesskap. De rutinene som følges gjennom dagen er nøye planlagt, og i hvilken rekkefølge aktiviteter skal gjennomføres er bestemt av et system med formelle regler og et personale. Aktivitetene er påtvungne, og de er innarbeidet i en enkel, rasjonell plan som har til hensikt å oppfylle institusjonens offisielle mål (Goffman 1967:13).

Goffman beskriver fem typer totale institusjoner. Det er for det første institusjoner for mennesker som ikke klarer seg selv, for eksempel hjem for blinde. For det andre er det institusjoner som skal ta seg av de som ikke klarer å ta vare på seg selv eller er en fare for

samfunnet, som tuberkulosesanatorier eller statshospitalet. En tredje type total institusjon er de som er opprettet som beskyttelse for noe som kan være farlig for samfunnet, dette kan være straffeleirer, fangeleirer eller fengsler. En fjerde type institusjon som Goffman beskriver er de som angivelig er etablert for bedre å kunne tilgodese en eller annen arbeidsmessig oppgave, som for eksempel kostskoler eller arbeidsleire. Den siste formen for totale institusjon som Goffman beskriver er steder som skal tjene som tilfluktssted eller treningssteder, ofte er dette religiøse ordninger som for eksempel klostre av ulike slag (Goffman 1967:12).

2.4.1 Fengsel som total institusjon

Fengsel er en slik total institusjon, og det er det dette kapittelet skal fokusere på. Fengsel har alle de fire kjennetegnene som Goffman beskriver for totale institusjoner. Alt foregår innenfor fengselsmurene, både soving, spising, arbeid, skole og fritid. Uansett hva man gjør, så er man sammen med eller i nærheten av de andre innsatte. Det er ingen frihet til å gjøre noe på eget initiativ som bryter med reglementet. Alle innsatte skal følge de samme reglene og de forventer også å bli behandlet likt tilbake, fengselet er med andre ord preget av et likhetsprinsipp som er nedfelt i den sosiomaterielle strukturen og reglementet. Det er faste rutiner som følger et regelverk laget av fengselet, og betjentene sørger for at det blir overholdt. Det offisielle målet til fengselet er å straffe de som har gjort straffbare handlinger og rehabilitere de før de skal ut i samfunnet igjen (Goffman 1967:13).

Goffman beskriver også andre trekk ved totale institusjoner som karakteriserer fengselet. Klientene og de ansatte i totale institusjoner er der for hverandres skyld. Det ville ikke vært noen betjenter der om det ikke var innsatte i fengselet, og det ville heller ikke vært noen innsatte der om det ikke var noen betjenter til å passe på. Det er også et spesielt kontrollerende og praktisk avhengighetsforhold mellom de innsatte og betjenter. Men selv om de to gruppene er på samme arena, er det likevel flere forskjeller mellom de to gruppene. Goffman poengterer at de innsatte er der mot sin vilje mens betjentene har valgt å arbeide der. De innsatte blir kontrollert, mens betjentene er kontrollører. De innsatte er i institusjonen hele tiden, og er i liten eller ingen grad integrert i samfunnet utenfor. Men de ansatte derimot har et liv utenfor institusjonen, og er bare i institusjonen et visst antall timer i døgnet (Goffman 1967:14). Dette skaper nødvendigvis et skille mellom betjentene og de

innsatte, fordi de innsatte ikke får ta del i de samme tingene som de ansatte får.

I et fengsel har fengselsledelsen og betjentene tilgang til informasjon om de innsatte, og denne informasjonen kan brukes når det tas avgjørelser på vegne av de innsatte eller i avgjørelser som kan påvirke innsatte. Goffman hevder at i totale institusjoner har de ansatte fullt innsyn i beslutningsprosessen når det skal tas avgjørelser om klienter eller som berører klienter (Goffman 1967:15). Dette beskriver på mange måter den hverdagen som de innsatte opplever i fengsel.

Ute i samfunnet har de fleste et arbeid å gå til. De fleste som jobber gjør dette for å tjene penger til livets opphold, og i mange situasjoner blir arbeidsplass valgt med tanke på at det er et givende arbeid. I institusjoner er klientene tvungne til å arbeide med det de er satt til, og ofte samsvarer ikke denne jobben med det de selv ville valgt å arbeide med. I fengsel har de innsatte aktivitetsplikt, og dette innebærer for mange at de skal jobbe, gå på skole eller delta i programvirksomhet den tiden de sitter inne. Utvalget av jobber er ofte begrenset, og de ender ofte opp med å gjøre enkle arbeidsoppgaver som er relativt langt unna det de ville valgt om de hadde valgmuligheter. De innsatte får heller ikke lønn for jobben de gjør.

Familieliv er også en side ved institusjonslivet som skaper et skille mellom ansatte og innsatte. Å bli satt i fengsel skiller de innsatte fra familien sin på en unaturlig måte, og mange av dem mister kontakten helt mens de soner. De ansatte i fengselet kan reise hjem til familien sin når de er ferdig på jobb (Goffman 1967:17).

2.4.2 Rolleberøvelse

I følge Goffman er det slik at alle som blir plassert i en total institusjon gjennomgår en forandring som fører til at personligheten blir svekket og truet. Denne prosessen inneholder en rekke elementer, og Goffman beskriver dette som en endring i personens ”moraliske karriere”, noe som innebærer et psykisk utviklingsforløp hvor individets tro på seg selv og andre som betyr noe endres. En analyse av disse prosessene er nyttig, i følge Goffman, fordi vi må erkjenne hva som skal til for at klientene i totale institusjoner skal få beholde sin personlighet (Goffman 1976:19).

Rolleberøvelse er et viktig element i denne prosessen. I samfunnet for øvrig har alle mennesker mulighet til å planlegge hvordan man skal utøve sin egen rolle. På denne måten

vil man skille ulike roller fra hverandre, og den ene rollen vil ikke ødelegge for de andre. I fengsel, som i andre institusjoner, mister man denne muligheten til å planlegge utøvelsen av roller. De innsatte er en del av fengselet og dets regler og rutiner døgnet rundt, og kanskje over flere år. Denne frihetsberøvelsen er sterkt begrensende. Men det hevdes at selv om fengsel er frihetsberøvelse, har den enkelte innsatt de samme rettighetene som andre til skole, helsetjenester og lignende. Dette er også i tråd med norsk kriminalomsorgspolitik og straffegjennomføringslov (Straffegjennomføringsloven). Men det finnes også en del eksempler på mennesker som mister sivile rettigheter når de er en del av en total institusjon, for eksempel har innsatte restriksjoner på en del handlinger de ikke kan gjøre mens de sitter i fengsel (Goffman 1967:19-20). Det å miste slike rettigheter vil gi et ennå større skille mellom det livet man har ute i samfunnet og det livet man lever i institusjonen.

Når de innsatte ankommer fengselet blir de fratatt personlige eiendeler, tildelt rom og i noen tilfeller spesialklær. Handlinger som dette beskriver Goffman som programmering fordi det bearbeider og tilpasser de innsatte til institusjonens maskineri (Goffman 1967:20). Som en del av denne innskrivningen vil det fremkomme at betjentene er de ansvarlige, så de innsatte tar rollen som underordnede. Goffman mener en slik prosess i en total institusjon kan inneholde en "lydighetstest" som sikrer at klientene forstår hvilken rolle de har overfor klientene. I fengsel kan dette bestå i at de innsatte som ikke fremstår som underordnet raskt vil bli irettesatt av betjentene synlig for de andre innsatte, for å vise hvilke roller de har. En slik hendelse sender signaler om hvordan det forventes at rangordningen skal være (Goffman 1967:21).

For å ivareta en viss personlig fasade trenger mennesker personlige eiendeler. Når klientene ankommer totale institusjoner blir de ofte fratatt de personlige eiendelene sine, det Goffman kaller identity-kit. En del av disse eiendelene blir også byttet ut med standardiserte, upersonlige eiendeler, som for eksempel sykehusklær eller fengselsuniform. Og idet dette skjer, mister også klienten en del av sin personlighet, som han hadde med seg da han ankom institusjonen (Goffman 1967:23). I fengsel får de innsatte bare lov til å ha med inn et minimum av sitt identity-kit, og underveis i soningen har de en begrenset mulighet til å anskaffe seg nye eiendeler. En del av de personlige eiendelene blir også byttet ut med fengselets standardutstyr.

Det er ikke bare nedverdiggende for klientene i en total institusjon at de kroppslige fysiske grensene blir brutt ved kontroller, men personligheten krenkes også hevder Goffman. Det vernet som mennesker naturlig har mellom seg selv og omgivelsene forseres, og personens integritet brytes ned. Dette beskriver Goffman som forurensing av selvet. Blant annet mister klientene retten til å holde personlige opplysninger for seg selv. I fengsel er opplysninger om de innsatte tilgjengelig for betjentene. Det at de innsatte alltid er under overvåkning kan oppleves krenkende (Goffman 1967:25-26).

Innsatte blir plassert sammen uten at det i særlig grad blir tatt hensyn til alder, nasjonalitet eller etnisk opprinnelse. I det daglige må de omgås alle, selv om de ikke ønsker det. At valgfriheten i forhold til hvem man vil omgås i sitt daglige liv blir fjernet kan også gjøre at de innsatte føler seg krenket, mener Goffman (1967:29).

2.4.3 Krenkelsesprosessen

Den prosessen som de innsatte er gjennom kaller Goffman for krenkelsesprosessen. Han mener det fører til tre hovedproblemer. Det første problemet er at de mister sin egen selvbestemmelsesrett. Ute i samfunnet har mennesker normalt en viss selvbestemmelsesrett og handlefrihet, og dette fører til at man kan ha makt over sin egen situasjon. Et av tegnene på selvbestemmelsesrett er selvvalgt uttrykksadferd, som kan være motvilje, hengivenhet eller likegyldighet. Denne selvbestemmelsesretten blir svekket når man lever i en total institusjon (Goffman 1967:38-39).

I en institusjon som fengsel er de innsatte nødt til å forholde seg til andre innsatte og ansatte hele tiden, og dette gjør at de må legge bånd på seg hvis de er i dårlig humør eller de har andre følelsesutbrudd. Enda mer svekket blir den hvis adferden til en innsatt kan brukes som bevismateriale i forbindelse med individets psykiatriske, religiøse eller politiske status (Goffman 1967:38-39). Spesielt vil det siste påvirke mange som er i fengsel siden den innsattes adferd ligger til grunn for mange avgjørelser som tas, for eksempel spørsmål om permisjon. At de innsatte hele tiden må forholde seg til at de har mindre selvbestemmelsesrett enn ute i samfunnet ellers vil være krenkende.

Også andre sider ved selvbestemmelsesretten kan forsvinne når man er i fengsel eller andre totale institusjoner. For eksempel får ikke en innsatt bestemme selv hvordan seng han vil ha eller hvor i rommet den skal stå. Man kan heller ikke bestemme når og hvor man skal spise,

om man skal skaffe seg noen nye eiendeler, hvor man skal tilbringe fritiden sin og en rekke andre eksempler. Små ting som dette har betydning for en som sitter i fengsel, fordi man ute i samfunnet har en naturlig trang til å skaffe seg bekvemmeligheter når man har behov for det. Å miste muligheten til å dekke dette behovet speiler tapet over ikke å kunne bestemme over seg selv. Dette ser Goffman på som en krenkelse (Goffman 1967:39).

Goffman nevner et tredje eksempel på hva det er med totale institusjoner som gjør at klientene blir krenket, og det er hvordan de ansatte snakker til klientene. I mange sammenhenger tar klientene bare i mot beskjeder fra de ansatte uten å ha noen mulighet til å ta egne avgjørelser, eller klientene blir stilt spørsmål som åpenbart kun er for samtalens skyld og ikke fordi de forventer et svar. Når det klientene sier eller mener ikke lenger har noen betydning, mister de muligheten til selvbestemmelse (Goffman 1967:39). I et fengsel vil det variere relativt mye hvordan de ansatte og de innsatte samhandler med hverandre fordi betjentene og de innsatte møtes på ulike arenaer i løpet av en dag. I noen tilfeller er betjentene tilstede for å delta i sosiale sammenhenger der innhold og form gjør de to aktørene mer likestilte. Men i andre sammenhenger når betjentene er tilstede av sikkerhetsmessige årsaker for å passe på de innsatte vil de innsatte i større grad bli tildelt beskjeder uten å ha særlig tilsvarende mulighet. Ved å være den passive parten, og ikke få ha en stemme, blir selvbestemmelsesretten mindre.

Det andre problemet Goffman ser ved denne krenkelsesprosessen er begrunnelsene som gis for hvorfor institusjonene kan gå til angrep på klientenes personlighet. Begrunnelsene skal egentlig gi en logisk forklaring på hvorfor klientene i en total institusjon kan krenkes, men Goffman stiller seg kritisk til de forklaringene som blir gitt. Ut i fra hvilke begrunnelser som gis, har Goffman delt de ulike institusjonene opp i tre kategorier.

Den ene gruppen er de som bruker de fysiske omgivelsene som en del av krenkelsen, mens det er klientene selv som utfører krenkelsen. For eksempel kan dette være religiøse institusjoner hvor man bruker de fysiske omgivelsene til å gjøre botsøvelser. Dette kjenner vi igjen fra blant annet klostre (Goffman 1967:40).

De to siste kategoriene kan begge forklare begrunnelsene for å bruke fengsel. I et fengsel utfører ikke de innsatte krenkelsen selv, men de fysiske omgivelsene krenker den innsatte

uten at de innsatte er aktiv (Goffman 1967:41). Å leve i et fengselsbygg med låste dører og høye gjerder kan være krenkende i seg selv. Dette står i kontrast til en rekke andre totale institusjoner, som for eksempel religiøse, hvor det ikke de fysiske omgivelsene i seg selv som krenker.

Den siste kategorien gjelder når krenkelsen er begrunnet med andre hensyn enn de fysiske omgivelsene eller de fysiske omgivelsene ikke gir noen logisk begrunnelse. I fengselet begrunnes restriktive foranstaltninger med sikkerhetshensyn (Goffman 1967:41). Å låse de innsatte inne begrunnes ikke med straff, men for at de ikke skal rømme og begå ny kriminalitet.

Goffman hevder at disse tre kategoriene av krenkelser har oppstått som et resultat av bestrebelsene etter å dirigere de daglige funksjonene hos et stort antall mennesker innenfor et begrenset område med minimum av innsats (Goffman 1967:41).

Det tredje problemet som Goffman ser for seg med krenkelsesprosessen er den psykiske påkjenningen det er å være i en total institusjon. Når de innsatte i et fengsel blir påvirket av krenkelsesprosessen vil det etter hvert gjøre noe med personligheten deres. Deres mulighet til å forflytte seg fritt er borte, de har ikke mulighet til å styre sine egne dager eller ha kontakt med omverdenen. Goffman mener denne type påvirkning vil innebære at de innsatte ser annerledes på seg selv og føler det er personligheten deres som blir innskrenket (Goffman 1967:42).

2.4.4 Tilpasningsformer

Klientene som bor i totale institusjoner må tilpasse seg et liv i en slik institusjon og skape et liv annerledes enn det de lever utenfor institusjonen. Goffman deler denne typen tilpasningsformer inn i primære og sekundære tilpasningsformer. Den primære tilpasningsformen er den som kommer automatisk hvis en klient går inn i en institusjon og bidrar med den aktiviteten som er forventet. "Han blir til det "normale, programmerte" medlem", hevder Goffman (1967: 138). Den primære tilpasningsformen er med andre ord slik klienter normalt tilpasser seg livet på en total institusjon. Når denne formen for tilpasning gjøres, skapes det en stabilitet i institusjonen (Goffman 1967:145). For å skape stabilitet i et fengsel må en rekke av de innsatte tilpasse seg den primære tilpasningsformen. Den forventede aktiviteten er at den innsatte tilpasser seg de rutinene som finnes i det

aktuelle fengselet, at han følger opp aktivitetsplikten sin og at han jobber aktivt for å komme tilbake til samfunnet som en ikke-kriminell samfunnsborger.

Det vil alltid være noen innsatte i et fengsel som ikke klarer eller ikke ønsker å tilpasse seg det livet. Men siden de må være i fengsel kan de tilpasse seg gjennom sekundære tilpasningsformer. De sekundære tilpasningsformene beskrives som ”når et medlem av en organisasjon benytter seg av ikke-autoriserte midler eller oppnår ikke-autoriserte mål – eller begge deler” (Goffman 1967:139). Med andre ord er det adferd som ikke direkte utfordrer de ansatte, men som gjør det mulig for klientene å skaffe seg forbudte goder eller skaffe seg tillatte goder med forbudte midler. Å ha muligheten til sekundære tilpasningsformer gir klientene i institusjonen en følelse av å få tilbake selvbestemmelsesretten. Han er sin egen herre og har en viss kontroll over sitt eget fysiske miljø (Goffman 1967:46-47).

Goffman deler de sekundære tilpasningsformene i to kategorier, det er de splittende og de samlende tilpasningsformene. De splittende ødelegger stabiliteten i institusjonen og dette er fordi klientene som deltar i disse aktivitetene gjør det for å splitte institusjonen eller endre strukturen. De samlende sekundære tilpasningsformene har den motsatte virkningen fordi de ligner på de primære tilpasningsformene ved at de fører seg inn i den allerede eksisterende strukturen til institusjonen uten å ha krav om radikale endringer. De kan i praksis motvirke splittelser. Disse tilpasningsformene er, i følge Goffman, de stabile delene av institusjonens ”underverden” (Goffman 1967:145).

2.5 Fengselskultur

I sammenheng med at de innsatte blir fjernet fra samfunnet og plassert i fengsel sammen oppstår det en egen subkultur i fengselet. Flere har kommet med tilnærminger eller forklaringer på hvordan slike subkulturer oppstår. Jeg vil her presentere de to tilnærmingene, som i følge Mathiesen, er de to mest brukte; prisonisering og det han kaller den funksjonalistiske hypotesen (Mathiesen 1965:5).

2.5.1 Prisonisering

Denne tilnærmingen ble i utgangspunktet presentert av Donald Clemmer i gjennom sin bok ”The Prison Community” i 1940. Han brukte begrepet ”prisonisering” for å forklare hvordan subkulturer i fengsel oppstår. Når noen blir fengslet, må de sette seg inn i de normene, verdiene og vanene som er gjeldende i fengselet. Denne prosessen kaller Clemmer ”prisoniseringsprosessen”. Jo lenger de innsatte blir i fengselet, jo mer tar de til seg den levemåten som gjelder i fengselet, og fjerner seg fra de normene som gjelder utenfor fengselsmurene. På denne måter dannes det en subkultur inne i fengselet hvor de innsatte lever etter helt andre normer enn om de hadde levd ute i samfunnet. Clemmer betegner denne subkulturen som oppstår for en antisosial kultur (Clemmer 1958:294-320).

Clemmer presenterer videre to typer strukturer som påvirker normendringen og prisoniseringsprosessen hos de innsatte. Det ene er at den subkulturen som dannes i fengselet skaper avstand mellom de innsatte og de ansatte i forhold til hvilke verdier de lever etter. Denne avstanden kan gi grunnlag for konflikt, og denne konflikten ligger til grunn når de innsatte skaper sine normer og verdier. Den andre strukturen som påvirker normendringer er at det dannes grupper blant de innsatte, og den enkelte innsatte får da et behov og et ønske om å bli akseptert i en slik gruppe. Det er den kampen de innsatte går gjennom for å få innpass de ulike gruppene som skaper grunnlaget for normendringen (Clemmer 1958:294-320).

I følge Clemmer kan ingen velge å ikke bli prisonisert, men graden av prisonisering avhenger av hvor involvert de er i innsattsamfunnet. Også andre faktorer spiller inn, som hvor mye kontakt de har med livet utenfor fengselet, hva slags relasjoner de har i fengselet og lengde på straffen. Han fant en negativ sammenheng mellom involvering i innsattkulturen og tilpasning til livet utenfor (Clemmer 1958:294-320).

2.5.2 Den funksjonalistiske hypotesen

Den andre tilnærmingen til å forklare hvordan det oppstår egne kulturer i fengselet kaller Mathiesen den funksjonalistiske hypotesen. At disse subkulturene oppstår blir forklart med at de innsatte blir kriminelle eller generelt asosiale av å være i fengsel, og at det er fengselet som har negativ påvirkning. Dette er en tilnærming som skal ha blitt brukt av mennesker

utenfor fengselet eller fengselssystemet som er idealister i forhold til hvordan fengselssystemet fungerer og som ønsker å starte reformer (Mathiesen 1965:7).

Den innsattkulturen som oppstår kommer som en reaksjon på de lidelsene og tapene som de innsatte har mens de er fengslet. De innsatte har mistet sin frihet, de har blitt fratatt sine personlige eiendeler, de har ingen mulighet for å opprettholde heteroseksuelle relasjoner og de mangler sikkerhet. Denne smerten fører til en subkultur som har sine normer. Såfremt disse normene og denne kulturen er institusjonalisert, vil det i de innsattes øyne redusere lidelsene ved å sitte i fengsel (Mathiesen 1965:8).

Mens Clemmer er mest kjent for læringshypotesen, er det Gresham Sykes som har stått i spissen for den funksjonalistiske hypotesen. Han lanserte denne tankegangen i boken "The society of captives" etter å ha forsket på et maksimumssikkerhetsfengsel i USA (Sykes 1958). Selv om dette er forskning fra et amerikansk fengsel er det en del norske forskere som har funnet konklusjonene hans relevante også for forskning på norske forhold, som blant annet Mathiesen (1965).

2.5.3 De svakes forsvar

Mathiesen har selv forsket på subkulturer, men i fengselet han tilbrakte tid i, fant han ingen tegn på noen sterk innsattkultur. Han fant heller ingen tegn på at de innsatte ble prisonisert, slik Clemmer fant i sin forskning (Mathiesen 1965:188). Men han fant tegn på at de innsatte skapte seg et forsvar på andre måter. På den avdelingen Mathiesen forsket på, var de innsatte dømt til sikring. Som grunnlag for å idømme noen sikring måtte det være en psykiatrisk uttalelse som konkluderte med at de innsatte trengte det. Dette gjorde at de innsatte ble sterkt kritisk til psykiaternes makt, og de kritiserte både det de opplevde, fengselet og fengselssystemet fordi det ikke fungerte slik de mente det burde. Å stå sammen om denne kritikken ble for de innsatte et forsvar (Mathiesen 1965:185-186).

2.5.4 Fangenes tapsliste

Fengsel produserer lidelse, poengterer Hammerlin. Denne lidelsen uttrykker han i det han kaller "Fangenes tapsliste". Med utgangspunkt i egen og andres forskning, utarbeidet Hammerlin Fangenes tapsliste for første gang tidlig på 1980-tallet. Han har kontinuerlig, og frem til i dag, ajourført og videreutviklet listen både i og gjennom sin egen

fengselsforskning. Det er også flere andre som har brukt denne tapslisten i sine forskningsarbeider, og utviklet listen videre, blant annet E. Brekke og H.H. Halvorsen (2004) og K. Hanao (2008). Fangenes tapsliste anvendes mye i dag både i undervisning og av andre forskere i deres studier (Hammerlin 2008b: 177-178). Jeg velger å bruke den også i denne oppgaven for å kunne si noe om hvordan det er å sitte i fengsel og hvilken lidelse dette påfører de innsatte. Listen er lang og innholdsrik, og jeg velger derfor å plukke ut de punktene som er mest relevante for å belyse denne oppgavens problemstilling og det mine informanter tok opp under intervjuene. Den fullstendige listen kan leses som vedlegg til oppgaven.

På toppen av Fangenes tapsliste står ”tap av frihet/avmakt/maktesløshet”, og dette er noe alle innsatte lider under. Når man blir fengslet mister man naturlig friheten sin. Og det å være sperret inne, atskilt fra det livet man naturlig lever, vil gi de innsatte følelse av både avmakt og maktesløshet. De har ikke lenger makt over sin egen hverdag og sine egne liv. Å miste selvbestemmelsen sin på den måten kan også skape sosial usikkerhet og utrygghet (Hammerlin 2008b:178).

Et annet punkt er sosial svekkelse eller sosial avsondring, noe som betyr at de innsatte får institusjonskompetanse fremfor livskompetanse. De blir en del av fengselsinstitusjonen, og får i liten grad mulighet til å trene på det livet som venter utenfor murene. I sammenheng med det blir de fattige på kultur fordi de lever i en fengselskultur som i stor grad er preget av kulturfattigdom (Hammerlin 2008b:178).

At de innsatte blir inaktive og passive når de sitter i fengsel er også med på Fangenes tapsliste. De innsatte er sosialt isolert og de lever i en svært monoton hverdag. I tillegg mister de kontakten med livet utenfor, og mange lider under midlertidige eller varige tap av sosiale forhold, og i sammenheng med dette seksualitet, kjærlighet og omsorg. Å være for lenge borte fra det livet de hadde på utsiden vil kunne føre til tap av mer fysiske ting og eiendeler også (Hammerlin 2008b:178).

2.6 Organisering av fengselet

Hvordan fengslene er organisert vil også påvirke hvilket forhold de innsatte får til fengselet. Kriminalomsorgen har endret seg gjennom en del år, og fengselet er i dag organisert på en helt annen måte enn for en del tiår tilbake. På 1950-tallet var fengselet organisert etter

selvforsyningsmodellen. Dette innebærer at alt personale tilhørte fengselsvesenet. I tillegg til fengselsbetjenter var leger, psykologer, lærere, bibliotekarer og sosialarbeidere ansatt av og i fengslene. En annen organiseringsform er importmodellen, hvor alle spesialister er ansatt i sine egne etater utenfor fengselet. Dette betyr at læreren er ansatt i det kommunale skolesystemet, legen i helsetjenesten og så videre. Importsystemet sikrer at ekspertene beholder sin tilknytning til hvordan livet er utenfor fengselet og hvilke standarder som hersker der. Dette systemet beskriver hvordan fengselssystemet i Norge fungerte i en rekke år (Christie 2004:150-151).

Man kan også organisere fengselet etter en eksportmodell. Det betyr at straffeinstitusjonen igjen blir selvforsørgende ved at fengselsbetjenter har mer utdanning og er derfor bedre kvalifisert enn tidligere, og arbeidsoppgavene er mer overlappende med det terapeutene tradisjonelt har gjort. Farene ved et slikt system er at de som jobber i fengselet blir en integrert del av sitt eget system, og det er ikke så lett å være objektiv og kritisk. Det er også mulighet for at de som er en del av dette systemet blir talspersoner for egen fortreffelighet og kan være en eksportør av egen virksomhet over i andre sider av samfunnet. Det gjør denne modellen til eksportmodell (Christie 2004:150-151). Slik fengselet er i dagens samfunn kjenner man igjen en kombinasjon, systemet er i ferd med å bli organisert etter både import- og eksportmodellen.

Fengselssystemets sikkerhetsstrategi utvikles med impulser fra samfunnets teknologiske utvikling. Moderne teknologi blir mer og mer benyttet i en moderne fengselsinstitusjon. Dette gjøres ved siden av at betjentenes og andres faggruppers kompetanse utvikles ikke bare i forhold til rehabiliterende strategier, men også i forhold til sikkerhetsstrategiene. Sosial kontrollkompetanse blir mer og mer sentralt i utdanningen, samtidig som det også legges vekt på en mer miljøarbeidende funksjon i utøvelsen av yrket. Jeg vil nå ta utgangspunkt i Christies beskrivelse og kritikk av den teknologiske utviklingen.

2.6.1 Kriminalitetskontroll som industri

Christie er sterkt kritisk til hvordan fengsel og kontroll av kriminelle har blitt til en industri i mange land, og at dette er en industri med store vekstmuligheter. Dette fordi det alltid vil være lovbrudd. Og når kriminalitetskontrollen blir som en industri er det naturlig at de som

driver industrien ønsker vekst og tenker økonomi. Dette gjør at antallet innsatte i mange land øker. At kriminalitetskontrollen er organisert slik gjør at man må være ekstra bevisst på hvilke grenser som skal settes (Christie 1993:11-13).

I Norge er forholdene til de innsatte bedre enn land som for eksempel USA. Årsaken til dette er i stor grad samspillet mellom de som jobber i fengslene og myndighetene. Betjentene vil ikke ha overfylte fengsler med flere på hvert rom. Helsevesenet ønsker å ta vare på levevilkårene til de innsatte. Selv om dette skaper lenger ventetid før de innsatte får komme til soning, så har de innsatte det bedre mens de sitter i fengsel (Christie 1993:36-37). Fra amerikanske fengsler finnes det undersøkelser som viser at de innsatte har kritikkverdige forhold i fengselet, noe som kan innebære å være innesperret på små rom med svært dårlig standard store deler av døgnet (Christie 1993:90). ”De fleste som dømmes er som folk flest, vanlige folk, ikke en egen art. De kan bebreides noe, de har gjort noe galt, og det er bestemt at de skal sone. Men de er ikke ville dyr” (Christie 1993:36). Selv om de norske forholdene er bedre, vil mange hevde at det kun påfører de innsatte pine å bli plassert i fengsel under slike forhold. Det neste kapittelet vil se på om fengsel som straff kun påfører de innsatte pine eller om det kan bidra til å rehabilitere de innsatte.

2.7 Et rehabiliterende fengsel eller pinepåføring?

Det er mange meninger om hvorvidt fengselet innfrir de målsettingene som fengselsstraff har. Mathiesen er en av de som er kritisk til bruk av fengsel, og hevder at fengsel ikke fungerer slik det er tiltenkt. Det at de innsatte skal rehabiliteres er ofte nevnt som en av de viktigste målsettingene ved å sone straff i fengsel. Tanken er at den innsatte skal bli rehabilitert underveis i fengselsoppholdet, og denne rehabiliteringen skal skje som et samarbeid mellom fengselsinstitusjonen og den innsatte selv. Helt tilbake til 1600-tallet, hvor tukthusene var vanlige soningsanstalter, har fengselsoppholdet hatt en innebygget rehabiliteringsideologi (Mathiesen 1995: 47-51).

Rehabiliteringen har vært ment å foregå på fire ulike områder, og det er gjennom å ha arbeid i fengselet, tilby skoling og utdanning i fengselet, ha moralpåvirkning og disiplinering overfor de innsatte. I følge Mathiesen er det kun disiplineringen av disse fire strategiene som har blitt gjennomført (Mathiesen 1995: 52-62).

Fra tukthusenes tid på 1600-tallet til dagens soningsanstalter har hovedtankegangen bak å rehabilitere de innsatte endret seg svært lite, det er den samme tankegangen som styrer det fortsatt. Og uansett strategi, har gjennomføringen av rehabilitering fungert svært dårlig. I praksis har det ikke på noe tidspunkt forgått noen rehabilitering (Mathiesen 1995:51). Mathiesen begrunner dette utsagnet med at gjennom sin historie har fengselet i realiteten aldri fungert rehabiliterende fordi det aldri har klart å sette innsatte i funksjonsdyktig stand igjen, og han mener dette er godt dokumentert (Mathiesen 1995:68).

Det er utført en rekke empiriske undersøkelser som viser at resultatene stort sett blir dårlige, uansett behandlingsform. Da er det kriminelles tilbakefall det vises til. Selv undersøkelser som i utgangspunktet er positive til fengsel beskriver at rehabiliteringsforsøk ikke fungerer. Undersøkelsene som Mathiesen referer til her omfatter faktiske behandlinger, men også i forhold til opplegget i fengslene generelt er det lite som viser at det har noen rehabiliterende effekt på de innsatte. Dette fordi hverdagen i fengselet ligger langt fra det man vil betegne som en behandlingssituasjon (Mathiesen 1995:69-71). Det er også gjort sosiologiske studier av fengsler, som støtter opp under Mathiesens påstander om at innsatte ikke blir rehabilitert i fengsel. For eksempel er den overnevnte prisoniseringen av innsatte noe viser at de fremfor å bli rehabilitert, heller blir sterkere knyttet til fengselskulturen (Mathiesen 1995:72-78).

Det er på bakgrunn av undersøkelsene som er gjort, at Mathiesen hevder at rehabiliteringsstrategien i fengselet ikke fungerer. De innsatte blir ikke rehabilitert gjennom å sone i fengselet. Og hvis man ser på den forskningen som blant annet støttet teorien om prisonisering, ser vi at fengselet kan sies å forverre situasjonen til de innsatte, fremfor å rehabilitere dem (Mathiesen 1995:78-79).

2.7.1 Påføring av pine

Christie stiller seg, i likhet med Mathiesen, kritisk til bruk av fengselsstraff, og mener det langt på vei bør være mulig å avskaffe fengselsstraff. Men han erkjenner samtidig at det ikke vil være mulig å avskaffe fengsel som straffeinstitusjon fullstendig, fordi den ivaretar noe viktig i vårt kulturgrunnlag. Christie mener det bør være mulig å komme med alternativer til fengselsstraff i de situasjonene hvor det er hensiktsmessig. Det er ikke slik at noen handlinger er kriminelle av natur, mens andre handlinger ikke er det. Dette er sosialt bestemt. Å se på en handling som kriminell er en av mange måter å se det på, og

menneskene står dermed fri til å velge (Christie 2004:108).

Christie er kritisk til fengsel fordi han ser på dette som påføring av pine. Han hevder at ”å straffe vil si å påføre pine i den hensikt at det skal føles som pine” (Christie 1982:5). Dette er på mange måter hans grunnleggende syn på fengselsstraff og et utgangspunkt for mye av det han skriver om fengsel og fengselets rolle. Den pinen som påføres innsatte står ofte i motsetning til mer anerkjente verdier som for eksempel godhet eller tilgivelse. Christie mener videre at for å rette opp i dette blir enten straffens særpreg enten skjult, eller det blir forsøkt å komme med gode grunner for påføringen av pine (Christie 1982:5).

Gjennom ordene som brukes blir mye av pinen som påføres i fengsel, kamuflert. Ord som ”vokter”, ”fange” og ”celle” er på mange måter mer ærlige enn de ordene de er byttet ut med. ”Fengselsbetjent”, ”innsatt” og ”rom” er snille og gode ord, som i mindre grad viser frem det som er realiteten i fengslene. Også hele systemet har skiftet navn fra ”fengselsvesen” til ”kriminalomsorg”. Dette er ord som ikke nødvendigvis har noen negativ undertone, men er mer nøytrale ord. Ved å bruke disse, kommer ikke det som ligger bak ordene så godt frem, og Christie hevder det kan være lett å glemme alvoret i straffen med slike kamuflerende ord (Christie 1982:14-15).

2.7.2 Andre alternativer

I følge Christie er fengselsstraff en pinepåføring. Dette gjør straff til et tungt virkemiddel. Måter straff er organisert på gjør at det står sterkt i kontrast til hvordan det sivile liv er organisert. Christie mener at bruk av straff innenfor den kulturkretsen vi tilhører, krever sterkt formaliserte former for kontroll av makt og pineutøvelse (Christie 2004: 130). Han ønsker å redusere pinepåføringen som kriminelle utsettes for, og skriver at man må finne alternativer til straff, ikke bare alternative straffemetoder. ”Sosiale system bør bygges opp på måter som reduserer til et minimum av den pine som anses nødvendig å bruke for å opprettholde sosial kontroll” (Christie 1982:13).

I det sivile liv foregår mye kontroll av personer gjennom å ha primære relasjoner med andre. Dette gjør at det blir personlige relasjoner, og ikke i regulerte roller som i fengselet. Christie åpner for at denne formen for kontroll kan misbrukes, men hevder at i relativt åpne forhold vil kontrollen i betydelig utstrekning være basert på gjensidighet. Dette fordi kontrollen er bygget inn i forholdet. Når staten gjør inngrep i disse relasjonene, mislykkes dette ofte. Blant

annet når det er sterk vekst i bruk av fengsel, så er dette en trussel mot idealer om sosialt samhold og assimilasjon. Med en liten fangebefolkning kan arrestasjon, tiltale og straff ha en gunstig virkning på det indre liv i et samfunn. Men med en økende fangebefolkning kan man ikke lenger tenke på avvik som et unntak. Det øvrige samfunnets holdninger til de som er straffet blir annerledes og mer negativt (Christie 2004:131).

Christie skisserer et ønske om endringer i forhold til dette, og mener at et alternativ til masseinnsperring er å gi den aktuelle gruppen av mennesker en andel av de samme samfunnsgodene som resten av befolkningen har. Dette er goder som for eksempel utdanning, arbeid og politisk og kulturell deltakelse. De straffetiltakene som nå finnes blokkerer for slike muligheter (Christie 2004:131).

I forlengelsen av å hevde at det bør finnes andre alternativer enn fengselsstraff, sier også Christie at det er altfor mange innsatte i Norge. Han mener det burde vært færre innsatte totalt sett og flere fengsler som oppmuntret til mer sivile omgangsformer enn det er nå. For en stor del av de som nå havner innenfor fengselssystemet kunne i det i stor grad vært brukt megling og gjenopprettelse for å finne sivile løsninger. Mange problemer som ender opp i fengselssystemet kunne vært forebygget ved økt vekt på velferdstiltak (Christie 2004:149). Mathiesen støtter Christie i ønsket om alternativer til fengselsstraff og mener både samfunnstjeneste og konfliktråd kan være aktuelle alternativer (Mathiesen 1995:202).

2.7.3 Ønske om endring

Hammerlin peker på at dagens fengselssystem er et paradoksens system med to hovedspor, der straff og rehabilitering er en grunnleggende ideposisjon. Kriminalpolitisk oppfattes todeling i et konsensusperspektiv, men reelt sett er det en indre motsetning mellom dem som på mange måter påvirker praksisfeltets relasjoner og virksomheter. Han hevder at man ikke kan rehabiliteres i et fengsel fordi rehabiliteringen også forutsetter en integrering. Han tydeliggjør heller begrepet habilitering, som betyr at den enkelte kan få muligheter til tiltak og oppfølging som den enkelte kan dyktiggjøre seg og få kompetanse med. Men hans kritikk rammer kriminalomsorgens virksomhet med utgangspunkt i at tiltakene er mer systemorienterte og systemtilpassede enn personorientert og persontilpassede ut fra den enkelte innsattes personlige behov og situasjon. Han viser til forhold i fengslene og den tapslisten som utvikles der, i tillegg til den tapslisten som den enkelte har med seg før de

fengsles, og som de ulike levekårsundersøkelsene av fangene åpenbarer. En viktig side av kritikken er at han betoner at det gis for mye institusjonskompetanse framfor livskompetanse. Han trekker også inn etiske innvendinger, særlig i forhold til enkelte opplegg og stiller spørsmål om hvor mye som kan gjøres av hva før man krenker den enkeltes integritet i forhold til påvirkning og tiltak. For Hammerlin er fangebehandling, menneske- og fangesyn viktig i kritikken (Hammerlin 2008b).

Hans ønske for fengselssystemet er at opplegget må formes ut i fra en solidarisk og ideelt sett praktisk humanisme der den enkelte innsatte ses på som en unik, likeverdig og skapende personlighet. Målet med fengsel skal ikke være å rehabilitere etter snevre kriminalpolitiske mål, men at de innsatte skal får muligheter til å kunne dyktiggjøre seg ut fra personens subjektive behov. Den enkeltes behov og situasjon og den enkeltes integritet og verdighet skal være grunnleggende for slike tiltak ut fra en anerkjennelse av den enkelte som et handlende og skapende subjekt med integritet. Hammerlin ønsker videre at de innsatte i dag skal få muligheter til å bygge opp mer livskompetanse. I dag er systemet for sterkt preget av at det gir innsatte for mye institusjonskompetanse. Hovedessensen for et slikt opplegg er at man ser mennesket samtidig som man ser kritisk på den lidelsesproduksjonen som fengsling og fengselshverdagen skaper (Hammerlin 2008a:14). Det betyr også at han viser til institusjonelle, faglige og etiske begrensninger i dagens lukkede fengselssystemer, samtidig som han også viser til at visse tiltak og tilretteleggingene i de lite fengselsaktige fengselssystemene har elementer av en annen strategi som bedre kan dekke slike krav til systemet.

Hammerlin betoner imidlertid også at man kriminalpolitisk og faglig sett ennå er svært tradisjonelle i måten man tenker frihetsberøvelse og fengsel på. Han poengterer en viss nåtidsorientert realisme om at fengselssystemet i nåværende form vil utvikles både i retning av sikkerhet og rehabilitering. Begge deler vil bli styrket og effektivisert. Spørsmålet er da også hvor mye kontroll og sikkerhet et system kan tåle før det kommer i et uforsonlig motsetningsforhold til de humane prinsippene som ytres. At man, i lys av dagens kriminalomsorgspolitik, også i framtiden vil ha et sterkt kontrollsystem, ikke minst for grupper av fanger, er gitt. Men det vil helt sikkert også bli utviklet andre institusjonsformer som følger prinsippet om å være lite fengselsaktige og bære mer preg av mer rehabiliterende institusjonsformer. Hammerlin trekker i sitt dr.philosarbeid ulike utopier og kritiske

refleksjoner om kriminalomsorgens framtid på basis av nåværende utvikling (Hammerlin 2008b).

2.8 Et fungerende fengsel?

Blant fengselsforskere er det mange kritiske røster til fengselets funksjoner og virkningen av fengsel som straff for kriminelle handlinger. Det er et mål at fengselet skal ha både en allmennpreventiv og en individualpreventiv funksjon. Dette er et område som Mathiesen har viet mye plass til i sin forskning. Han viser til flere undersøkelser som har fokusert på fengselets allmennpreventive virkning, og har funnet at funnene viser til en svak til beskjeden allmennpreventiv virkning av straffens sannsynlighet. Flere sier at i forhold til straffens strenghet er det en viss eller ingen allmennpreventiv virkning (Mathiesen 1995:97).

Heller ikke i forhold til den individpreventive virkningen finner Mathiesen grunnlag for at fengsel kan forsvares. Skal uskadeliggjøring være et argument må det enorm økning i fangetallene til før vi kan se marginale virkninger. Forskningen viser også at det kan tyde på en viss virkning av arrestasjonen, men ingen virkning av straffens strenghet (Mathiesen 1995:156).

2.8.1 Et rettferdig fengsel?

Flere teorier fokuserer på at fengselsstraff skal oppfylle rettferdighetens krav, og dette kan også være med å bekrefte eller avkrefte at fengsel er en hensiktsmessig måte å straffe kriminelle på. De teoriene som har dette fokuset, er de eldste teoriene. Både Talionsprinsippet og skyldprinsippet er kjente tankeretninger innenfor dette. Gjennom Talionsprinsippet forestiller en seg forholdsmessighet mellom skadefølge og straff og gjennom skyldprinsippet mellom skyld og straff (Mathiesen 1995:158).

Et grunnleggende premiss for å måle rettferdigheten ved straff er å se på hvor mye tid man fratar den innsatte. Men dette sier ikke noe om hvorvidt det skaper noen form for rettferdighet, og det er i hovedsak to årsaker til det. Det ene er at fengselstid ikke er verken objektiv eller intersubjektiv, noe som betyr at det ikke er noen felles enighet om hva fengselstid betyr. Det andre er at fengselstid ikke har noen forholdstallskala. Dette betyr at

innbakt i den tiden den innsatte sitter i fengsel blir han eller hun utsatt for pine og maktanvendelse. Men disse to komponentene kan ikke måles ved å si for eksempel en type pine er dobbelt så smertefull som en annen. Og når man ikke kan måle pinen vil det heller ikke være mulig å måle i hvilken grad den innsattes fengselsopphold gir noen form for rettferdighet. Dette støtter opp under Mathiesens påstander om at fengsel ikke kan forsvares (Mathiesen 1995:196-197).

2.8.2 Fengselets funksjoner

Men når fengsel ikke kan forsvares verken med preventive årsaker, rehabilitering eller rettferdighet, hva er det da som er fengselets funksjoner? ”Fengselet er, for å si det kort, en fiasko i lys av sine egne formål” (Mathiesen 1995:198). Så hvorfor fortsetter vi å bruke fengsel? En forklaring kan være at vårt samfunn har gjort seg avhengige av fengselet på en annen måte enn det som opprinnelig var tiltenkt (Mathiesen 1995:198). Mathiesen mener fengselet har innarbeidet seg fem ulike funksjoner. Funksjonene er i ulik grad tilsiktet og oppfattet av deltakerne i det kriminalpolitiske system, og ingen av dem er anerkjente funksjoner som man kan omtale som akseptable formål i forbindelse med teori eller lovforarbeider (Mathiesen 1995:201). Og det er disse funksjonene vi har blitt avhengige av.

I følge Mathiesen har fengselet blitt hovedkanalen for hevn, i stedet for fysiske straffer eller dødsstraffer som de fortsatt praktiserer i en del andre land. Dette gir fengselet en hevnfunksjon, som er den første av funksjonene Mathiesen nevner. Kriminelle handlinger vekker sterke følelser i mennesker, og gjennom å straffe de kriminelle er det en måte å hevne seg på. Den andre funksjonen er renovasjonsfunksjonen. Ofte blir samfunnet delt inn i de produktive, som jobber, og de uproduktive, som ikke bidrar gjennom jobb. Kriminelle mennesker er ofte blant de uproduktive, og da vil fengselet være en måte å ”rydde” disse bort fra samfunnet på (Mathiesen 1995:199).

En tredje funksjon er en forlengelse av renovasjonsfunksjonen, og det er avmektiggjøringsfunksjonen. Hvis renovasjonsfunksjonen skal være vellykket må de uproduktive ikke komme tilbake til samfunnet. De må plasseres slik at man ikke hører noe mer fra dem. Det er flere måter å gjøre dette på, men mange blir påvirket av systemet de er en del av i fengselet. De er vant til å underordne seg andre med makt, og de blir vant til at protester eller avmakt blir avfeid. Når de kommer tilbake til samfunnet med denne

holdningen, vil de heller ikke gjøre forsøk på protester eller avmakt, og man hører heller ikke noe fra dem (Mathiesen 1995:199-200).

Den fjerde funksjonen Mathiesen skisserer er den avledende funksjonen. De alvorligste kriminelle handlingene som blir begått, blir begått av individer og interessegrupper som i utgangspunktet har mye makt i samfunnet. Dette er for eksempel forurensning eller utnyttning av arbeidskraft. Men de fleste straffene gis til enkeltpersoner som har gjort, i sammenlikning, relativt ufarlige kriminalitet. Dette gjør at oppmerksomheten blir ledet bort fra de handlingene som blir utført av de med makt. Den siste funksjonen fengselet i dagens samfunn har er en symbolfunksjon. Ved å fengsle noen grupper av mennesker vil de kriminelle bli stigmatisert. Men de som ikke er blant de kriminelle vil fremstå som desto ”bedre”, fordi de står i kontrast til de kriminelle. Ved å beholde fengsel, vil samfunnet også beholde dette skillet (Mathiesen 1995:200-201).

2.8.3 Fremtidsvisjoner for å forbedre dagens fengsel

Det er på bakgrunn av argumentene overfor at Mathiesen er kritisk til bruk av fengsel. Fengsel kan ikke forsvares med bakgrunn i de målene fengselet er tenkt å oppnå, men det har helt andre funksjoner som ikke nødvendigvis er et gode. Han ønsker heller at man skal finne andre alternativer til fengsel, og at samfunnet skal bruke fengsel i mye mindre grad enn i dag. I stedet mener han at store deler av ressursene heller skal brukes til å jobbe for ofrene (Mathiesen 1995:202-220).

Mathiesen skisserer også noen fremtidsvisjoner for fengselssamfunnet. Fangenes rettssikkerhet må for det første økes betraktelig i forhold til slik det er i dag. Nå har de innsatte for liten mulighet til å forsvare seg og systemet har for mye makt og mulighet til å komme med skjønnsmessige vurderinger. For det andre må de innsatte få bedre tilbud om elementære livsgoder, noe som blant annet innebærer helsetilbud, skoletilbud og arbeid. Dette vil øke de innsattes levevilkår i fengselet. For det tredje må de innsattes organisasjoner få bedre arbeidsvilkår, slik at de bedre kan hjelpe de innsatte. Dette er organisasjoner som Norsk forening for kriminalreform (KROM) og Straffedes organisasjon i Norge (SON) (Mathiesen 1995:221-222).

Fengselsstraff som virker er også den politiske parolen som stadig ytres i det offentlige rom. Dette er i tråd med den utviklingen innenfor kriminalomsorgen som kom til uttrykk på 1990-tallet. Spørsmålet som bør stilles er hva som virker og hva som ikke virker. Det som kalles "what-works"-ideologien har fått et sterkt politisk feste (Stortingsmelding nr.37, 07/08), men må også møtes med Hammerlins spørsmål "what hurts?". Hva Hammerlin legger i det er komprimert inn Fangenes tapsliste (Hammerlin 2008b:178). I denne oppgaven blir dette implisitt tatt opp gjennom analyser av de intervjuene som er utført. Jeg vil nå presentere min egen undersøkelse basert på intervjuer med langtidsinnsatte.

3. Metode

3.1 Valg av metode

Hvilken metode man benytter er avgjørende for om forskningen som blir utført klarer å besvare problemstillingen. Arbeidet med metoden starter etter at man har funnet problemstillingen, og det er problemstillingen som legger grunnlaget for hvilken metode man ender opp med å bruke. Fokus på veien til å besvare problemstillingen bør være på hvordan man best mulig kan få frem informantenes perspektiv og situasjon (Thagaard 2002:58). Jeg vurderte det derfor slik at kvalitativ metode, fremfor kvantitativ, best mulig vil finne empiri som forklarer min problemstilling. Det er tidligere utført flere kvantitative undersøkelser av hvordan innsatte har det i fengsel, blant annet Skardhamars "Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler" fra 2002. Denne typen undersøkelser gir et godt utgangspunkt for å si noe om de faktiske forholdene i fengsel, som for eksempel skolebakgrunn, helsesituasjon med mer. Men for å utforske mine problemstillinger er det ikke relevant med kvantitative undersøkelser, siden disse undersøkelsene ikke sier noe om hvordan de innsatte selv opplever situasjonen. Det gjør kvalitativ forskning, så valget falt derfor på det. En viktig målsetting for kvalitative studier er at de er ute etter å forstå sosiale fenomener (Thagaard 2002:11).

3.1.1 Å velge intervju

Det er flere valgmuligheter innenfor kvalitativ metode, og jeg ønsket primært å snakke med de innsatte direkte. Dette resulterte i at andre valg innenfor kvalitativ forskning ble utelukket. Mitt valg endte da på intervjuer, siden dette ga meg muligheten til å la de innsatte selv fortelle hva de mente om ulike områder av innsattlivet. Dette ga meg både nærhet til mine informanter i tillegg til at jeg ikke trengte få innpass i innsattgruppen som helhet, men kunne opprette kontakt med en og en informant.

Det å kunne snakke med et menneske er et godt utgangspunkt for å få kunnskap om hvordan enkeltpersoner opplever og reflekterer om sin situasjon skriver Thagaard (2002:11), og dette var min motivasjon for å gå videre med intervjuer av de innsatte. Formålet med å gjennomføre intervjuer var å finne ut hvordan den enkelte innsatte forvalter sitt eget liv og

sine betingelser, og hvilken betydning denne prioriteringen har. Det empiriske materialet består av informantens fortellinger om seg selv og den livssituasjonen han må forholde seg til (Fog 2005:11).

3.1.2 Delvis strukturert

Innenfor det kvalitative feltet finnes det flere intervjuformer som kunne vært brukt, og i denne sammenhengen falt valget på delvis strukturert intervjuer. Det er denne type intervju som er mest brukt i forbindelse med forskning (Thagaard 2002:85), og på bakgrunn av dette er det også derfor det kalles det kvalitative forskningsintervju (Fog 2005:9). Et delvis strukturert intervju vil si at temaene forskeren ønsker å ta opp med informantene blir bestemt på forhånd, men rekkefølgen på spørsmålene blir bestemt ut i fra hvordan samtalen forløper seg (Thagaard 2002:85). Jeg lot informantene i all hovedsak snakke fritt, men passet på at vi kom innom de temaene jeg ønsket. Når eller hvis samtalen stoppet opp hadde jeg også konkrete spørsmål tilgjengelig slik at samtalen kom i gang igjen rundt temaer jeg tok opp.

Årsaken til valget av intervjuform var ønsket om å være mest mulig fleksibel i forhold til det de innsatte hadde å fortelle og samtidig ha noen faste holdepunkter underveis i samtalen for å være sikker på at alle temaer ble dekket. Gjennom et delvis strukturert intervju vil det som oftest komme opp noen temaer som ikke er med i intervjuguiden, og dette var spesielt viktig for meg siden jeg hadde beveget meg inn på et felt jeg ikke kjente så godt. I følge Thagaard er det viktig å sette seg inn i informantens situasjon (2002:86). Som intervjuer satte jeg meg inn i de innsattes situasjon ved å lese om Fengselet og tidligere forskning på innsattes situasjon. Men siden det ikke er mulig for en utenforstående å sette seg helt inn i hvordan de innsattes liv er, anså jeg sannsynligheten ganske stor for at det ville komme opp temaer underveis i intervjuene som ikke var kjent for meg fra tidligere. Hadde jeg valgt et helt strukturert intervju med forhåndsbestemte spørsmål i fastlagt rekkefølge, ville ikke dette åpnet for disse ukjente temaene. Et helt ustrukturert intervju ville fungert som en løs samtale, noe som ville gjort det vanskelig for meg som forsker å være sikker på at alle relevante temaer ble tatt opp. I denne sammenhengen var det med andre ord et delvis strukturert intervju som best passet mine ønsker og kriterier.

3.1.3 Intervjuguiden

Siden jeg for det første har liten erfaring med forskning fra tidligere og for det andre skulle intervjuer i fengsel – en arena jeg bare har lest om, men ikke besøkt før, var arbeidet med

intervjuguiden viktig. Intervjuguiden er forskerens hjelpemiddel i intervjusituasjonen og guiden skal fungere som det konkrete oversatte uttrykket for det man ønsker å analysere (Widerberg 2001:60). I følge Thagaard er det viktig å stille spørsmålene på en måte som inviterer informanten til å reflektere over temaene det blir spurt om, og gi fylldige svar (Thagaard 2002:86). Jeg planla intervjuene i all hovedsak uten så mange konkrete spørsmål, men la opp til at samtalen med den innsatte skulle invitere de innsatte til å reflektere over sin situasjon. Mitt ønske var at de innsatte jeg intervjuet skulle åpne seg og snakke om hvordan de har det i fengsel og hvilke erfaringer de sitter inne med. For å oppnå et slikt intervju bør man skape en tillitsfull og fortrolig atmosfære rundt intervjusettingen (Thagaard 2002:93).

Intervjuguiden ble lagt opp etter en ”tre med grener”-inspirert dramaturgi, noe som innebærer å bestemme et hovedtema på forhånd og hvilke undertemaer intervjuet skulle dekke (Thagaard 2002:94). Intervjuet startet med at jeg først fikk noen faktaopplysninger om blant annet alder, hvor lenge de hadde sittet i fengsel, om det var første gangen og så videre. Så ba jeg informantene fortelle litt om hvordan dagene i fengselet er lagt opp og hva de bruker dagene til. Når den innsatte begynte å bli fortrolig med situasjonen tok jeg opp temaer rundt relasjoner med andre. Her kom vi innom temaer som for noen av de innsatte var sensitive og ikke så enkle å svare på. Mot slutten kom vi over på mer trivielle temaer igjen, ofte temaer som de innsatte selv tok opp. Ved å snakke om ikke-sensitive ting på slutten av intervjuet var ikke den utfordrende delen av intervjuet det siste informantene satt igjen med etter at intervjuene var ferdige.

3.2 Gjennomføringen

3.2.1 Adgang til feltet

For å få lov til å intervju i et fengsel må man sende en søknad til det regionkontoret til Kriminalomsorgen som har ansvaret for det gjeldende fengselet man ønsker å forske i. Søknaden må inneholde en prosjektskisse, kopi av informasjonsbrevet og samtykkeerklæringen som de innsatte skal ha og en bekreftelse fra veileder. Kriminalomsorgen regionalt vurderer søknaden i samråd med det ønskede fengselet og gir forskeren avslag eller godkjenning (Retningslinjer URL). Ved en godkjenning får man avtale nærmere med en kontaktperson i fengselet hvordan gjennomføringen skal foregå.

I mitt tilfelle tok denne prosessen svært lang tid. I utgangspunktet startet jeg prosessen med å finne informanter i juni 2007, med håp om å intervju tidlig på høsten. To måneder gikk bort på grunn av en misforståelse mellom meg og en organisasjon jeg hadde en samarbeidsavtale med i begynnelsen. Dette endte i at søknaden fra meg til Kriminalomsorgen ikke ble sendt før i september samme år. Behandlingen av denne søknaden ble forsinket med en del uker fordi søknaden aldri ble videresendt til riktig saksbehandler hos Kriminalomsorgen. Når søknaden endelig kom frem til rett saksbehandler ble søknaden behandlet på vanlig måte, og jeg kontaktet Fengselet første gang i januar året etter. Da hadde søknadsprosessen tatt nesten 7 måneder. Etter å ha vært i kontakt med Fengselet ble det bestemt et tidspunkt for det første møtet med informantene, og intervjuene ble gjennomført i løpet av våren 2008.

3.2.2 Utvalg

Min kontaktperson i Fengselet fikk en oversikt over mine kriterier og ønsker for hvilke innsatte jeg ville snakke med, og plukket ut aktuelle kandidater for meg. De innsatte ble valgt ut i fra de egenskapene og kvalifikasjonene som er strategisk i forhold til å forklare problemstillingen. Dette gjør at mitt utvalg er et strategisk utvalg (Thagaard 2002:53). Utvalget kan også beskrives som et tilgjengelighetsutvalg. Dette fordi utvalget består av innsatte som har bekreftet at de er villige til å stille opp for undersøkelsen (Thagaard 2002:53-54).

Neste steg i prosessen var å møte de tolv innsatte som Fengselet hadde plukket ut til meg. De fikk forklart hvem jeg var og hvorfor jeg ønsket å snakke med dem. Jeg fortalte kort om prosjektet mitt og hva de kunne bidra med. De ble også informert om min taushetsplikt og at de når som helst kunne trekke seg fra prosjektet. Alle som var på møtet fikk også denne informasjonen skriftlig. Ti av de innsatte ville la seg intervju, og skrev seg opp på liste. En ville ikke la seg intervju fordi han ikke stolte på at informasjonen ville bli hos meg, og var redd den kunne bli brukt mot ham ved et senere tidspunkt. En av de innsatte gikk før møtet var over uten at jeg fikk noen forklaring på hvorfor.

Alle de ti som ble intervjuet er voksne menn, aldersspranget var mellom 29 og 54 år. Seks av informantene er utenlandske og fire er norske. De har til felles at de har lang erfaring med fengselssystemet, enten ved at de har sittet inne mange ganger eller hadde, da intervjuene ble

gjennomført, sittet inne forholdsvis lenge i et strekk. Flertallet av informantene hadde også sittet i flere ulike fengsler. Dette er med andre ord menn med et godt grunnlag for å si noe om hvordan det er å sitte i fengsel.

3.2.3 Intervjuprosessen

Intervjuene ble gjennomført i Fengselets besøksavdeling, og jeg satt sammen med den innsatte på et besøksrom. Rommene er små, det er akkurat plass til en liten sofa, to stoler og et bord. I et forsøk på å gjøre det hyggelig der hadde Fengselet lagt en duk på bordet og satt en plastblomst på. På møtet jeg hadde med de innsatte i forkant var det et par av de innsatte som ytret ønske om at jeg skulle servere sjokolade under intervjuet, og dette ønsket etterkom jeg. I tillegg var det tilgang til kaffe og te i besøksavdelingen.

Ved å gjøre det litt hyggelig, og i tillegg være på et område av fengselet som de fleste av informantene har et positivt forhold til, ble det en god atmosfære rundt intervjusituasjonen. Jeg fikk inntrykk av at de innsatte slappet av og følte seg komfortable i situasjonen. I forbindelse med ”Trøtthetsprosjektet” erfarte Ulla-Britt Lilleaas og Karin Widerberg at intervjuer som blir gjort utenfor arbeidsplassen i litt ”luksuriøse” omgivelser og på et sted hvor det kunne by informantene på noe ga mer igjen til forskerne. En del av deres informanter påpekte at det var fint å være et annet sted enn på jobb (Widerberg 2001:83). Selv om besøksrommene i Fengselet er langt fra luksuriøse, er det noe annet enn å være på avdelingen. Flere av mine informanter pekte på at de syntes det var fint med et avbrekk fra det de holdt på med og at det var fint å komme en tur ned på besøksavdelingen.

Intervjuene ble tatt opp på bånd. Selv om det er mest hensiktsmessig å bruke både båndopptaker og notater samtidig, må det vurderes i forhold til intervjusituasjonen hva som fungerer best (Thagaard 2002: 96-97). Jeg erfarte at flere av mine informanter mistet fokuset på samtalen hvis jeg ble for opptatt med å skrive, og jeg valgte derfor å skrive minst mulig underveis. Da kunne jeg ha fullt fokus på informanten og samtalen oss i mellom. Jette Fog skriver om det kvalitative forskningsintervjuet og påpeker at den som intervjuer må ha oppmerksomhet på intervjuet, og at det som blir sagt er påvirket av det som sanses, ses og høres (Fog 2005:48). Min erfaring er også at ved å ikke notere underveis i intervjuet var både jeg og informanten mer tilstede i intervjuet, og hva som ble sagt underveis i intervjuet ble påvirket av de signalene som ble gitt.

I intervjusituasjonen fungerte dialogen mellom informantene og meg greit, og intervjuguiden fungerte også fint. De aller fleste av informantene hadde mye å fortelle underveis, og de virket reflektert rundt temaene de snakket om. Temaene var rundt de innsattes hverdag, og det var derfor ikke noe jeg spurte dem om som de ikke kunne svare på. Det virket heller ikke som de vegret seg for å svare på noen av spørsmålene mine. Men da de ble spurt om kontakt med familien, valgte flere av informantene å ta lange pauser før og mens de snakket. Dette var et tema en del av informantene ikke var like komfortable med som resten av intervjuet. Men selv om noen av dem brukte god tid, og tenkte seg mye om, var det ingen som valgte å ikke svare.

Tidsmessig varierte lengden på intervjuene ettersom hvor gode samtalene var og hvor mye den innsatte hadde på hjertet. Det korteste intervjuet var på rundt 20 minutter, og det lengste på over halvannen time. Flertallet rundt en time. Alle de innsatte hadde noe å si innenfor hver kategori, men det var stor forskjell på hvor utfyllende de snakket om de ulike temaene. I løpet av det korteste intervjuet var vi innom alle temaene i intervjuguiden, og informanten hadde konstruktive kommentarer til alle temaene. Det som skilte dette intervjuet fra de andre var at informanten ikke kom med noe tilleggsinformasjon eller hadde noen digresjoner. Selv ikke med oppfølgingsspørsmål hadde han spesielt mye tilleggsinformasjon. Jeg synes likevel intervjuet bør tas med i undersøkelsen, siden jeg satt igjen med relevant informasjon på alle temaer.

En av mine ønsker til Fengselet i forhold til informantene var at jeg kunne gjennomføre intervjuene på norsk. Selv om over halvparten av informantene er utenlandske snakket de rimelig godt norsk, og det meste ble gjennomført på norsk. Ved et par unntak måtte vi snakke engelsk under deler av intervjuet. Dette kan potensielt ha påvirket utfallet av intervjuene siden verken jeg eller noen av informantene har engelsk som morsmål, men jeg satt igjen med inntrykket at informantene og jeg forsto hverandre greit.

3.3 Utfordringer

Å komme inn i et fengsel som ung, norsk kvinne kan by på en rekke utfordringer i forhold til å få et godt og tillitsfullt forhold til de innsatte samtidig som man må være profesjonell nok at intervjuene blir konstruktive. Det er med andre ord en god del forhold man må tenke gjennom, både på forhånd og underveis i intervjuene. Jeg vil videre kommentere noen av de forholdene som jeg mener satte preg på mine intervjuer.

3.3.1 Mannlige innsatte og kvinnelig intervjuer

Det å være kvinne som intervjuer menn i et fengsel kan være både et godt og et dårlig utgangspunkt. Det var tydelig at flertallet av de innsatte ville teste meg, og de kom med kommentarer som ”Hadde jeg visst at jeg hadde en date med ei ung rype skulle jeg barbert meg på ballene før du kom” og ”Jammen synd de har fjernet gardinene til besøksrommet, da blir det dårlig med action her inne”. Gardinene brukes til å dekke for vinduene på besøksrommene når de innsatte får besøk av kjærester og ektefeller, og ønsker å være intime. Andre virket i overkant grove i språket da de snakket om sex eller grove forbrytelser de hadde vært med på, og jeg satt med inntrykk av at de ville teste hvor mye jeg tålte. Spesielt gjorde de slik før intervjuet hadde startet eller i begynnelsen av intervjuet. Dette var jeg forberedt på, og jeg prøvde å ikke bli synlig påvirket av det de sa. Når de oppdaget dette ble de fleste mer saklige både i måten de snakket til meg og om temaer i intervjuet. Det var også i hovedsak andre temaer som var fokus for intervjuet, så det var ikke alltid naturlig at disse temaene kom opp underveis.

Informantene prøvde å utnytte situasjonen med at jeg var kvinne til å styrke sin maskulinitet. Dette er noe som Eva Lundgren kaller kjønnsdikotomisering. Hun har intervjuet menn som mishandlet sine koner, og disse mennene forventet at den kvinnelige intervjueren skulle ta avstand fra handlingen, og følte behov for å styrke sin maskulinitet. Dette gjorde de ved å ta kontroll over intervjusituasjonen (Lundgren 1993). Andre forskere har også opplevd liknende situasjoner hvor mannlige informanter prøver å opprette et dominansforhold til den kvinnelige intervjueren, men da spesielt når informanten skal fortelle om situasjoner som kan oppfattes som kritikkverdige (Brantsæter 1998). Det var derfor ikke overraskende at de mannlige innsatte ville være grove i språket overfor meg eller spøke for å prøve å sette meg ut eller teste hvor mye jeg tålte.

Hadde jeg forandret væremåte på bakgrunn av de innsattes oppførsel, er min antagelse at det ville blitt et skjevt maktforhold mellom oss gjennom hele intervjuet. Med dette mener jeg at hvis jeg hadde blitt ”satt ut” av de innsattes grove språk ville jeg følt meg underlegen dem, og de ville hatt muligheten til å ta kontroll over samtalen. Da ville det antagelig blitt en mindre fruktbar samtale, siden jeg i mindre grad kunne styrt hvilke temaer som skulle tas opp. Slik resultatet ble, valgte jeg å la de innsatte bruke litt tid på usaklige kommentarer eller

svar på begynnelsen av intervjuet uten at jeg reagerte synlig på at det de sa var usaklig. Hvis det var noe som ikke ble besvart, stilte jeg spørsmålet på nytt. Da fikk jeg inntrykk av at de forsto at jeg var seriøs, og de svarte på spørsmålet mitt på en ordentlig måte. På den måten fikk vi startet en samtale så likeverdig maktforhold som mulig med saklige spørsmål og svar.

Det viste seg også i noen av samtalene at det å være kvinne var en fordel. Noen sa rett ut at de fortalte meg ting bare fordi jeg var kvinne, og at de aldri hadde sagt det samme til en mann. For noen virket det enklere å åpne seg når det ble snakk om sensitive ting fordi jeg var kvinne, spesielt når det var snakk om tapt kontakt med familie. Sitatet under er noe en av de innsatte sa etter å ha fortalt om en sønn han ikke hadde sett på halvannet år, og hvor mye han tenkte på sønnen i det daglige:

”Ja, jeg forteller jo ikke om dette til de andre gutta på avdelingen selvfølgelig. Jeg sitter jo her og forteller det til deg da, men du er jo bare ei ung jente. Litt lettere å snakke om sånt til deg enn om du hadde vært mann. Eller, altså, jeg tror ikke jeg ville sagt det om det var en ung gutt som satt her heller i grunn”.

I et av tilfellene var mitt kjønn avgjørende for at intervjuet ble gjennomført. Jeg var på besøksavdelingen for å intervju. Da betjenten ringte til en annen avdeling for å be den innsatte komme og bli intervjuet hadde den innsatte tydeligvis glemt bort at han hadde sagt seg villig til dette. Betjenten snakket litt att og frem med betjenten i andre enden, og den innsatte var tydelig motvillig til å komme ned på besøksavdelingen for å snakke med meg. Da sa betjenten på besøksavdelingen til den andre betjenten ”Si det er ei kjerring som sitter her, så kommer han nok”, og det gjorde den innsatte. Det ble intervju, og det viste seg at den innsatte hadde mye å bidra med. Så i denne sammenhengen var det en fordel å være kvinne som intervjuet en mann.

Tove Thagaard skriver om situasjoner der forholdet mellom kvinnelig intervjuer og mannlig informant kan ha positiv påvirkning. Hun viser til Lomsky-Feders studie av mannlige militære fra 1996 og konkluderer med at intervjueren kan ha posisjon som kvinne og utenforstående overfor mannen og at dette kan gi henne utdypende svar som informanter kanskje tenker at en mannlig intervjuer ville tatt for gitt (Thagaard 2002:102-103). Det er med andre ord ikke sikkert en mann ville fått de samme svarene hvis han hadde stilt spørsmål rundt sensitive temaer overfor en mannlig innsatt, og konklusjonene jeg trekker i

forhold til dette prosjektet må vurderes opp i mot det faktum at jeg som kvinne intervjuet mannlige innsatte.

3.3.2 Ulik etnisk bakgrunn

Jeg tror flere av de samme momentene som tas opp over i forhold til kjønnsforskjeller i intervjusituasjonen kan brukes til å forstå hvordan min og informantenes ulike etniske bakgrunn kan ha påvirket intervjuene. Jeg er norsk, snakker norsk og ser norsk ut, og slik jeg forsto de innsatte fikk de et umiddelbart inntrykk av at jeg er norsk selv om dette ikke ble sagt eksplisitt. Dette kan ha hatt betydning for hvordan de innsatte la frem sine syn på etniske skillelinjer mellom de innsatte.

Alle de norske innsatte jeg snakket med var opptatt av at mange på avdelingen de satt på er utenlandske, noe som også kommer frem i min analyse. Flere av dem snakket om ”vi” nordmenn på en slik måte at også jeg som intervjuer var en del av ”vi” og henviste en rekke ganger til dette, for eksempel ”Ja, du veit jo også åssen disse utlendingene er...” eller ”Det er vel ikke så mange svartinger på den skolen du går på, det er jo stort sett bare vi nordmenn som kommer så langt i systemet”. De norske forutsatte med andre ord at jeg visste hvordan de så på de utenlandske innsatte. Flere ganger måtte jeg stille oppfølgingsspørsmål siden de ikke fortalte fullt ut hva de mente.

De utenlandske informantene, derimot, forklarte mye grundigere hva som var bakgrunnen for de meningene de hadde om nordmenn. Jeg satt med inntrykk av at de antok at jeg ikke kunne se situasjonen fra deres ståsted siden jeg er norsk, og at de derfor måtte begrunne sine meninger bedre. ”Ja, du skjønner, det er ikke så lett å være utlending i fengselet, for dere nordmenn er jo ikke så glad i oss” var det en av mine informanter som sa. Det er vanskelig å si hvordan, men det er mulig denne forskjellen kan ha påvirket hva informantene fortalte meg og hvordan jeg oppfattet hva de sa.

3.3.3 Følelser i intervjuprosessen

Ved å intervju de som sitter i fengsel for å ha gjort alvorlige kriminelle handlinger vil man komme bort i en rekke områder hvor det kan være mye følelser involvert eller det er informanter med kontroversielle meninger. Skal man klare å møte disse menneskene som forsker med et åpent sinn er det viktig å være bevisst på egne følelser, meninger og

fordommer. Ingen klarer trolig å møte andre mennesker uten følelser, meninger og fordommer, men det er viktig at det ikke påvirker intervjuene eller analyseprosessen på uforutsette måter.

Jette Fog er opptatt av at man som forsker må være bevisst på og erkjenne sine egne følelser i forkant av intervjuet. Hvis man ikke setter fokus på følelsene, både de rasjonelle og de irrasjonelle, så kan de være med på hele prosessen. Da kan det være at de påvirker intervjuet og analyseprosessen fordi man har meninger eller forforståelser i sammenheng med temaer som tas opp. (Fog 2005: 16-17).

Hennes fokus er derfor at forskere må kartlegge sine følelser før de setter i gang med intervjuene. Forskeren kan blant annet ha spesielle følelser overfor temaet som er valgt eller overfor den typen mennesker som man har valgt å snakke med (Fog 2005: 17). Spesielt viktig er det å finne ut av de fordommene man har før man går inn i en intervjusituasjon. Fog påpeker at man aldri kan bli kvitt alle fordommer man har, men reflektere rundt at man har dem: ”For mig at se drejer det sig altså om, at jeg i videst mulig omfang skaffer mig klarhed over, *hvad* jeg tænker, og *hvad* jeg føler, for dernæst at gøre både tanker og følelser til genstand for overvejelser” (Fog 2005: 35-36).

Før jeg satte i gang med mine intervjuer reflekterte jeg mye rundt hvilke følelser jeg hadde i forhold til situasjonen og de jeg skulle intervju. Jeg valgte også å diskutere dette med medstudenter. Gjennom å tenke over, og sette ord på de følelsene jeg hadde på forhånd klarte jeg, så langt det er mulig, å ha et tydelig fokus på de rollene vi var i. Min rolle i intervjusituasjonen var som forsker, ikke som venn eller samtalepartner. Jeg var heller ikke der for å ha noen mening om den innsattes livsførsel. I noen sammenhenger ble det naturlig å si seg enig med den innsatte for å få samtalen til å flyte, men i de fleste sammenhenger lot jeg være å ytre noen meninger. Noen av de innsatte hadde et tydelig behov for å prate om mer enn det intervjuguiden og min rolle satte premissene for, og for et par av mine informanter tok jeg meg tid til å snakke litt om andre ting, men da etter at intervjuet var avsluttet og båndopptageren slått av. Dette var interessant for å få et helhetlig bilde av den innsatte, men ikke noe av dette er brukt direkte i oppgaven.

3.3.4 Kontakt med informanten

For å sikre kvaliteten på forskningen er det viktig å reflektere rundt hvordan kontakten med informantene var og om den meningen de la i sine svar ble bevart gjennom arbeidet frem

mot analysen. I forhold til kontakten med innsatte kommer de ovennevnte punktene inn i tillegg til den generelle forståelsen jeg som forsker hadde for mine informanters svar.

Silverman påpeker blant annet at for å sikre kvaliteten på forskningen må man gjøre rede for hvordan intervjuene ble gjennomført, og det er et viktig poeng om informanten har forstått spørsmålene og at de ble besvart på en slik måte at forskeren er sikker på hva informanten mente (Silverman 2005:kap14).

Jeg fikk inntrykk av at mine informanter til enhver tid forsto hva jeg spurte om, og svarte deretter. De oppklarte alle eventuelle misforståelser før de besvarte mine spørsmål. I forhold til de som snakket relativt dårlig norsk valgte vi å snakke litt engelsk underveis i intervjuet for at informanten skulle forstå spørsmålene. På denne måten fikk jeg inntrykk av at de forsto hva jeg sa og motsatt.

Ulempen med å ta opp samtalen på bånd uten å notere så mye ved siden av er at man mister all nonverbal kommunikasjon, som kroppsspråk. Jeg transkriberte intervjuene mine så fort som mulig etter gjennomføringen mens samtalene ennå var friskt i minne. Og selv om jeg ikke husket konkrete kroppsbevegelser eller lignende, så husket jeg hvordan ting ble sagt og hvordan jeg oppfattet det nonverbale der og da. Disse observasjonene har jeg, så langt det er mulig i ettertid og hensiktsmessig, notert ned som tilleggskommentarer til transkripsjonene.

Silverman påpeker også at når man transkriberer kan man miste viktige poenger hvis man ikke tar med for eksempel pauser (Silverman 2005:221). Pauser kan være en viktig del av samtalen og gi like mye mening som ordene som blir uttalt. Også Widerberg er enig i at komplette transkriberinger av intervjuene kan bidra positivt i analysen (Widerberg 2001:102-103). Mine intervjuer ble transkribert med avmerkede pauser, og ord som "hmm" og "eh" er tatt med. Dette er også tatt med videre i tolkningen av intervjuene der jeg mente det var relevant.

Utover disse tingene spiller det inn at den enkelte innsatte jeg intervjuet og jeg som intervjuer har en god tone oss i mellom. Det må være en god dialog mellom partene for at svarene fra informanten både skal reflektere spørsmålene som er stilt og at de samsvarer med deres opplevelse av virkeligheten (Fog 2005:19-20). Selv om man som person har ulik kjemi med ulike personer, fungerte alle mine intervjuer godt. I noen intervjuer måtte jeg stille mye oppfølgingsspørsmål og lete mer etter svarene, mens andre intervjuer gikk mer av seg selv

og informanten snakket mye uten å få stilt konkrete spørsmål. Alle informantene var positivt innstilt til å snakke med meg, og jeg fikk ikke inntrykk av at de prøvde å holde tilbake informasjon eller si ting de ikke mente. Det vil jo alltid være tilfeller hvor informanten ikke forteller om forhold slik de egentlig opplever det, men det skal vanskelig gjøres at noen fullførte hele intervjuer hvor dette var gjennomgående, og jeg ikke merket det.

3.4 Forskningens kvalitet

Reliabilitet, validitet og generaliserbarhet er begreper som først og fremst brukes i forbindelse med kvantitativ forskning. Men de kan også overføres til kvalitative prosjekter, og de brukes til å vurdere forskningsopplegget og resultatene. Jeg vil her gjøre rede for de punktene som kan ha påvirket prosessen og resultatene.

3.4.1 Reliabilitet

Begrepet reliabilitet brukes mest i forbindelse med kvantitative undersøkelser, og da når man undersøker om det finnes målefeil i forbindelse med målinger av enheters verdier på variabler. Men det kan også overføres til kvalitativ forskningsmetode (Silverman 2005:224).

Reliabilitet, som også kan oversettes til begrepet troverdighet, kan man knytte til spørsmålet om forskningen er utført på en tillitsvekkende måte. For å kunne vurdere dette må forskeren redegjøre for hvordan dataene har blitt utviklet (Thagaard 2002:178).

”Forskningsresultatenes troverdighet og overførbarhet er avhengig av at grunnlaget som kunnskapen hviler på, gjøres eksplisitte. Det innebærer å gjøre rede for fremgangsmåter under datasamling, opplegg for analyse og hvordan resultatene tolkes” (Thagaard 2002:11).

Det er flere måter man kan styrke troverdigheten til forskningen på, og et viktig punkt er at forskeren reflekterer over konteksten for innsamlingen av data. Det er også viktig å peke på hvordan forholdet mellom intervjuer og informant har vært for å se om dette forholdet kan ha påvirket svarene som informanten har kommet med (Thagaard 2002:178).

I kvantitativ forskning kan man gjøre statistiske tester for å se om det kan finnes målefeil eller lignende. Denne muligheten har man ikke i kvalitativ metode, og man er avhengig av å stole på den forskeren som har utført datainnsamlingen. Forskere som gjennomfører intervjuer må derfor gjøre rede for prosessen slik at det er mulig å avdekke om det er punkter som kan styrke eller svekke troverdigheten til forskningen (Silverman 2005:kap14).

Det er mye som kan påvirke forskningsprosessen på en eller annen måte, og det er umulig å gjøre rede for alt. I denne oppgaven har jeg valgt å sette fokus på de forholdene som kan påvirke mest. Det er at jeg er kvinne og informantene er menn, det at jeg har en annen etnisk opprinnelse enn de fleste informantene, og det at jeg har gjort intervjuer med personer som har gjort alvorlige kriminelle handlinger. Det siste kan potensielt utløse en del følelser eller trekke frem noen fordommer som kan påvirke behandlingen av dataene. Men gjennom å synliggjøre hvordan dette kan ha påvirket prosessen mener jeg at troverdigheten til mitt prosjekt er god.

3.4.2 Validitet

Mens reliabiliteten har fokus på fremgangsmåten og utviklingen av dataene, er validiteten knyttet til tolkningen av resultatene. Validitet kan også oversettes med bekræftbarhet, og innebærer at forskeren forholder seg kritisk til egne tolkninger og det at annen forskning er med å støtte de funnene man har (Thagaard 2002:180).

Validitet kan også oversettes med gyldighet, slik Jette Fog gjør det. Ved å oppfylle kravene til gyldighet må forskeren i arbeidet med materialet sitt sikre både sammenheng og konsistens i analysen som blir gjort. Dette innebærer at det må stemme overens med andre analyser eller andre forskningsresultater (Fog 2005:193).

Grunnen til at validitet er så viktig i kvalitativ forskning er at analysen og konklusjonene i stor grad hviler på noen få intervjuer. I intervjuene er det enkeltpersoner som sier sin subjektive mening om noe. For at dette skal bli interessant må analysen og konklusjonene forsøke å si noe generelt som gjelder flere enn de som er intervjuet (Fog 2005).

Denne oppgaven gjør rede for prosessen, fra planlegging av intervjuguide og søknadsprosess i forbindelse med Kriminalomsorgen til de endelige resultatene. Dette legger grunnlaget for at andre kan vurdere i hvilken grad min forskning svarer på det jeg hevder det skal svare på, nemlig hovedproblemstillingen og delproblemstillingene. Jeg har gjort rede for hva som er mine personlige tolkninger og hva som konkret er sagt av informantene. Samtidig har jeg funnet annen forskning som i stor grad støtter mine funn og konklusjoner. Der annen forskning strider i mot mine funn har jeg forsøkt å begrunne hvorfor.

3.4.3 Generaliserbarhet

Generaliserbarhet, eller overførbarhet, er et mål i kvalitative studier. Ved å gjennomføre et studium ønsker man å utvikle en forståelse for de fenomenene som studeres, og spørsmålet man må stille seg er om den tolkningen man kommer med også kan være relevant i andre sammenhenger. Hvis man klarer å sette den teoretiske forståelsen som er knyttet til et enkelt prosjekt inn i en generell sammenheng, har man vært med å bidra til en mer generell teoretisk forståelse (Thagaard 2002:184).

Analysen av dette studiet er gjort på bakgrunn av intervjuer med ti informanter fra samme fengsel, og det i seg selv er ikke nok til å kunne generalisere til andre grupper av innsatte enn disse ti. Utvalget er for lite og det er heller ikke representativt for innsattpopulasjonen i Norge. Men samtidig støttes mange av mine funn av annen forskning gjort på større og andre grupper av innsatte. Så selv om det ikke er mulig å generalisere på bakgrunn av denne studien kan det ikke utelukkes at mine funn i tillegg til annen forskning kan si noe om det generelle synet på hvordan det er å sitte i fengsel.

3.5 Etikk

Ved å gjennomføre et kvalitativt forskningsprosjekt som dette forsker man på mennesker og menneskers følelser, meninger og livsførsel. ”De valgene forskeren foretar i løpet av forskningsprosessen, har konsekvenser for de personene som studeres” (Thagaard 2002:22). Det er derfor svært viktig at man har med seg tanker og refleksjon rundt etiske dilemmaer gjennom hele forskningsprosessen. Jeg vil her redegjøre for mine refleksjoner og handlinger angående etikk i forbindelse med mitt forskningsprosjekt.

3.5.1 Temavalg

Det er viktig å vurdere eventuelle etiske implikasjoner når man skal planlegge et forskningsprosjekt som studerer bestemte grupper. Å sette fokus på en bestemt gruppe mennesker kan oppleves som en støtte for gruppen eller det kan bidra til å forsterke en situasjon som allerede er problematisk (Thagaard 2002:60). Som jeg også gjør rede for i forbindelse med valg av tema mener jeg at flere kvalitative studier rundt de innsattes situasjon i all hovedsak vil være til de innsattes beste. Det er aldri mulig å garantere for at

forskning ikke fører til negative konsekvenser for de som blir forsket på, men ved å ha et reflektert forhold til det etiske hele veien har man forebygget så langt det er mulig.

3.5.2 Informert samtykke

Et utgangspunkt for et kvalitativt forskningsprosjekt er at alle deltakere må gi sitt informerte samtykke. Grunnlaget for dette er at individet skal ha råderett over sitt eget liv, og derfor også kontroll over hvilke opplysninger om en selv som deles med andre. Ved å gi informasjon til deltagerne om prosjektets formål og den viktigste informasjonen om hvordan det skal gjennomføres kan deltageren vurdere fordeler og ulemper før de bestemmer seg om de vil være med. De bør også ha muligheten til å trekke seg fra prosjektet når som helst underveis uten at det får noen konsekvenser for dem (Thagaard 2002:23).

De innsatte i mitt prosjekt fikk informasjon i tre omganger; først litt informasjon av den fengselsansatte som spurte om de var villige til å komme på mitt informasjonsmøte i fengselet, mer informasjon både muntlig og skriftlig på møtet og litt repetisjon før selve intervjuet startet. De fikk også skriftlig informasjon om at de kunne trekke seg når som helst uten at dette ville ha konsekvenser verken overfor meg eller fengselet, og dette signerte de alle før intervjuet startet.

3.5.3 Intervjusituasjonen

I et intervju må man foreta avveininger i forhold til hvor nær man skal gå informanten. Etiske problemstillinger dukker oftest opp i sammenheng med at forskeren kommer for nær informanten. Dette kan føre til at informanten utleverer mer enn han/hun egentlig ønsket, og kan gi informanten problemer i ettertid (Thagaard 2002:106).

Jeg presiserte overfor mine informanter at de ikke trengte å fortelle mer enn de følte var riktig. Ved et par anledninger valgte de å følge dette, og jeg lot spørsmålet ligge. Siden dette stort sett var oppfølgingsspørsmål som gikk noe ut over temaet hadde det liten eller ingen betydning for resultatet at jeg ikke fikk svar på dette. Det var også en som valgte å fortelle deler av en historie, og jeg stilte da ingen oppfølgingsspørsmål i fare for at dette følte som press på informanten om å si mer enn han ville. Heller ikke i denne situasjonen mener jeg det hadde påvirkning på resultatet at informanten ikke fortalte mer, da dette ikke gikk direkte på temaet vi snakket om, men var mer en bakgrunnshistorie. At flere av informantene valgte å

bruke muligheten til å ikke svare på spørsmål eller ikke fortalte mer enn de ønsket tar jeg som en god indikasjon på at jeg lot dem sette grenser for hvor nær jeg kunne komme. Jeg håper også at de informantene som svarte på alt jeg spurte om også gjorde dette uten å tenke negativt over dette i ettertid.

Et annet etisk dilemma knyttet til intervjusituasjonen er når informanten sender tvetydige signaler ved å si en ting og symbolisere noe annet med kroppsspråket (Thagaard 2002:106). Dette forsøkte jeg å løse ved å først og fremst ha fokus på kroppsspråk under intervjuet for så å ta kroppsspråket med i analysen.

3.5.4 Konfidensialitet

Konfidensialitet er et annet grunnprinsipp hvis man skal bedrive etisk forsvarlig forskning. Med konfidensialitet menes for det første at identiteten til informantene holdes skjult når forskningen publiseres og at andre personer ikke skal få innsyn i materialet. Med det siste menes det at ingen andre kan få tilgang til intervjuene skriftlig eller på bånd, for så å kunne bruke det videre i egen forskning (Thagaard 2002:24). Det eneste materialet andre skal ha tilgang til er det ferdige materialet hvor intervjuene er ferdig analysert og informantene anonymisert.

I den endelige oppgaven er alle mine informanter anonymisert så langt det lar seg gjøre. Alle har fiktive navn, og det er svært lite av den identifiserbare informasjonen de kom med som er brukt i oppgaven. Det kommer ikke frem hva de enkelte innsatte sitter inne for, og heller ikke i hvilket fengsel jeg har gjort mine intervjuer.

Det er kun jeg som har hatt tilgang til lydopptak av intervjuer og de transkriberte intervjuene. Navnene på mine informanter er ikke på noe tidspunkt blitt oppbevart sammen med lydbånd eller transkripsjonene av intervjuene. Når analysen er ferdig blir lydopptakene slettet og transkripsjonene makulert. Denne behandlingen av mitt datamateriale er også rapportert til Norsk Samfunnsvitenskapelige Datatjeneste (NSD) i forbindelse med at de godkjente prosjektet mitt.

3.5.5 Analyse

I den samtalen som føres mellom intervjuer og informant i en intervjusituasjon legges grunnlaget for videre analyser av dataene. Ofte er det slik at dataene skal brukes i en

situasjon som er ukjent for informanten, og for noen kan forskerens tolkninger virke både fremmedgjørende og provoserende på informanten. Det er derfor svært viktig at forskeren gjør rede for underveis hva som er informantens budskap, og hva som er tolkning av dette (Thagaard 2002:188-191). Dette er det viktig at jeg som forsker reflekterer rundt hele veien gjennom analysen og presentasjonen av funnene mine. Mine informanter har snakket om hvordan de opplever å sitte i fengsel, mens jeg har brukt deres tanker og meninger om dette til å si noe utover det. I presentasjonen av mine funn har jeg prøvd å sette et skille mellom hva de innsatte sier på den ene siden og hvordan jeg tolker det på den andre siden.

3.5.6 Konsekvensen av å delta i forskningsprosesser

En refleksjon rundt de konsekvensene informanter kan oppleve ved å være med på et forskningsopplegg er også et grunnprinsipp når man utfører kvalitativ forskning. Det er mange former for konsekvenser, og man må vurdere i hvert enkelt tilfelle hva som er aktuelt å ta hensyn til for den enkelte informant eller utvalg. Det viktigste er at integriteten til informanten opprettholdes og at forskningen ikke medfører negative konsekvenser for informantene (Thagaard 2002:26).

Jeg oppfattet, på mitt første møte med de innsatte, at deres største frykt var at informasjon som ble gitt på intervjuet skulle deles med de andre innsatte. For at de skulle være sikre på at så ikke skjedde var jeg svært nøye med å gjøre rede for min taushetsplikt, og at den gjaldt både overfor Fengselet og de andre innsatte. Jeg var også veldig bevisst på at jeg ikke på noen måte ga noen hint til den jeg intervjuet om hva de tidligere informantene hadde vært inne på eller i det hele tatt hvem jeg hadde intervjuet.

Thagaard påpeker at det ideelt sett burde være en gjensidighet mellom hva informantene gir av informasjon, og hva de får igjen for å være med på undersøkelsen (Thagaard 2002:26). Noen av mine informanter hadde et behov for å snakke om en del ting utover hva jeg spurte om, og for å gi noe tilbake til dem valgte jeg å bli sittende sammen med dem en stund også etter at intervjuet var over og båndopptakeren slått av. På den måten ga jeg litt tilbake i form av å være samtalepartner for dem i gjengjeld for at de lot seg intervjuet. De innsatte dette gjaldt, ga tilbakemeldinger om at de syntes dette var hyggelig, og jeg satt igjen med inntrykket av at de hadde hatt en positiv opplevelse rundt intervjuet.

I analysen av intervjuene har jeg hatt fokus på å ikke utlevere de enkelte innsatte. Intervjumateriale er brukt som grunnlag for å si noe generelt om hvordan det er å sitte i fengsel, og sitater er brukt for å illustrere eller understreke poeng. De fleste sitatene er korte, slik at det skal ikke være mulig å gjenkjenne hendelser eller personer i det som er brukt. Så, min konklusjon i forhold til mulige konsekvenser for mine informanter er at jeg har bestrebet å ikke skape noen negative konsekvenser for dem som er med i undersøkelsen.

3.5.7 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg redegjort for min forskning for at leseren skal få et innblikk i hvordan denne er utført. Jeg begrunner denne redegjørelsen på tre måter. Den ene er at prosessen er beskrevet slik at andre kan se hva som er blitt gjort og eventuelt gjennomføre et liknende prosjekt med bakgrunn i min redegjørelse. En annen grunn er at man ved en slik gjennomgang av prosjektet kan se sin egen forskning med kritiske øyne for å se om det er momenter underveis som har påvirket resultatene på en negativ måte. Den tredje begrunnelsen er at jeg ønsker å vise hvilke refleksjoner jeg har gjort underveis for å forhindre at de enkelte innsatte jeg intervjuet eller innsattgruppen som helhet på noen måte har opplevd negative konsekvenser ut i fra dette prosjektet som kunne vært unngått.

4. De innsattes hverdag

Selv om Goffman forholdt seg til totale institusjoner for mange tiår tilbake, er det allikevel svært mange likhetstrekk til dagens fengsel. De innsatte i mitt utvalg beskriver på mange måter sin hverdag på samme måte som Goffman beskrev totale institusjoner. Hans perspektiver er derfor med når jeg i første del av dette kapitlet presenterer hverdagen i fengselet. Perspektivene er også grunnlag for analyser av hvilke relasjoner de innsatte etablerer og opprettholder gjennom soningen.

4.1 Hverdagens forutsigbarhet

Hverdagene i fengsel er relativt forutsigbare, med faste rutiner som de innsatte må innrette seg etter så fort de kommer innenfor fengselsmurene. Alle de innsatte blir vekket til faste tider på morgenen, før de får frokost og tid til morgenstellet. Etter frokost blir de innsatte spredt rundt på ulike avdelinger etter hva de bruker dagene til. Mange har jobb i fengselet, noen går på skole, noen deltar i ulike rehabiliteringsprogrammer og noen har av ulike årsaker ingen aktivitetstilbud. Jobb og skole foregår på andre steder i fengselet enn på avdelingen der de vanligvis er, mens de som ikke har noe tilbud på dagtid som regel blir igjen på avdelingen. På ettermiddagen er det middag. I følge retningslinjene til Fengselet, skal det tilrettelegges for at de innsatte skal spise sammen, men mine informanter gir inntrykk av at middagen spises på rommet.

Etter middagen er det ”fritid”, og de kan fordele tiden mellom lufting, trening eller å tilbringe tiden i fellesarealene sammen med de andre innsatte. Alt innenfor fengselets murer. Lufting og trening har faste tider, men innsatte kan planlegge både trening, lufting og litt tid sammen med de andre innsatte på samme kveld. I fellesarealene ser de på TV, spiller kort, bare sitter og snakker sammen eller gjør andre ting. De innsatte har også et felleskjøkken tilgjengelig så de kan lage seg mat på kvelden. Maten de spiser må da kjøpes for egne penger. Om natten er de innsatte innelåst på sine rom. I tillegg til personlige klær og sko har de mulighet til å ha CD-spiller, radio og lignende på rommene sine.

De sosiomaterielle omgivelsene til de innsatte, altså selve fengselsbygget, har også betydning for hvordan de innsatte opplever og organiserer dagliglivet sitt. Det er ikke bare gjennom lover, regler og rutiner fengselet påvirker de innsatte, men også gjennom bygningsmassen og den materielle strukturen. I hvordan det sosiomaterielle er organisert gjenspeiles det straff, kontroll- og maktideologiske prinsipper (Hammerlin 2008b:191). Når vi deler fengslene inn i svært fengselsaktige og lite fengselsaktige vil Fengselet være et eksempel på et svært fengselsaktig miljø som er bygget med tanke på å kontrollere og sperre inne de kriminelle. Det er høye murer, låste dører og streng sikkerhet.

Kombinasjonen av å leve i et fengselsbygg, få styrt dagene av rutiner bestemt av andre og det å måtte forholde seg til andre mennesker man ikke selv har valgt og omgås er et svært organisert hverdagsliv og en organisert samlivsform. Dette står i sterk kontrast til den hverdagen de fleste har på utsiden av fengselet. De innsatte beskriver en hverdag som passer godt med den forståelsen Goffman har av totale institusjoner, og oppfyller de fire kriteriene som Goffman setter på totale institusjoner (Goffman 1967:13). Alt de innsatte gjør i løpet av en dag foregår på det samme stedet og i nærheten av andre ansatte og betjenter. De innsatte forteller at det er faste rutiner for når de skal stå opp, spise, lufte seg, trene og sove, og alle er underlagt de samme rutinene. Mine informanter gir et inntrykk av at fengselets rutiner ikke alltid passer de rutinene de normalt har, og at hverdagen i fengselet derfor blir en helt annen enn de har hatt og som de ønsker når de kommer ut igjen. Dette støtter også Hammerlin og Fangenes tapsliste, som hevder at fengsel kun gir institusjonskompetanse, og ikke livskompetanse, fordi de som lever i fengsel ikke får trent på det livet som venter utenfor murene (Hammerlin 2008b:178).

4.2 Ansatte i fengselet

I forbindelse med soning i fengsel er det noen ansatte de innsatte *må* ha noe kontakt med og det er ansatte de kan *velge* å ha kontakt med. Blant annet får de innsatte tildelt en kontaktbetjent. Birgitte L. Storvik beskriver kontaktbetjenten slik: ”Kontaktbetjent er en betjent som skal støtte og motivere et bestemt antall innsatte til å arbeide målrettet med sitt opphold i fengselet. Alle innsatte skal få tilbud om en kontaktbetjent” (Storvik 2003:118).

Kontaktbetjenten skal følge den innsatte gjennom soningen og er et bindeledd mellom den innsatte og fengselet. Han eller hun skal være behjelpelig med praktiske forhold for den innsatte, for eksempel hvis han skal kontakte kontorer eller myndigheter utenfor fengselet

eller søke om overflytting til et annet fengsel. Kontaktbetjenten skal også være til hjelp og støtte for den innsatte underveis i soningen gjennom påvirknings- og motivasjonsoppgaver. Dette betyr at betjenten skal motivere og hjelpe den innsatte i prosessen med å komme seg ut av sitt ”kriminelle handlingsmønster”. Dette innebærer også at kontaktbetjenten kartlegger den innsattes problemer, ressurser og behov og hjelper til å planlegge videre soning og livet etter soning (Hammerlin og Mathiassen 2006:83-84).

I tillegg til at de innsatte blir fulgt opp av en kontaktbetjent har de innsatte også tilbud om andre som er tilgjengelig for dem. Dette kan være lege eller andre helsetjenester, psykolog, sosialarbeider, prest eller andre. I tillegg til å utføre de tjenestene som ligger til sin profesjon kan de være en ressurs for de innsatte i kampen for å endre sin livsførsel. Hvilke tilbud de ulike fengslene har varierer noe mellom fengslene (Fengsel med høyt sikkerhetsnivå URL).

4.3 Materielt og sosialt begrenset

Med utgangspunkt i hvordan de innsatte har det materielt i fengsel er det mange som hevder at de har det de trenger, og at de innsatte derfor ikke lider når de sitter i fengsel. I den senere tid har debatten i mediene vært aktiv rundt dette temaet. Spesielt i forbindelse med det siste stortingsvalget har de ulike partiene diskutert innsattes levekår og andre temaer innenfor kriminalomsorg ut i fra sine politiske ståsteder. Mange omtaler til stadighet fengsel som et hotellopphold hvor de innsatte nærmest hygger seg, før de igjen slipper ut og fortsetter det kriminelle livet sitt.

I følge Goffman er et grunnleggende trekk ved totale institusjoner som fengsler at de som skal bo i en slik institusjon blir fratatt mye av det de har som en del av hverdagen i samfunnet ellers. I tillegg støtter forskningen til Mathiesen, Christie og Hammerlin at de innsatte blir påført betydelig belastning mens de sitter i fengsel. Dette samsvarer dårlig med de som hevder at fengsel fungerer som et hotellopphold. De innsatte er materielt og sosialt begrenset mens de sitter i fengsel, og de mulighetene de har i fengsel fremstår som langt dårligere enn de ville hatt ute i samfunnet.

Spesielt Fangenes tapsliste oppsummerer hva de innsatte ikke lenger har tilgang til i perioden de soner en fengselsstraff (Hammerlin 2008b:178). Den oppsummerer også mange

av de punktene som mine informanter tok opp da de ble bedt om å beskrive sin hverdag i fengselet. Hvordan punktene fra tapslisten samsvarer med mine informantere reflekser rundt sine tap vil fremkomme av de neste delkapitlene.

4.4 Monoton hverdag

De innsatte lever i en passiv og monoton hverdag, og dette var et tema alle mine informanter tok opp i intervjuene. Dette er også et punkt man finner igjen på Fangenes tapsliste (Hammerlin 2008b:178). Da Ben ble spurt om han kunne fortelle litt om hvordan dagene hans i fengselet er, svarte han:

Dagene er like, det er 23 timer i døgnet som er det samme, også har vi en time luft. Vi blir låst ut om morran, frokost, så på jobb. Klokka tre er det middag, så trening, så luft. Litt tid på avdelingen, så låses vi inn igjen. Sover. Så blir vi vekket, så er det frokost, jobb, middag, trening, luft, sove, frokost, jobb, trening, ja du skjønner. Det er ikke så mye annet å fortelle. Dagene kan være lange her inne, alt er likt.

Gunnar forteller også om en hverdag i Fengselet som er organisert på en helt annen måte enn livet hans utenfor:

Livet her inne er ikke som der ute liksom. Jeg levde ikke som noen engel, det var ikke sånn, men jeg hadde min egen plan for hvordan dagene mine var. Først kaffe, så avis. Noen ganger dusjet jeg først, noen ganger etter. Så frokost etter hvert når jeg ble sulten. Noen ganger ble jo nesten frokosten middag da. (...) Sånn er det ikke her. Jeg spiser når jeg får mat, ikke alltid jeg er sulten. Men jeg spiser for det. Og noen ganger er jeg kjempesulten når jeg ikke har mat, det er jævlig.

Både Gunnar og Ben er kritiske til hvordan dagene deres blir organisert og det monotone ved at alle dager er like. De har lite å gjøre i løpet av en dag, og det blir mye tid i fellesarealene på avdelingen uten å ha så mye å gjøre eller alene på rommet. Riktignok har de innsatte mulighet til å trene eller lufte seg i løpet av dagen, og mange har arbeid eller skoleplass å gå

til hver dag, men det er også monotoni i disse aktivitetene. De gjør det samme hver dag til samme tid, og de er på samme sted hele tiden. Mine funn støtter med andre ord tapslisten på dette punktet.

4.5 Relasjoner

Hvilke relasjoner de innsatte har til andre mennesker, som ansatte, medinnsatte, familie og venner, i løpet av soningen ble viet mye tid i intervjuene med mine informanter. Dette var delvis fordi jeg stilte en del spørsmål om det, men også fordi dette var noe de innsatte var opptatt av og pratet mye om. Et av punktene på Fangenes tapsliste tar opp dette med relasjoner, og i følge Hammerlin mister de innsatte de sosiale forholdene sine, enten midlertidig eller permanent, mens de sitter i fengsel. De innsatte blir desintegrerte (Hammerlin 2008b:178). Det er også andre forskere som har pekt på at de innsatte mister kontakten med mennesker de tidligere hadde kontakt med. Mathiesen nevner i sin bok ”Kan fengsel forsvares?” at det å ikke kunne ha et forhold til noen utenfor murene ses på som en pine for den innsatte. Selv om noen av de innsatte får besøk av kjærester eller ektefeller i fengsler og noen har mulighet til å ta permisjon for å besøke de, så vil ikke dette gjøre opp for det faktum at de innsatte blir isolert fra sin familie mens de sitter i fengsel. Det å treffe noen via besøk i fengselet vil uansett være preget av at kontakten er sterkt begrenset og underlagt påtvungne rammer (Mathiesen 1995:192).

Fangenes tapsliste beskriver også at de innsatte blir tvunget til uønskede sosiale relasjoner mens de sitter i fengsel, og at dette gir tap av sikkerhet (Hammerlin 2008b:178). Dette er også noe flere av de innsatte jeg snakket med er opptatt av og snakker en del om, og jeg forstår det slik at mange tenker mye over det at de må tilbringe tid sammen med andre de aldri ellers ville ha hatt kontakt med i den ordinære hverdagen sin.

Det er veldig mye sånne klikkdannelser, og det har med de ulike nasjonalitetene å gjøre. (...) Det utpreger seg veldig blant mørkhudete og østeuropeere. Det har mye med språket og kulturen å gjøre. Og det som er her av nordmenn er sosiale kasuser med store problemer. (...) Så, for mitt vedkommende, blir det veldig lite aktuelt å dele fritiden sin med noen blant denne [fange]populasjonen (Arne).

Mine informanter uttrykker at de synes det er en merbelastning å måtte forholde seg til andre, og da spesielt innsatte med en annen etnisitet, et annet språk eller en annen kultur enn dem selv. Dette er det samme som Goffman peker på når han hevder at det er en krenkelse mot klienter i en total institusjon at man må omgås alle personer uten at det blir tatt hensyn til alder, nasjonalitet eller etnisk opprinnelse (Goffman 1967:29). Det neste kapittelet skal se nærmere på ulike former for relasjoner de innsatte etablerer til medinnsatte i fengselet.

4.6 Medinnsatte

Uansett hvor lite eller mye kontakt de innsatte har med livet utenfor fengselsmurene, har de alltid noe kontakt med de andre innsatte. Om, og i hvilken grad, dette er nære relasjoner er opp til den innsatte selv. Blant mine informanter fant jeg to typer relasjoner. En gruppe innsatte oppgir at de omgås mange av de andre innsatte i hverdagen, men at de ikke vil betegne noen av disse som sine venner. De er med andre ord ikke så nære at de kan eller vil være fortrolige med noen av de andre innsatte. Det er også en gruppe innsatte blant mine informanter som har det samme forholdet til de fleste andre innsatte, men de har i tillegg funnet *en* annen innsatt som de betegner som venn. Felles for de ovennevnte innsatte er ikke at de ikke klarer å få venner i Fengselet, men de ønsker det ikke. De som har en venn beskriver denne ene vennen som et unntak, og at de i utgangspunktet ikke har venner i fengselet.

4.6.1 Få venner i fengselet

Det at de innsatte ikke vil ha venner i fengselet blir forklart av mine informanter med to hovedårsaker. Den ene er at de ikke mener de har noe å snakke med de andre innsatte om. Dette begrunnes med store kulturelle eller språklige forskjeller eller at samtaletemaene i fengselet ikke engasjerer eller interesserer. Spesielt de eldste innsatte sier det er meningsløst å sitte sammen med de yngre innsatte og diskutere tidligere og kommende kriminelle aktiviteter: ”Jeg har hørt alt før, det er ikke noe nytt” (Chris). Også Arne forteller:

Når du har vært her en stund har du liksom snakka om alt det som er å snakke om. Det blir nesten gjentakelser. (...) Jeg gidder ikke snakke om ting som ikke har betydning eller som, altså, jeg har hørt alle røverhistoriene hundre ganger før, så det gidder jeg ikke høre på.

Den andre hovedårsaken til at de innsatte ikke vil ha venner i fengselet, i følge mine informanter, er at et vennskap som inngås inne i fengselet under soning ikke vil fungere på utsiden. Dette blir derfor et helt feil grunnlag å danne vennskap på, det blir ikke "ekte" vennskap. Flere av mine informanter beskriver noen av de andre innsatte som helt forskjellige personer innenfor og utenfor fengselet. Dette er spesielt problematisk for de innsatte som ønsker å føre livet sitt på en annen måte etter at de slipper ut av fengsel enn de gjorde tidligere, og er avhengige av relativt forutsigbare forhold.

Du vet, noen folk får venner, men i fengsel er ikke det så lett. Jeg vil ikke ha noen venner herfra. Du vet, når man går ut igjen, det er ingen som vet hva som skjer med deg. Noen flytter, noen blir her. (...) Det er mange som bruker narkotika. De vil ikke jeg være sammen med når jeg går ut. Du vet, plutselig sitter du der med narkotika igjen. (...) Når jeg går ut, jeg må begynne helt på nytt. Jeg må begynne helt på nytt igjen. Det er ikke lett (Franz).

Jeg er veldig forsiktig med å betegne folk som venner her inne, det er jeg forsiktig med. Når jeg satt den 4års-dommen så møtte jeg på noen folk som virka veldig bra. Virka som noen oppgående folk, bra å ha med å gjøre og hele pakka. Så kom vi ut, også er det totalt vidt forskjellige personer du møter. (...) Å utfolde seg helt her inne, det får du aldri gjort. Altså, du får aldri vist dine kvaliteter til det fulle, du får aldri vist dine feil. Men det er så store forskjeller. Det er fra å tro at de er oppegående, ja, kall de forretningsmenn da, så viser det seg at de stjæler kommoder, ikke sant. Det kan være såpass galt. Jeg har brent meg litt på det før, så jeg er fortsatt forsiktig med å kalle folk for venner her inne (Hans).

4.6.2 Mange venner

Den andre formen for relasjoner jeg fant var de som har mange venner i Fengselet. Noen av de innsatte oppgir at de har mange venner blant de innsatte, og at det er flere medinnsatte som de snakker fortrolig med om private forhold. De begrunner alle dette med at venner er

en nødvendighet for å komme seg gjennom soningen. De trenger venner først og fremst for å ha noen å snakke med og bedrive aktiviteter sammen med slik at soningen skal gå raskere og mindre smertefullt. ”Man må ha noen å prate med og spasere med på luften og sånn” (John).

Jeg betegner mange av dem som venner. Det er mange jeg sitter lenge sammen med og vi spiser sammen. Noen har du kjemi med, andre har du ikke. Det er sånn ute og. De du har kjemi med og er al righte for deg, de snakker du med. Jeg sier at de er mine venner. Du lever blant folk, ikke sant, og dere spiser sammen. Venner (Eric).

En mener også at han trenger venner som beskyttelse hvis det oppstår konflikter med noen av de andre innsatte.

Det er kjempebra å ha venner. For uten venner får man problemer med alt mulig. Noen, for eksempel, har problemer på treningsrommet. Når jeg kommer og tar treningsrommet kommer det andre som er sterke og har gruppen rundt seg. De tar min treningsplass og sier jeg må flytte meg til andre ting. (...) Så de hater og angriper, altså (David).

Jeg forstår han slik at han ser for seg fysiske konflikter, og han derfor trenger noen til å beskytte seg hvis det oppstår slåsskamper eller lignende. Det kan også virke preventivt i forhold til slåsskamper å ha en venn som de andre vet vil stille opp for han.

4.6.3 Konflikter

En rekke forskere har sett på forekomsten av konflikter og voldsproblematikk i fengsel, for eksempel Toch, Adams og Grant (1989), Åkerstrøm (1985), Wästerfors (2005), Hammerlin og Kristoffersen (2001), Hammerlin og Strand (2006), Hammerlin og Rokkan (2010) og Hanoa (2008). Toch, Adams og Grant mener at vold og aggressiv adferd er en måte å håndtere fengselsliv på (Toch, Adams og Grant 1989:32). De har gjort undersøkelser i et amerikansk fengsel, og selv om amerikanske fengsler skiller seg fra norske på en rekke punkter, vil motivene for å bruke vold mange ganger være de samme. Hanoa har gjort en

intervjuundersøkelse i norske fengsler, og har pekt på en rekke områder hvor det forekommer volds- og trusselsituasjoner. Noen grupper, som sedelighetsforbrytere, er spesielt utsatt for vold (Hanoa 2008:55). Og det forekommer en del volds- og trusselsituasjoner i forbindelse med at noen innsatte ønsker seg oppover i hierarkiet (Hanoa 2008:50). Det er derfor overraskende at de innsatte jeg snakket med ikke har satt mer fokus på dette. Én sier, som sagt, at han trenger venner som beskyttelse i slike situasjoner. Det er også flere som påpeker at det kan være en del episoder i forhold til plaging av utsatte innsattgrupper, og en sier det kan være noe slåssing i forbindelse med trening. Men ingen av de innsatte jeg snakket med legger spesielt vekt på dette eller forteller om episoder med vold de har vært en del av.

Det kan være flere grunner til at de innsatte i denne intervjuundersøkelsen ikke legger vekt på slike situasjoner. En av de kan være at spørsmålene mine ikke la til rette for slike svar. Det kan også være at de innsatte ikke vil snakke om de episodene som har vært, enten fordi de er redde jeg vil fortelle det videre til ansatte i fengselet eller de ikke vil innrømme at de har tapt. Da Hilde Eian gjorde sin undersøkelse av makt blant innsatte fant hun en machokultur som lå til grunn for mange av verdiene og reglene i fengselet. Det er ikke rom for å vise seg svak, og de innsatte må hele tiden vise seg tøffe og sterke (Eian 2007:90). Antagelig finnes den samme machokulturen blant de innsatte jeg snakket med, og det er derfor naturlig å anta at det ikke vil være naturlig å fortelle om situasjoner med vold hvis den innsatte ikke har kommet ut av det slik han ønsker eller blir spurt direkte om det. Det kan også være at det rett og slett ikke er spesielt mye volds- og trusselsituasjoner i det fengselet jeg gjorde intervjuene mine. Fengselet er et forholdsvis strengt fengsel med høyt sikkerhetsnivå, og betjentene er, i følge mine informanter, veldig oppmerksomme på konflikter som kan være på vei til å eskalere. Flere av de innsatte forklarer at betjentene er svært raskt på plass hvis det er situasjoner som kan lede an til konflikter. Hvilken relasjon de innsatte har til betjenter og andre ansatte vil bli belyst i neste kapittel.

4.7 Relasjon til ansatte

Også i forhold til de relasjonene mine informanter har opprettet til de ulike ansatte som er i fengselet finner jeg klare mønstre i mitt materiale. Alle de innsatte har noe kontakt med de ansatte i fengselet, både den daglige ”påkrevde” kontakten med betjentene på avdelingen og

mer sporadisk kontakt med enten sosialkonsulent, psykolog eller prest. Men det er svært variabelt hvor fortrolige de er overfor disse, og hvor mye de forteller om private eller personlige anliggender. De innsatte er delt mellom dem som er fortrolige med betjentene som jobber i fengselet og dem som kun omgås med de i det daglige uten å ha noen nær relasjon til dem. Mine funn viser at relasjonen mellom de innsatte og ansatte har avgjørende betydning for hvordan de innsatte opplever sin situasjon i fengselet, og jeg vil derfor bruke kapittel 6 til å gå nærmere inn på dette. Videre vil jeg fokusere på den relasjonen de innsatte har til familien sin mens de soner.

4.8 Relasjon til familie

De innsatte kan ta i mot besøk opptil to timer hver uke av familie, venner og andre. Advokater eller andre fra offentlige instanser kan også besøke den innsatte ved behov, men denne tiden kommer i tillegg til de to timene som er satt av til besøk fra familie og venner. De innsatte kan også ringe ut 20 minutter i uken (Fengsel med høyt sikkerhetsnivå URL). Alle brev som sendes til de innsatte leses av ansatte ved fengselet før de blir levert til de innsatte.

Dette avsnittet var ment å omhandle de innsattes kontakt og relasjon til både venner og familie utenfor murene, men gjennom intervjuene kom det frem at ingen i utvalget hadde nevneverdig kontakt med sine venner mens de satt i fengsel. Alle hadde de venner før de ble fengslet, men ingen av de har beholdt kontakten etter fengslingen i noe særlig grad. John forklarer dette slik:

Jeg har kun en kort tid til besøk hver uke, og nesten ikke tid til å ringe i det hele tatt. Dette er ikke nok til å holde kontakten med venner. De lever sitt liv der ute, og det skjer mye hele tiden. Så skal de liksom komme hit og besøke meg midt oppi alt det, og de skal snakke med meg i telefonen når som helst når jeg ringer. Det har de nesten ikke tid til. Og hvis jeg først snakker med dem så får jeg bare høre litt på den korte tiden, også blir jeg sittende og lure på resten selv. Nei, det er bedre å ikke ha kontakt. Like greit å ikke vite. Like greit å ikke bruke opp tiden deres også egentlig.

Det er også en svært lav andel av mine informanter som har jevnlig kontakt med sin familie mens de sitter i fengsel. Hovedårsaken til dette er at de selv er utenlandske, og derfor har familien sin i utlandet. Mange av disse har ikke muligheten til å komme til Norge for å besøke sitt familiemedlem i Fengselet. En rekke av de innsatte uten besøk fra familien har heller ikke kontakt med familien på annen måte, som telefon eller brev. Hvis man ser bort fra advokater eller frivillige, er det kun tre av mine ti informanter som har jevnlig voksenkontakt med noen utenfor Fengselet.

Arne er en av de innsatte som ikke har kontakt med familien sin mens han soner, selv om han hadde relativt mye kontakt med dem før han ble fengslet:

Jo altså, jeg har jo sittet her inne tre ganger før, så jeg vet hvordan det er. Som sagt er dette galskapens høyborg. Det er absolutt ikke et sted jeg vil invitere barna mine eller eksfamilien min på besøk. Nei, det går ikke. Og siden jeg har familie [langt unna], så er det heller ikke noe alternativ for dem å reise hit på besøk uansett. Det er egentlig greit å slippe det maset om at de skal komme også synes jeg.

Carola Becher tok opp noen av de samme temaene i sin masteroppgave, "Friminutt i fengsel", om fangerollen (2007). I sitt materiale om de innsattes kontakt med venner, fant hun de samme som i min undersøkelse. Få av de innsatte hun intervjuet beholdt kontakten med vennene sine mens de sonet dommer i fengselet. Grunnene de oppga for dette var som oftest at vennene utenfor kuttet kontakten når de kom i fengsel eller fordi den innsatte selv valgte å kutte kontakten med sine venner (Becher 2007:93-94). De innsatte jeg snakket med nevnte de samme grunnene til at de ikke hadde besøk av venner i fengselet. De innsatte som hadde et vennemiljø som ikke er kriminelt, opplevde at vennene sluttet å ta kontakt. Og de innsatte som var en del av et kriminelt miljø før fengslingen kuttet ofte kontakten selv. Noen nevnte også tid som årsak til å kutte ut venner. De innsatte har svært begrenset tid til å få besøk og ringe ut av fengselet. Denne tiden blir prioritert til å være sammen med eller ringe nærmeste familie, mens venner blir prioritert bort. Hans har kontakt med svært få av sine

venner mens han sitter i fengsel, og begrunner dette i hovedsak med at han ikke har tid til å holde kontakten:

Automatisk så kutter jeg ned til få, et fåtall. Velger å holde kontakten med noen bedre venner, gode venner (...), det blir veldig slitsomt å holde kontakten med mange hele tiden. 20 minutter ringetid i uka, det går som regel med til å holde kontakt med familien.

Også i forhold til de innsattes kontakt med familie hadde Becher en del av de samme funnene. Mange valgte å ikke ha kontakt med sin familie fordi de innsatte håndterer livet bak murene bedre hvis de fokuserer minst mulig på hva som skjer utenfor (Becher 2007:95). Dette er det motsatte av hva jeg fant. De innsatte påpekte hvor viktig det var for dem å holde kontakten med familien for å høre hvordan deres hverdagsliv er. De mente det var viktig å høre små historier fra hverdagslige temaer som hendelser som har skjedd i familien, skole eller jobb. Hans oppsummerer det på denne måten da han får spørsmål om hvordan han liker å få besøk av familien: ”Det er høydepunktet i uka. Det er det helt klart. Jeg får muligheten til å snakke om litt andre ting og få litt impulser og, fra utsiden og inn, hva som skjer og sånt.”

Maurice L. Farber gjorde i 1944 funn som kan støtte opp under både Becher og mine funn. Han målte i hvor stor grad innsatte opplevde pine i forhold til å sitte i fengsel. Farber gjorde sine undersøkelser i et amerikansk fengsel, og man skal være varsom med å bruke resultatene fra slike undersøkelser på norske forhold. Men siden utgangspunktet for hans analyser er de samme som både Becher og meg velger jeg allikevel å ta med Farbers funn videre i min egen analyse.

En av variablene Farber brukte i sin undersøkelse var grad av kontakt med livet utenfor. Han fant at de innsatte som hadde *mye* og *lite* kontakt med mennesker utenfor fengselet led lite i fengsel, mens de som hadde *litt* kontakt med livet utenfor led mye (Farber 1944:176). De som hadde mye kontakt med omverdenen led lite, og dette kan nok forklares med at de har mye informasjon om hva som skjer med familie og venner ute og føler at de har oversikt over hva som skjer selv om de ikke får vært tilstede. Men også de som ikke har særlig

kontakt med omverdenen skårer lavt på grad av pine, og Farber begrunner dette med at de kjenner såpass lite til hva som skjer utenfor murene at de eliminerer eventuelle bekymringer (Farber 1944:177). "Det de ikke vet, har de ikke vondt av". Man kan derfor se for seg at de som har litt kontakt med utsiden har såpass mye kontakt at de vet omtrent hva de bør bekymre seg for, men samtidig såpass lite kontakt at de føler at de har oversikten over hva som skjer mens de er avskåret fra å være der. De må i større grad leve i uvisshet enn de som har hyppig kontakt med slekt og venner.

4.9 Tap av relasjoner?

De innsatte har mulighet til og omgås ansatte og medinnsatte i Fengselet, og de har også mulighet til å få besøk eller ringe familie og venner. Umiddelbart vil ikke dette støtte opp under de som mener at innsatte er isolert og ikke kan holde kontakten med samfunnet utenfor. Men etter å ha sett nærmere på hvordan de innsatte opplever sin mulighet til å holde kontakt med andre, er min forståelse at relasjonene de innsatte har gjennom soningen er lite tilfredsstillende. De innsatte har i liten grad noe ønske om å ha relasjon til de andre innsatte eller de ansatte i fengselet, men disse relasjonene er mer eller mindre påtvunget i den situasjonen de er i. De forteller ikke om noen form for glede eller personlig tilfredsstillelse rundt de relasjonene de har.

Det er to ting mine informanter forteller om når de blir stilt spørsmål om sine relasjoner. Det ene er at de ikke har kontakt med venner og familie, selv om de har kontakt med dem når de ikke sitter i fengsel. Det andre er at de har relasjon til ansatte og medinnsatte fordi de har behov for det. Behovet kan være at de trenger noen å snakke med eller være sammen med for at dagene skal gå raskere, slik som John hevder. Det kan også være ren nytteverdi, som David som trenger medinnsatte som beskyttelse i en eventuell konflikt eller Gunnar som bruker betjentene til å hjelpe seg med problemer som oppstår.

Det er med andre ord nesten ingen som beholder de sosiale relasjonene de har ute i det fri selv om det er de relasjonene, i følge de innsatte selv, betyr noe for dem. I den perioden de sitter i fengsel har de ikke kontakt med familie og venner. Noen sier de har et ønske og mål om å opprette kontakten igjen etter soningen, mens andre innser at de ikke får igjen de

sosiale kontaktene de hadde før fengsling. Fangenes tapsliste peker på at de innsatte lider under midlertidige eller varige tap av sosiale forhold, og alt det innebærer. Hvordan mine informanter forteller om dette tapet støtter opp tapslisten. De ser på tap av sosiale relasjoner som en del av det å sone straff i fengsel, og de uttrykker stor frustrasjon rundt dette fordi det er en belastning for familie og venner som de innsatte ikke mener de bør ha.

Det er jeg som har gjort noe galt, ikke sant. Det er ikke familien min. Men de sliter de også, det er ille for dem. Urettferdig (Hans).

4.10 Tap av selvbestemmelse

Fangenes tapsliste hevder at de innsatte mister selvbestemmelse når de sitter i fengsel, og de føler seg maktesløse (Hammerlin 2008b:178). Mine informanter forteller at de mister kontroll over sin egen hverdag og at de har liten mulighet til å påvirke avgjørelser som har konsekvenser både for den enkelte innsatt og hele innsattgruppen. Dette gjelder alt fra små ting i hverdagen som hva de skal spise til middag eller at de blir vekket om morgenen, til større prinsipielle forhold som hvilke arbeids- og utdanningstilbud som finnes i det aktuelle fengselet de sitter i. Dette passer også godt med beskrivelsen Goffman har av krenkelsesprosessen i fengsel. Han hevder at de innsatte mister selvbestemmelsesretten når de ikke får bestemme over sitt eget liv og hvordan dagene skal organiseres, og at dette krenker dem (Goffman 1967:38-39). De innsatte uttrykker frustrasjon over sin hverdag, og sier at lite fleksibilitet og strenge rutiner gjør hverdagen deres verre enn ønskelig. Isak forteller om sin hverdag på denne måten:

Du kommer inn i fengselet, så er det andre som sier hva du skal gjøre og når du skal stå opp, ikke sant. "Nå må du stå opp", ikke sant, og jeg er trøtt, men de sier at det ikke er noe valg. De forteller at det er middag, og jeg spiser alltid middag da. Hvis jeg fikk bestemme ville de kommet med middag klokka fem. Og når jeg ikke vil trene, da må jeg gå og trene. Hvis jeg vil etterpå er det ikke mulig å trene lenger. Det er derfor jeg går selv om jeg ikke vil, altså, fordi det kommer ingen flere muligheter før neste dag eller etter to dager (...) Noen ganger ønsker jeg å si til de betjentene at de må ordne med planen sin, vekke oss litt senere og sånn, men det er ikke noe vits. Fengselet har sine regler, og det får ikke vi som er fanger forandret. Dumt det, egentlig.

Hans er irritert fordi han ikke får studere det han vil i Fengselet:

Ja, men jeg får ikke muligheten til [å studere] det jeg er interessert i sjøl. Det har de ikke her. Altså, jeg er interessert i å drive innenfor data og nettverk, nettverksadministrator som det heter, for store og små nettverk. Men det finnes ikke noe sånt i fengselet, så det går ikke. Det er jævlig at vi ikke får bestemme mer sjøl åssen utdanning vi vil ta.

David ønsker å søke seg til et annet fengsel på grunn av arbeidsforholdene i Fengselet:

Jeg har søknad inne nå, søker meg til [NN] fengsel. Det er for så vidt bra her, det er ikke det, men jeg vil ta fagbrev. Det får jeg ikke gjort her, de har bare andre typer fagbrev her, så da søker jeg meg over. Håper det går gjennom, de vil jo at vi skal ta fagbrev og da.

Disse og liknende utsagn fra mine informanter viser at de innsatte føler at de ikke har noe de skulle sagt og at de mister muligheten til selvbestemmelse mens de soner i fengsel. En del av de innsatte er inneforstått med at det er slik det er, og at man bare må godta det. Men de fleste av mine informanter er kritiske til at de er underlagt en rekke regler og rutiner de ikke er enige i, og de har et ønske om å kunne ha mer å si i forhold til sin egen hverdag enn de har opplevd frem til nå. Det støtter også opp Fangenes tapsliste, hvor det blir hevdet at innsatte føler maktesløshet (Hammerlin 2008b:178).

4.11 Mangel på gode relasjoner

Jeg har i dette kapittelet sett på de innsattes hverdag og hvordan de opplever sin egen tid i fengselet. Sentralt er hvilke sosiale relasjoner de oppretter i fengselet og i hvilken grad de opprettholder relasjoner utenfra mens de soner. De fleste av mine informanter er inneforstått

med at de soner en straff, og at de derfor skal leve atskilt fra samfunnet i en periode. Men selv om de skal straffes er de ikke alltid enige i hvordan hverdagen organiseres, og mange uttrykker frustrasjon og maktesløshet over at de har mistet retten til å bestemme over seg selv. En konsekvens av at de ikke får bestemme over seg selv er at de blir tvunget til å ha relasjon til en del mennesker de ellers ikke hadde ønsket å tilbringe tid med. De mister også relasjonen til mennesker som de hadde i livene sine før de ble fengslet. Det er få andre impulser i fengselshverdagen, så de møtene de innsatte har med andre i løpet av en dag spiller en stor rolle for hvordan de opplever sin egen situasjon i fengselet. Selv om en del innsatte har mye kontakt med de rundt seg er det få som forteller at de relasjonene tilfører noe positivt til soningen. Jeg vil i kapittel 5 belyse spørsmålet om hva som er grunnlaget for sosiale og kulturelle skillelinjer i innsattgruppen.

5. Kulturelle og sosiale skillelinjer

Et resultat av at fengsel er en total institusjon er at det dannes en subkultur i fengselet. De innsatte må forholde seg til andre normer og regler enn ute i samfunnet. Som Clemmer påpeker er dette en antisosial kultur (Clemmer 1958:294-320). Å forholde seg til den kulturen som finnes i fengselet blir en del av institusjonskompetansen som Fangenes tapsliste beskriver fordi dette gir de innsatte trening i å forholde seg til livet innenfor murene og den sosiale situasjonen som finnes der, men som ikke nødvendigvis kan overføres til livet etter soning (Hammerlin 2008b:178). Goffman beskriver ulike tilpasningsformer de innsatte må ta i bruk for å tilpasse seg den hverdagen de møter i fengselet (Goffman 1967:145). Med dette som utgangspunkt er det interessant å analysere hvilke mekanismer de innsatte bruker for å identifisere seg som en del av innsattgruppen og hvilke kulturelle og sosiale skillelinjer som finnes.

5.1 Oss og dem

Mennesker plasserer seg ofte ut i fra hvordan de definerer andre. Gjennom mine intervjuer i Fengselet forstår jeg det slik at for de innsatte er det svært viktig å posisjonere seg i forhold til de andre. De innsatte jeg snakket med posisjonerer seg som en del av en gruppe, og sammenligner seg med andre grupper som har andre preferanser. Mange av de innsatte bruker begrepene ”oss” eller ”vi” om den gruppen de selv tilhører, mens de ofte omtaler den andre gruppen som ”de andre” eller ”dem”.

Sverre Lysgaard forsket i 1961 på et arbeiderkollektiv, og gjorde mange av de samme funnene. Hans informanter omtalte også andre grupper på den samme arbeidsplassen som ”de andre”, og de identifiserte seg i stor grad med en gruppe som Lysgaard velger å kalle ”vi” (Lysgaard 2001:94). Gjennom redegjørelse av innsattforholdene i Fengselet velger jeg å gjøre den samme inndelingen og bruke begrepene ”oss” og ”dem”.

Hvilken gruppe de innsatte mener at de tilhører varierer i forhold til hvilken sammenheng det gjelder. Men de signaliserer ganske tydelig at det er viktig for dem å alltid tilhøre oss-gruppen. På den måten kan de heve seg over de andre, og definerer seg selv ut i fra det. Denne tydelige inndelingen som finnes i fengselet er antagelig ikke like tydelig ute i

samfunnet fordi man ikke på samme måte blir plassert i en definert gruppe uten mulighet for endringer. Å flytte inn på en total institusjon krever en omfattende omstilling for å tilpasse seg en ny hverdag.

5.2 En annen hverdag

I det noen blir fengslet mister de den hverdagen de er vant med. Rutinene blir annerledes, de mister den daglige kontakten med familie og venner, maten de spiser er annerledes og de må omgås med mange de ikke kjenner, for å nevne noe. For å komme seg gjennom soningen på best mulig måte må de innsatte skape en ny hverdag ut fra de forutsetningene de har. ”Men du vet, når du får dom, du må akseptere den. Å finne et liv inne, ikke som ute, men man må få det bra den tiden man er her” (Franz).

Som Franz påpeker, må de innsatte skape seg et liv i fengsel som gjør at de klarer seg gjennom soningen på best mulig måte. I denne sammenhengen er det viktig at de finner sin rolle i det innsattsamfunnet de blir en del av. Dette arbeidet gjøres gjennom flere prosesser. De innsatte plasserer seg blant de andre innsatte, og finner ut hvem de vil og hvem de ikke vil ha relasjon til. De tar også bevisste og ubevisste valg i forhold til hvordan de forholder seg til de andre i fengselet. Disse prosessene gjør at de innsatte skaper en identitet i fengselet som de har med seg gjennom soningen.

De innsatte i mitt utvalg gir et inntrykk av et innsattmiljø som er preget av ”oss” og ”dem”-grupperinger. Alle de innsatte jeg snakket med hadde seg selv og sine nærmeste som referansegruppe, mens de konsekvens henviste til hva ”de andre” sa og gjorde i forhold. Men hvem de innsatte ser på som referansegruppe og hvem ”de andre” er varierer svært mye fra situasjon til situasjon. Jeg oppfatter det ikke slik at dette alltid er bevisst. I noen sammenhenger blir ”oss” og ”dem”-gruppene definert tydelig, mens i andre situasjoner forsto jeg det slik at dette var mer ubevisst, som for eksempel når de norske innsatte snakket om ”de andre”, som var de utenlandske innsatte.

I samfunnet som helhet er det normalt å tilhøre ulike grupperinger av mennesker, og en slik gruppering blir ennå mer tydelig når vi ser på små, lukkede samfunn, som et fengsel er. Siv Hjellnes påpeker at ens eget selv bilde i en slik institusjon avhenger av å få bekreftelse fra de andre gjennom samvær (Hjellnes 2006:126). Mennesker kan gjøre noe selv med hvordan de blir oppfattet, men vi er samtidig prisgitt ”de andre” for å fylle ut dette bildet. Vi former vårt

selvbilde i samarbeid med andre (Goffman 1982:84). Når de innsatte identifiserer seg selv er dette med andre ord en prosess som skjer i et slags samarbeid mellom den enkelte innsatte og de andre i fengselet. Ulike faktorer spiller inn på hvilke grupperinger som opprettes. Neste kapittel vil ta for seg etnisitet som en slik faktor.

5.3 Etniske skillelinjer

Nesten samtlige av mine informanter setter fokus på at det er et åpenbart skille mellom ulike etniske grupperingene i Fengselet. De innsatte grupperer seg etter hvilken etnisitet de har, og mine informanter gir uttrykk for at det "ikke er lov" å være sammen med noen av en annen etnisk opprinnelse enn sin egen. "Oss"-gruppen er alle med samme etniske bakgrunn, med andre ord de fra samme land eller samme område. "Dem" kan enten være en gruppe innsatte med annen bakgrunn eller det kan være alle andre som ikke har samme etnisk tilhørighet som "oss". Siden det sitter mennesker fra svært mange ulike land i Fengselet, og det derfor ikke er så mange fra hvert sted, har de fleste innsatte en ganske begrenset referansegruppe.

En av de norske innsatte jeg snakket med påpeker gjentatte ganger i intervjuet at han er norsk eller "ekte norsk", som han selv omtaler det ved flere anledninger. Han snakker ofte om "de andre", som i en rekke situasjoner er de mørkhudede innsatte: "Det er mye støy, mye skrik og skrål. Og spesielt de her mørkhudede som roper og skriker om respekt, men de har ikke det minste begrep om hva ordet respekt betyr". Og på spørsmål om noen typer domskategorier gir status i innsattgruppen svarer han:

Av de som sitter for drap er det mange, spesielt pakistanere og mørkhudede. Blant dem er jo drap status. Du kan se det på det mørkhudede unggutta her som har fått 10-15 år for å ha skutt noen fra rivaliserende gjenger. Tilsynelatende har de status, men det er bare hos sine likesinnede. Ingen av oss synes de er tøffe. Og de er jo faktisk så dumme at de speiler seg i sin egen galskap. (...) Jeg synes de fremstår som komplette duster. Rett og slett.

En annen av de innsatte i mitt utvalg er fra et afrikansk land, og er helt mørk i huden. Han sier at de han snakker mest med i Fengselet er noen få andre afrikanske menn, og forklarer hvorfor han ikke er så mye med innsatte fra andre land på denne måten:

Det er noen grupper som er i fengselet, folk grupperer seg med sine grupper og raser fra forskjellige land. Pakistanere går sammen med pakistane. Polakker går sammen med polakker. Nordmenn er også for seg selv. Så vi er nesten alene. Det er en del diskriminering mellom gruppene på grunn av hudfarge. De prøver å undertrykke meg.

I forhold til etniske skillelinjer er det to områder som blir beskrevet som spesielt problematiske. Det ene er språket, for språk blir et viktig aspekt når innsatte fra så mange land samles på ett sted. Mange av de innsatte snakker ikke norsk, og en del av dem snakker også dårlig engelsk. John sier at ”det er en del som skiller seg ut for de forstår ikke språk. Så de må skille seg fra oss eller de andre innsatte når de ikke forstår språk. Det er mange som har kommet nå, vietnamesere, de forstår ikke norsk, ikke engelsk. De forstår ikke.” En innsatt nevner også at det fort blir konflikter når det blir usikkerhet rundt hva som blir snakket om og hvem som sier hva, og det er vanskelig å ordne opp i disse konfliktene på grunn av språkproblemene.

Kulturforskjeller er det andre området som de innsatte i mitt utvalg mener det kan oppstå konflikter på. Med kulturforskjeller tenker jeg i denne sammenhenger på ulike måter å oppføre seg på i hverdagen, som hvordan man snakker til hverandre eller hvilken oppfatning man har av generell folkeskikk. Innsatte fra ulike kulturer har ulike måter å forholde seg til mennesker rundt seg på. Når de innsatte da blir tvunget til å leve tett sammen over lengre tid kan dette skape problemer. Spesielt de norske innsatte jeg snakket med hevder at de utenlandske innsatte er høylydte og lager mye støy når de er på avdelingen. Det ovennevnte sitatet fra den norske informanten er et godt eksempel.

Det er også noen grupperinger som, i følge mine informanter, prøver å dominere eller ”brøyte seg vei” på avdelingen de sitter, men dette blir ikke så godt mottatt av de andre innsatte. Ben forklarer det på følgende måte: ”Alt jeg liker hjemme, det er ikke bra”, og slik jeg forstår han mener han at vaner han og andre har med seg fra sine kulturer ikke alltid blir godt mottatt av de andre innsatte. Dette støttes av Gunnar, som sier at:

Vi merker det godt på kvelden, når vi lager mat. Ja, for vi får lage litt mat selv før vi blir låst inne på cella for natta. Noen tror liksom at de eier hele opplegget, styrer og bosser rundt. Og jeg tror de bare gjør det på vane liksom, at de er sånn med alt. Liksom ingen forståelse for at vi andre også skal lage mat. Og det typiske er at det er de samme gutta som koddet det til hver dag. Og når de slipper ut så kommer det bare noen nye fra [samme landet] som begynner å bosse. De får ikke være sjefer her altså, selv om det tror det. Blir bare tull av sånt.

Hanoa fant også ut i sin undersøkelse av vold og trusler mellom innsatte at de innsatte er opptatt av hvordan man generelt oppfører seg mot hverandre. De innsatte i hennes utvalg ønsker at de andre innsatte skal oppføre seg ordentlig, vise vanlig høflighet og ha respekt for hverandre. Hvis de andre utfører handlinger som blir oppfattet som dårlig holdning eller de har en frekk tone blir det ofte konflikter og amper stemning. De innsatte er i stor grad opptatt av å holde ro på avdelingen for å ha minst mulig bråk og konflikter i hverdagen (Hanoa 2008:71).

5.4 Dommens betydning

5.4.1 Dom ingen betydning?

Før jeg begynte med dette prosjektet hadde jeg en klar formening om at miljøet og hierarkiet i Fengselet ville være sterkt påvirket av hvilken dom de ulike innsatte har. Denne hypotesen ble til etter at flere forskere har funnet en sammenheng mellom status og dom blant innsatte. For eksempel fant Eian at de som hadde begått store ran, drap eller narkotikaforbrytelser fikk posisjoner øverst i hierarkiet i det fengselet hun gjorde sine undersøkelser i (Eian 2007:62). Men min hypotese ble ikke bekreftet av den virkeligheten de innsatte selv beskriver. Dom har en viss betydning i så måte at alle innsatte vet hva de andre sitter for, og dommen ligger til grunn for mange av samtalene som føres de innsatte imellom. De diskuterer ugjerningen som er begått og dommen som kom som et resultat av dette. De sammenligner også sine saker med lignende saker som de kjenner til.

Jeg vet hva de andre er her for, ja. (...) De sier det selv, fordi man diskuterer det sammen med alle. Hva sitter du for, hvor mange måneder fikk han, sånne ting. Vi diskuterer alle. (...) Men det er ikke så viktig hvem som sitter for hva. Hva jeg sitter for, hva du sitter for, det er det samme. Du har ditt problem, jeg har mitt problem. Vi er alle kriminelle (Franz).

Utover at dom er et samtaletema hevder de innsatte i mitt utvalg at dom ikke har noen betydning hvis man skal se på de sosiale forholdene i Fengselet. Det finnes imidlertid ett unntak, og det er de innsatte som sitter med sedelighetsdommer. I begrepet "sedelighet" i denne sammenhengen menes det i hovedsak voldtekt, pedofili og incest. I offisielle kategorier er ikke voldtekt sedelighet, men vold. Men siden de innsatte konsekvent omtaler en voldtektsforbryter som sedelighetsforbryter i intervjuene vil det være mest ryddig å gjøre det også når intervjuene skal analyseres.

5.4.2 Sedelighetsforbrytelser ikke godtatt

Når temaet er sedelighetsforbrytelser deler igjen innsattgruppa seg i "oss" og "dem". "Dem"-gruppa består av de innsatte som sitter med sedelighetsdom, mens referansegruppa er alle andre. Referansegruppa, altså "oss", i dette tilfellet er med andre ord mye større enn referansegruppene i andre inndelinger, og de går på tvers av språk, kultur og andre faktorer. Omtrent samtlige av mine informanter plasserer de sedelighetsdømte på bunnen av hierarkiet og flere av dem har til dels sterke meninger om de som sitter med slike dommer.

(...)for det er veldig mange som er sedelighetsdømte, altså voldtektsdømte. Jeg bare har ikke noe med dem å gjøre, så enkelt er det.(...) Jeg rører de ikke, men jeg vil ikke ha noe med dem å gjøre. Det får folk respektere synes jeg. Og det er vel derfor, i hovedsak, at folk vil presisere sine saker. For at de ikke skal bli tatt for å være noe annet enn de sitter for"(Hans).

De er veldig lite populære, og de er ikke så ofte her. De blir gjerne flyttet, helst før det blir kjent hva de sitter inne for. For de er helt klart nederst på hierarkiet her. (...) Ja, altså, det ligger en iboende mistanke hvis folk ikke vil si hva de sitter for. Sitter du for sedelighet? Har du tukla med småunger, altså? De fleste har, om ikke egne barn, så har de i hvert fall relasjon til små barn, og det tror jeg er ganske allmenn oppfatning at det verste du kan gjøre er å tukle med små unger (Arne).

Folk hater dem (John).

I følge de innsatte i mitt utvalg er ikke de sedelighetsdømte akseptert, de har problemer med andre innsatte og de blir ofte flyttet til andre fengsler med egne avdelinger for den type dommer slik at det ikke skal bli så mye konflikter innad i Fengselet. Det bør nevnes at på dette området kan det være store variasjoner mellom ulike fengsler. I Fengselet er det relativt sett få sedelighetsdømte, men de andre innsatte liker svært dårlig at de er der. Andre fengsler har mange flere sedelighetsdømte, og noen fengsler har egne avdelinger for disse. I disse fengslene blir de antagelig godtatt på en helt annen måte enn i Fengselet. Det er også flere av dem, så de enkelte sedelighetsdømte vil ikke stikke seg frem på samme måte.

Ingen av mine informanter innrømmer å ha gjort de sedelighetsdømte noe fysisk, men de forteller om at andre innsatte skaper problemer for dem. Selv velger de fleste å ikke ha noe å gjøre med de sedelighetsdømte i det hele tatt, de snakker ikke med dem og forholder seg ikke til dem i det hele tatt. De beskriver også en innsattkultur hvor det er allment akseptert i innsattgruppa å mislike sedelighetsdømte, og det nesten forventes at man uttrykker dette i sammenhenger hvor temaet kommer opp eller det er sedelighetsdømte til stede.

Hanoas forskning viser mye det samme som min undersøkelse. Innsatte beskriver sedelighetsdømte som lavest på rangstigen, og det er legitimt blant de innsatte å plage dem. De blir i mye større grad enn andre innsatte utsatt for trusler og vold, og sedelighetsdom fremstilles ofte som grunn i seg selv til å utføre vold. Uten at Hanoa stilte spørsmål om det, viser nesten samtlige av hennes informanter i en undersøkelse om vold og trusler blant

innsatte at de tar avstand fra andre innsatte som er dømt for sedelighetsforbrytelser (Hanoa 2008:55-57).

Hvis det er noen fra referansegruppen som tar kontakt med eller snakker med ”dem”, altså de sedelighetsdømte, blir dette sanksjonert av gruppen. Når John skal beskrive hvordan de sedelighetsdømte har det i Fengselet, sier han:

Vi har voldtektsmenn her, det er ikke bra. Det er ikke plass til dem. (...) Ja, disse som sitter for voldtekt. Folk hater dem. Ofte har de problemer. Folk provoserer dem og sier stygge ord mot dem og sånn. For eksempel de som sitter for pedofili eller voldtekt, så er det ikke bra. (...) Jeg tar ikke kontakt. For hvis jeg snakker med dem, de andre blir sur på meg. Jeg forholder meg normal, nøytral.

5.4.3 Andre dommer er uten betydning for hierarki

Samtlige av mine informanter hevder at, med unntak av sedelighet, har det ingen betydning hva man sitter inne for. Det kommer heller ikke frem av svarene at de mener at noen andre dommer enn sedelighet har betydning for hvor i hierarkiet de innsatte kan plasseres. Generelt hevder de innsatte i mitt utvalg at det kun er personlighet og kjemi som ligger til grunn for hva de mener om andre innsatte, og at denne vurderingen skjer helt uavhengig av hva slags dom de sitter på. Gunnar sier det på denne måten når jeg spør om hvilken betydning dom har for hvem han velger å knytte seg til blant de andre innsatte i Fengselet:

Jeg tenker ikke sånn på det, for meg er det det samme. Du vet, jeg tenker ikke på forskjeller sånn. Hvis det er noen jeg ikke vil ha kontakt med eller snakke med, jeg snakker ikke med han. Men, i fengsel vi lever nærme hverandre, og knytter kontakt. Kan ikke tenke sånn da, må tenke på hvem jeg liker, hvem jeg vil snakke med, hvem som er bra å spille kort med eller lage mat med. Hvorfor de er her spiller ikke rolle for meg.

Hvis det er en som sitter for sedelighet og du får høre at det er veldig grovt så er jo ikke det noe særlig populært. Snakker ikke så mye med han. Men er det en som sitter for drap, går det mer på typen egentlig. På hvordan du oppfatter vedkommende som (Chris).

Samtidig som alle hevder at det er de andre innsattes personlighet som spiller inn på valget om å opprette relasjoner til de andre, viser de gjennom ting de sier og hvordan de identifiserer seg selv som en del av innsattgruppen at de har fokus på hvilke dommer de andre innsatte har og dette blir nevnt i en rekke sammenhenger. Det er derfor å anta at dom har mer betydning for relasjonene i Fengselet enn det som fremkommer av denne studien, og dette kan være både bevisst og ubevisst fra de innsattes side.

5.5 Tystere

En annen gruppe innsatte som blir plassert i bunnen av hierarkiet i Fengselet er tystere. De blir gjerne plassert i bunnen av hierarkiet av de samme menneskene som sier at det kun er personligheten til folk som avgjør hvor i hierarkiet de er. De innsatte gir et inntrykk av at tysterne alltid kommer dårlig ut, men at dette er en selvfølge blant de innsatte som ikke trenger å bli poengtert. De fleste av mine informanter tok opp tystere først da jeg stilte konkrete spørsmål om dette.

Blant tysterne finner vi både de som har lekket informasjon i forbindelse med straffesaker og de innsatte som snakker med ansatte i Fengselet om saker som egentlig ikke var meningen skulle nå de ansatte. En tyster har ikke noe respekt hos de andre innsatte, og karakteriseres av flere i samme kategori som sedelighetsdømte. Hans mener det har blitt vanlig for en del kriminelle å tyste til politiet, men det er allikevel ikke akseptert i de kriminelle miljøene at noen gjør det. Det skaper dessuten en uro at det er så mange som tyster, fordi det ikke er mulig å vite hvem man kan stole på: ”Du har folk som prater, ikke sant. Det har blitt så vanlig i dag, og vi hører mye om det. Folk som tyster har blitt veldig vanlig. (...) De er selvfølgelig ikke akseptert i miljøet” (Hans). Chris omtaler tysterne slik:

De jævla tysterne altså, de ødelegger så mye. Det går liksom ikke an å si noe til noen innenfor murene her [i Fengselet] før de flyr til betjentene og sladrer. Skjønner det jo hvis det er no alvorlige greier da, men det er det sjelden. Bare no småtterier. Jeg hater den derre plapringa, skulle gjerne kasta ut de jævlene på dagen. Eller droppe å fore dem, så kunne de sitti inne på cella si og sulta.

Selv om tystere beskrives som en type innsatt som ikke har noen respekt eller status kom ikke mine informanter med negative følelsesutbrudd i samme grad som da de snakket om sedelighetsdømte. Det kan være flere grunner til det. En grunn er nok at forbrytere som blant annet forgriper seg på barn skaper en personlig reaksjon hos de innsatte. Flere av de innsatte har nær familie som har vært utsatt for overgrep. Den reaksjonen en sedelighetsdømt kan skape hos noen innsatte klarer en tyster i liten grad å skape på samme måte.

En annen grunn kan være at tysterne blir beskrevet som en mye større gruppe enn sedelighetsforbrytere, og siden det ikke er allment kjent hvem som tyster er det vanskelig å gå kollektivt ut mot de som tyster eller mistenkes for å tyste. I dette tilfellet er det med andre ord vanskelig å definere hvem som er "oss" og hvem som er "dem". Når de innsatte snakker sammen er "oss"-gruppen stor, og de snakker om en relativt liten "dem"-gruppe. Denne gruppen er innsatte de vet har tystet i en eller annen sammenheng. Men i realiteten er "dem"-gruppen mye større, fordi mange tyster uten at de andre innsatte oppdager det. Dette skaper et dilemma, for de innsatte kjenner derfor ikke de klare grensene mellom grupperingene, og de vet ikke hvem de kan stole på og ikke.

På spørsmål om hvem i Fengselet han deler fortrolig informasjon med, svarer Isak slik:

Hemmeligheter? Helst ingen. Alle kan være tyster. Vi som sitter i fengsel liker ikke de som tyster. Men det som er med tyster er at du vet ikke hvem det er, ikke sant. Noen vet jeg, men alle kan tyste selv om du ikke visste det. Du tror han er venn, ikke sant, også snur han seg bare rundt og forteller videre. Til annen fange eller til betjent. Også er det jeg som får problemer, ikke sant. Nei, bedre å ha hemmeligheter alene da.

Funn fra Hanoas forskning viser at tysting kan være en viktig årsak til konflikter, trusler og vold mellom innsatte. Hvis man blir stemplet som tyster, er det legitimt å utøve vold eller trusler mot denne personen, omtrent på lik linje med de sedelighetsdømte (Hanoa 2008:60). Selv om få i mitt utvalg beskriver konkrete volds- og trusselsituasjoner er holdningen den samme blant mine informanter som de holdningene Hanoa viser til i sitt utvalg. Det er helt greit om det blir utført voldelige handlinger mot tystere. Videre ønsker jeg å se på trening som en faktor som spiller inn på den sosiale situasjonen i fengselet.

5.6 Trening i fengselet

5.6.1 Trening som fritidsaktivitet

De innsatte har naturlig nok begrensede muligheter til fritidsaktiviteter så lenge de sitter i fengsel, og derfor blir det desto mer viktig med de aktivitetene de har. De innsatte forteller meg at trening er en av de faste aktivitetene som innsatte bruker mye tid på og er opptatt av. De viste også at de var opptatt av treningsmulighetene sine ved at de aller fleste nevnte trening uoppfordret i intervjuene, og flere av informantene snakket mye om trening.

Aktivitet? Nei, det er ikke noe aktivitet her [i Fengselet]. Eller jo altså, vi trener da. Helst hver dag. Det er jo liksom det vi gjør vet du. Det er ikke så mye tid vi har hver dag til trening, men mange av oss bruker hele tiden hver gang vi kan trene. Blir litt rar i kroppen hvis jeg ikke trener, og det er kjedelig. Viktig å trene (Gunnar).

Også i forbindelse med trening er innsattgruppen delt i ”oss” og ”dem”. ”Oss”-gruppen blir beskrevet som de innsatte som trener, og ”dem” beskrevet de som ikke trener i Fengselet. Den sistnevnte gruppen inkluderer også de narkomane, de syke, de late og alle de som ikke kan eller vil være en del av innsattgruppa som helhet, i tillegg til de som har andre allment aksepterte årsaker til ikke å trene. Da jeg stiller David spørsmål om det er forhold i Fengselet som skiller de innsatte fra hverandre nevner han først at de som sitter for voldtekt blir sett ned på og etnisitet spiller en rolle. Da jeg spør om det er andre forhold som skiller de innsatte fra hverandre svarer han:

Det er få ting som skiller folk. Det er noen grupper, sånn som de store gjengene som trener og får stor kropp, de er store. Men det er andre som er svake og som ikke trener, narkomane og sånne ting, de blir diskriminert og nedtrykt.

De av mine informanter som ikke trener gir inntrykk av at de vet at dette ikke er akseptert av de andre i Fengselet, og de prøver å rettferdiggjøre dette ved å komme med forklaringer på hvorfor de ikke trener når temaet kommer opp.

På kveldene er vi tre stykker som prater en del sammen, også blir det en del spilling av kort og sånn. Men de andre er jo og trener da, de driver jo og trener de fleste av dem. Det har som sagt ikke jeg orket å begynne med igjen. Altså, det er ikke sånn at jeg ikke trener egentlig, men akkurat nå gjør jeg ikke det. Ble litt pause i treninga da jeg var syk, og nå må jeg ta en ting av gangen. Få orden på hodet først, og kroppen etterpå. Så jeg skal begynne å trene igjen altså. Sikkert og det (Hans).

Nei, jeg har ikke trent mens jeg har vært [i Fengselet]. Men det er på grunn av at jeg ikke klarer. Det er veldig lite rom med lite luft og sånne ting. Så det er derfor jeg ikke trener (Ben).

5.6.2 Mindre tid til trening og reaksjoner

Kort tid før jeg gjorde intervjuene mine i Fengselet var det en hendelse som gjorde at Fengselet begrenset treningsmulighetene til de innsatte. Tidligere kunne de trene hver dag, mens på det tidspunktet jeg intervjuet kunne de bare trene annenhver dag. Dette preger de innsatte, og nesten samtlige nevnte temaer som omhandlet trening eller mangler på trening under intervjuene. Eric er en av informantene som er engasjert i dette, og legger mye vekt på de endrede treningsmulighetene når jeg stiller spørsmål om trivsel i Fengselet: "Før hadde vi mulighet til å trene nesten hver dag (...), men nå er det andre rutiner og vi kan bare trene tre

dager i uka. (...) Det er trist”. Eric og de andre innsatte som ble intervjuet setter spesielt fokus på tre områder hvor treningen eller mangel på trening har stor betydning for hvordan hverdagen i Fengselet oppleves.

Først og fremst endrer relasjonene innad i Fengselet seg når treningsmulighetene blir begrenset. Mange av de innsatte jeg snakket med definerer sin rolle i Fengselet etter om de tilhører gruppen som trener eller om de er blant de som ikke trener, og de skaper en identitet ut i fra det. De dagene det nå ikke er trening er alle de innsatte samlet på avdelingen, med de samme forutsetningene for å få timene til å gå. Da er det vanskelig å definere seg selv som enten den ene eller den andre gruppen. Dette kan skape usikkerhet blant de innsatte i forhold til de relasjonene de har til medinnsatte fordi de ikke har de rollene de vanligvis har.

En annen konsekvens av at treningen blir begrenset til noen utvalgte dager i uken er at de daglige rutinene i Fengselet blir endret. For mange av de innsatte i mitt utvalg er det alle de daglige rutinene som gjør at dagene går fremover, og mange har hatt fast treningstid hver kveld i en rekke år. Når det da plutselig er slik at den enkelte innsatte må finne en annen måte å få kveldene til å gå, er det noen innsatte som signaliserer at dette er svært problematisk. Eric påpeker at de endrede treningsrutinene har gjort hans soning tyngre, og at dagene gikk fortere da han kunne forvente faste rutiner. Franz sier mye av det samme som Eric:

Før var det mye bedre her, for da var det bedre rutiner. Da hadde vi mulighet til å trene nesten hver dag. Hver dag jeg gikk til trening etter middag, jeg likte det best sånn. (...) Men nå er det forandret til andre rutiner, og vi kan trene bare tre ganger i uka. Jeg liker det ikke sånn det er nå. Trene, ikke trene, trene, ingen dag er lik. Det er slitsomt, og jeg må finne andre ting å gjøre de dagene det ikke er trening.

De innsatte som vanligvis trener i Fengselet er vant til å ha fysisk aktivitet hver dag, men med begrenset treningsmulighet blir de naturlig nok også mer passive. Noen benytter luftetiden til å løpe eller de trener på sine egne rom, men for de fleste blir det en mer passiv

hverdag. Mine informanter forteller at det skaper dårlig stemning at alle er tvunget til å være på avdelingen samtidig.

De fleste trener vel. Det er vel i tråd med å ikke forringes helt altså, for det er et utrolig stillesittende liv her altså. De fleste sitter mer i ro her enn en vanlig dag ute. (...) Men nå er det trening bare tre dager, de har fjernet noen dager. (...) Det som er dumt med det, er at i tillegg til å forringes fysisk, så blir det baluba oppe på avdelinga. Alle skal liksom sitte der og trykke. De som pleier å være der driver jo med sitt, men de som pleier å være å trene blir jo så rastløse. Går liksom bare rundt og lager kvalme (Arne).

5.7 Forskjellsbehandling?

Det fremkommer av mine intervjuer at de innsatte har en forståelse av at ”oss”-gruppen, altså referansegruppen, har en høyere status enn ”dem”-gruppen de omtaler. For eksempel forstår jeg de norske innsatte slik at de mener de er bedre enn de utenlandske og de som ikke sitter for sedelighet omtaler seg selv bedre enn de som gjør det. I tillegg mener de innsatte at gruppene blir forskjellsbehandlet, og at ”dem”-gruppen får flere fordeler enn ”oss”, og dette gjør at skillene blir større. I min undersøkelse var det flere av de norske innsatte som hevdet at det foregikk en forskjellsbehandling av de ulike innsatte, og at de utenlandske innsatte får fordeler fremfor de norske. Hammerlin og Mathiassen beskriver i sin rapport ”Før og nå” at de utenlandske innsatte sier det samme om de norske innsatte. Utenlandske innsatte i deres utvalg hevder at det er stor forskjell på behandlingen av norske og utenlandske innsatte (Hammerlin og Mathiassen 2006:104). Det tyder derfor på at de ulike grupperingene snakker om hverandre, og mener at de andre har fordeler de selv ikke har.

En av de norske innsatte i mitt utvalg kritiserer Fengselet for å mene at det er en merbelastning for de utenlandske innsatte å sone i Norge, fordi det er langt fra familie og venner, og at de ikke anerkjenner at det også finnes norske innsatte som har en slik merbelastning. For de norske innsatte som soner i en helt annen del av landet enn de har sitt hjemsted eller kontakter kan dette føles urettferdig, siden avstanden kan være like lang som mellom Norge eller et annet land. ”Altså, hva er forskjellen på meg og en neger fra Afrika? I prinsippet, det er ikke noe forskjell”, hever en av de norske innsatte som ikke får besøk av familien fordi de bor svært langt unna Fengselet.

Også i forhold til utdanningstilbudene i fengselet, og hvordan plassene blir fordelt er det flere innsatte som mener de utenlandske innsatte får uforholdsmessig mange goder. Dette synet er med på å øke skillene mellom de ulike innsattgruppene. En annen av de norske innsatte bemerker at det gjøres forskjell på norske og utenlandske innsatte ved tildeling av skoleplasser på grunnskolenivå: ”Det er merkelig, for vi har lovregulert at nordmenn har rett på tre års videre utdanning. Men det er påfallende at mange av de som sitter på studier, de er utlendinger som har utvisningsvedtak. Også sitter det andre nordmenn her som ikke skjønner hvorfor de ikke får studieplass(...)og da blir den prioriteringa litt merkelig”. Flere norske innsatte har, på lik linje med den nevnte innsatte, inntrykk av at de innsatte med utenlandsk opprinnelse får goder de selv ikke har tilgang til. Siden den grunnleggende holdningen er at de har en høyere plass i hierarkiet enn de utenlandske reagerer de sterkt på det når de mener det råde urettferdighet i tildeling av goder. De har vanskelig for å godta det når de ser at utenlandske innsatte har blitt tildelt skoleplasser fremfor de norske.

5.8 Utfordringer i innsattgruppen

Innsattgruppen er en sammensatt gruppe, og de innsatte har svært ulike utgangspunkt. De innsatte beskriver en rekke ulike faktorer som har betydning for hvordan innsattgruppen fungerer, og forhold som etnisk opprinnelse, hva de sitter inne for og hvordan de oppfører seg mens de er i fengsel kan være grunnlag for ulike skillelinjer mellom de innsatte. De innsatte beskriver en fengselshverdag hvor disse sosiale og kulturelle skillelinjene er en utfordring, både fordi de legger sterke føringer for hvem man velger å identifisere seg som og med, og fordi det kan skape en del konflikter. At de innsatte identifiserer seg som enten ”oss” eller ”dem” er sentralt, og har en stor betydning for hvordan de forstår den sosiale situasjonen i hverdagen mens de soner en dom. I tillegg til andre innsatte, utgjør ansatte en viktig del av hverdagen til de innsatte. I det neste kapittelet ønsker jeg å analysere hvordan forhold de innsatte og ansatte knytter.

6. Relasjon til ansatte påvirker hverdagen

De ansatte i Fengselet er tilstede i alle deler av soningen, og utgjør en stor del av hverdagen til de innsatte. De innsatte uttrykker at relasjonen til de ansatte betyr mye for hvordan de opplever sin hverdag i Fengselet.

6.1 Relasjonsmønstre

Som jeg har beskrevet i kapittel 4.7 varierer mengden kontakt mye. Noen ønsker mye kontakt, mens andre ønsker kun den kontakten som er påkrevd. De som har jevnlig kontakt med sosialkonsulent, prest eller psykolog snakker fortrolig med disse om seg selv og sine liv, fortrinnsvis den delen som har betydning for samtalen. For eksempel er de fortrolige om sin økonomiske situasjon eller bosituasjon med sosialkonsulenten og de snakker om savn og sorg med presten, men aldri omvendt. Som Chris sier: ”Ja, jeg må jo gi sosialkonsulenten den informasjonen han trenger for å hjelpe meg med det han skal. Men aldri mer, det vil jeg ikke. Føles unaturlig”.

I mitt utvalg svarte de innsatte i stor grad likt på spørsmål rundt relasjonen til sosialkonsulent, psykolog og prest, men overfor betjentene virker utvalget delt i to. Noen av de innsatte i utvalget er fortrolige med betjentene, og for de er betjentene en naturlig samtalepartner hvis det oppstår problemer eller konflikter. Gunnar er et eksempel på dette:

Jeg har mye kontakt med ansatte ja, når jeg trenger det så. Betjenter. Betjentene er klare for å hjelpe deg eller snakke med deg. Og du vet det at de kommer hvis du har et problem. Da kan du snakke med dem. De er veldig snille og de forstår hvordan du har det. De hjelper deg hvis du vil at de skal det. Og noen ganger spiller de med oss også, kort og sånt.

David forteller også om et positivt forhold til betjenter:

Hvis det skjer noe på avdelingen min, for eksempel problemer med noen av de andre fangene forteller jeg det til kontaktbetjenten min og noen ganger de andre betjentene. Spørs hvem som er her da liksom. Jeg har mye kontakt med betjenter, spesielt

kontaktbetjenten. Jeg snakker med dem om det som skjer og det jeg tenker på. Og noen ganger snakker jeg en del om alt der ute også, familien min og sånn.

De resterende samhandler kun med betjentene i forbindelse med daglig omgang i Fengselet, praktiske forhold som bruk av telefonen eller hvis de ønsker å ta opp saker som har med soning og medinnsatte å gjøre. Men de ønsker ikke å knytte noen relasjon til de ut over dette.

Nei, jeg har minst mulig kontakt med betjentene. Altså, jeg snakker med dem hvis jeg må, men liker liksom ikke å snakke med dem om annet. De jobber her, de er ingen venn av meg og de er ingen psykolog heller. En gang, jeg snakket med dem når jeg ville flyttes. Da hjalp de meg, men ikke mer snakk enn det (Isak).

De innsatte er med andre ord delt mellom de som er fortrolige med de ansatte i Fengselet og de som kun omgås med dem i det daglige uten å ha noe nær relasjon til dem. Denne formen for relasjon har mye til felles med relasjonsmønsteret som ble funnet mellom innsatte, der de innsatte også valgte enten å ha mye fortrolig kontakt med medinnsatte eller så lite kontakt som mulig. Siden det i all hovedsak er betjenter de innsatte snakker om når jeg stiller spørsmål om ansatte, vil jeg ha fokus på betjenter når jeg videre analyserer forholdet mellom innsatte og ansatte.

6.2 Ulike roller

I hvilken grad betjentene er tilgjengelig for fortrolige samtaler kan også henge sammen med hvilken rolle de har overfor de innsatte i ulike situasjoner. Hvilken rolle de ansatte har overfor de innsatte vil kunne variere ut i fra hvilke grunnpilarer som ligger til grunn og hvordan fengselet er organisert. I og med at dagens fengsel er organisert slik at ansatte, fortrinnsvis betjenter, skal både utøve en straffefunksjon og en rehabiliterende funksjon vil de ansatte vil de få ulike roller overfor de innsatte. Jeg vil videre se på hvilke roller betjentene har, og hvilke relasjoner de innsatte knytter til de ansatte. Jeg vil også knytte dette til hvilken betydning denne relasjonen har til hvordan de innsatte opplever sin sosiale situasjon i fengselet.

6.2.1 Mindre innblanding på senioravdelingen

Betjentene i et fengsel har flere funksjoner gjennom den stillingen de har. De er på plass for å passe på at de innsatte ikke rømmer eller at det ikke oppstår konflikter i fengselet. Det er også betjentene som gjennomfører kontrollrutiner, som å be de innsatte om å avlegge urinprøver eller gå gjennom rommene deres. Dette er betjentenes kontrollfunksjon. Det forventes samtidig at betjentene er sammen med de innsatte som samtalepartner eller som ”en del av gjengen” når de innsatte spiller kort eller lager mat på avdelingen. Dette er aktiviteter som gjøres med en gjensidig respekt. De ulike funksjonene og forventningene til betjenter blir både beskrevet av de innsatte i mitt utvalg, og det er også en del av de formelle forpliktelsene til betjentene (Hammerlin og Mathiassen 2006:80-84). Det at betjentene har ulike roller overfor de innsatte kan skape en rollekonflikt hos betjenten og det skaper en konflikt mellom kontroll og respekt.

Når de innsatte i mitt utvalg beskriver forskjellene mellom de ulike avdelingene i Fengselet kommer denne konflikten godt frem. De innsatte forteller om helt ulikt forhold til betjentene avhengig av hvilken avdeling de sitter på. Noen av de innsatte i mitt utvalg sitter på senioravdelingen, en avdeling hvor det er voksne, rolige innsatte og voksne betjenter med lang erfaring. De innsatte i mitt utvalg forteller om et mye mer positivt forhold til sine betjenter enn de som sitter på andre avdelinger. Disse erfaringene stemmer også godt med Hanne Cecilie Bjørkas funn i hovedfagsoppgaven ”Seniorpolitikk – et studium av senioravdelingen i Oslo fengsel” (Bjørka 2005). I min studie poengterer en av de innsatte følgende:

Nå sitter jeg på den senioravdeling. Senioravdeling er bra. Rolig og fint. Vi gamle passer best sammen vet du. (...) Og betjentene på senior er bra. Passer fint inn på den avdeling, de har vært her i mange år, vet på en måte litt hvordan det er å være fengslet. Kan snakke med dem om ting, og de forstår. (...) Før, jeg var på vanlig avdeling. Likte ikke det så bra som senior. Mange unge kriminelle. Og mange unge betjenter også, de gjør ditt og datt hele tiden, ingen regler som de ikke følger liksom. Derfor det er bedre på senior, ja (John).

John er en av de innsatte som tidligere satt på en vanlig avdeling, men har den siste tiden sittet på senioravdelingen. Han er fornøyd med dette, og mener at miljøet på senioravdelingen er bedre enn der han har vært før. Betjentene har mer forståelse for hans situasjon, og de er ikke så opptatt av å følge alle regler like nøye som andre betjenter.

6.2.2 Unge regelryttere

Flere av de innsatte i mitt utvalg peker på at graden av innblanding fra betjentene og i hvor stor grad de oppleves som ”regelryttere” har mye å si for hvordan relasjon den innsatte oppretter til betjentene. Det kan være flere årsaker til at betjentene på senioravdelingen har en annen måte å forholde seg til dette enn på de andre avdelingene. En årsak kan være at de rolige innsatte sitter på senioravdelingen, og det er derfor ikke like stort behov for at betjentene blander seg inn i den daglige samhandlingen eller trenger å ”passe på” i like stor grad som på de andre avdelingene. Det kan også ha noe med at betjentene på senioravdelingen har såpass lang tid bak seg i jobben at de har en høyere terskel for hva de vurderer som ureglementert eller mistenkelig. En historie som kan støtte dette, er historien til Chris. Han satt tidligere på en vanlig fengselsavdeling, og hadde et anstrengt forhold til betjentene fordi de hele tiden lyttet til telefonsamtalene hans. På senioravdelingen bryr ikke betjentene seg med å lytte på samtaler i samme grad, og dette har gjort at Chris har et bedre forhold til betjentene på denne avdelingen enn den han var på tidligere.

Man har mulighet til å ringe herfra, og det blir jo avlyttet og ikke avlyttet ettersom de føler for det. Og jeg synes det er veldig plagsomt. Så, nå bor jeg på senior, og jeg vet at de betjentene, de gidder ikke lytte lenger. De vet du ringer hjem, du ringer til samboeren, jeg ringer broren min, jeg ringer til datteren min, ikke sant. Så de legger fra seg det. Men på [de andre avdelingene] sitter de og lytter, og når du kommer inn og leverer telefonkortet så er det nesten så de har begynt å blande seg inn i samtalen og si at det jeg sa ikke var riktig og sånn. (...) Ja, det har faktisk skjedd altså. At du kommer inn også sier de at det jeg sa ikke var riktig. Da blir man ganske irritert altså. (...) Ja, det kan være bare en bagatell, ikke sant, men det viser hvor langt inni samtalen de er altså. Og det er ikke noe som sier at de skal lytte, men de kan lytte. Her er de veldig strikse på det. Det at de kan lytte er jo for at hvis det er mistanke om straffbare forhold, og når du snakker med tenåringsdattera så tilsier jo ikke det at det er noe mistanke” (Chris).

Vi snakker om livet, vi snakker om fotball og sånt. De virker vennlige. Men det er noen du ikke har kjemi med. Jeg har ikke kjemi med de unge folka, de betjentene som er helt nye liksom. De er litt strengere. De gjør jobben sin, selvfølgelig, men du blir litt irritert ikke sant. Alle blir det. De bryr seg med alle småting og sånt. Når de er strengere, blir du litt ruffet, og du gidder ikke snakke med dem. Du snakker heller med dem som skjønner noe (Eric).

At de innsatte har forskjellig syn på nye og gamle betjenter er også kjent fra annen forskning. Det er ikke nødvendigvis alder som er utslagsgivende, men betjentenes erfaring. Innsatte føler de kan stole mer på de erfarne betjentene. Dette fordi de ferske betjentene er mer usikre i sitt arbeid, og de innsatte oppfatter det slik at de er mye mer opptatt av å følge regler og rutiner enn sine mer erfarne kollegaer. De innsatte mener at de erfarne betjentene lettere forstår deres behov og ønsker, mens de ferske ikke har vært lenge nok i systemet til å ha det samme perspektivet. Det at betjentene blir oppfattet ulikt blant de innsatte påvirker de relasjonene som oppstår i fengsel. Det er ikke slik at de erfarne betjentene alltid oppfattes som gode, mens de ferske oppfattes som dårlige betjenter, men erfaringsmessig sikkerhet og trygghet i betjentrollen er med på å skape et godt miljø mellom betjenter og innsatte (Hammerlin og Mathiassen 2006:66-68).

6.2.3 Betjentenes dilemma

Det at betjenter blir pålagt å utføre visse arbeidsoppgaver, som for eksempel å overvåke telefonsamtaler, setter den enkelte betjent i et dilemma mellom det å skulle kontrollere og respektere den innsatte. For å bedre på denne situasjonen kan betjentene og de innsatte snakke sammen om dette. Det viktigste er at betjentene forklarer de innsatte hvorfor de gjør som de gjør. Og hvis de innsatte forstår hvorfor, vil lettere få aksept for dette. Betjenter som behandler innsatte med respekt får respekt tilbake (Hammerlin og Mathiassen 2006:122).

Betjentene har ikke plikt til å overvåke alle telefonsamtaler, men skal gjøre det ved mistanke om noe kriminelt. Hvis de overvåker en samtale og de ikke kan begrunne mistanken på en slik måte at de innsatte godtar forklaringen, kan dette oppfattes som respektløst og et

overtramp for den innsatte. Den innsatte mister respekt for betjenten, og dette skaper et negativt miljø på avdelingen.

Jeg får inntrykk av, på bakgrunn av det informantene forteller, at på senioravdelingen har betjentene en mye høyere terskel for når de avlytter samtaler. Og når de først gjør det, kan det begrunnes godt. Dette vil igjen gi de innsatte følelsen av at betjentene har mer respekt for dem og deres privatliv. Resultatet blir en mer positiv relasjon mellom betjenter og innsatte.

Gjennomføringen av andre former for kontrollrutiner, som for eksempel kontroll av rommene til de innsatte eller urinprøver, bidrar på samme måte til å bestemme hvilket forhold det er mellom betjenter og innsatte. Alle mennesker har et personlig territorium rundt seg, dette er en intimsone som setter premissene for hvor nær andre mennesker kan komme. Å respektere dette territoriet handler om respekt for andre og om selvrespekt. I et fengsel vil de innsatte få dette territoriet invadert i en del sammenhenger og dette kan skape en følelse av at personligheten blir krenket. I følge Goffman bryter forsering av personlig territorium med den respekten som ellers forutsettes for personlig integritet (Goffman 1967:25). Arne synes det er ubehagelig å skulle ha et fortrolig eller positivt forhold til sin kontaktbetjent når det samtidig er den samme betjenten som utfører krenkende handlinger:

Vi er jo pålagt å ha kontrollbetjent. Ja, altså, jeg kaller det kontrollbetjent. (...) Jeg har jo fått en helt all right betjent, som for så vidt er grei å forholde seg til. Men det er jo den samme fangevokteren som låser deg inn om kvelden og som krever deg for urinprøver og som skriver rapport på deg. Så, jeg tenker som så, at det blir mer riktig å kalle det for kontrollbetjent.

Rollen som kontaktbetjent blir delt når man i tillegg til å følge opp Arne personlig, til stadighet må bryte det personlige territoriet hans for å kreve han for urinprøver. Dette fører til at Arne mister respekten for betjenten, og ønsker ikke å bruke han som samtalepartner underveis i soningen.

6.3 Stort fengsel

Flere informanter peker også på at slik Fengselet er organisert er det vanskelig for de innsatte å få et fortrolig forhold til de ansatte, og da spesielt betjentene, fordi dette er et stort fengsel med mange innsatte og betjenter.

Jeg jobber for å komme meg vekk herfra. Ja, over til et annet fengsel altså. [Fengselet] er for stort. Jeg vil til et mindre fengsel hvor det er litt mer normaliserte forhold. Med mindre forhold blir fange og fangevokter nærmere. Du vet, her blir du bare et nummer. De som styrer sitter isolert fra fangepopulasjonen. De bare forholder seg til skriftlige saker. Det er ikke så lett å knytte bånd til noen liksom. Det tror jeg blir annerledes i et mindre fengsel (Arne).

Har kontakt med en del betjenter. Noen betjenter har jeg mer kontakt med enn de andre, det er klart. Det er det ikke noe tvil om. (...) Noen av betjentene er faste, eller relativt faste da i hvert fall. De med stripe skal være faste. Men du veit aldri hvem som kommer på jobb veit du. Plutselig er det noen ukjente fjes, og plutselig er det noen som bare forsvinner. De var ei dame en gang, fikk litt kontakt, så bare forsvant ho. Hørte at ho hadde flytta til [et annet fengsel] eller noe. Så det er ikke så lett det med kontakten, det er for mange og mye utskifting (Hans).

Ragnar Kristoffersen har også skrevet om dilemmaet mellom kontroll og respekt. Han forteller om at betjenten i sin rolle hele tiden må balansere mellom det å ta sikkerhetsmessige hensyn og det å ta hensyn til den enkelte innsatte. Hvis det blir forsøk på rømning, uro eller andre uregelmessigheter i fengselet, og betjenten ikke har fulgt opp alle regler og prosedyrer i forhold til de sikkerhetstiltakene som skal følges, vil betjenten bli kritisert av sine overordnede for manglene utført arbeid. Hvis betjenten på den andre siden følger opp retningslinjer og krav til sikkerhet, og derfor utfører kontrolltiltakene nøye, vil dette gå ut over de innsatte. Hvis betjenten tar kontrollfunksjonen for alvorlig, kan han bli kritisert for å

bruke for lite skjønn. Bruker han for mye skjønn, kan han bli kritisert for ikke å ta sikkerheten nøye nok (Kristoffersen 1986:86-87). Betjentene må altså hele veien balansere mellom å være i en streng kontrollfunksjon som overholder fengslenes retningslinjer og kunne klare å se den innsatte som en enkeltperson og skjønnsmessig vurdere unntak fra regler som ikke går ut over sikkerheten.

For å klare balansen mellom kontroll og respekt er det flere forhold som må være på plass. Gjennom daglig samhandling med de innsatte vil man daglig møte dilemmaet. Jo sterkere relasjoner betjenten og den innsatte har jo mer vil betjenten føle seg presset til å lempe på kontrollen. Og jo svakere relasjonen er, jo lettere vil betjenten bruke kontrolltiltak. Hvis betjenten har lang erfaring i yrket sitt vil det være enklere å finne ut av hvilke situasjoner som krever respekt og hvilke som krever kontroll. En fersk betjent vil ikke klare denne balansen like godt (Kristoffersen 1986:87-88). Dette kan være med å forklare hvorfor de innsatte mener de erfarne betjentene er bedre å forholde seg til enn de yngre, og hvorfor de yngste betjentene kritiseres for å kontrollere de innsatte mer enn nødvendig. For å klare å tolke situasjonene slik at det er mulig å finne balansen mellom kontroll og respekt må betjenten kjenne innsattgruppen. I fengsler som Fengselet blir dette da en utfordring fordi det er stort og lite nære relasjoner mellom innsatte og betjenter.

6.4 Endringer i betjentrollen

Hammerlin beskriver også konflikten mellom kontroll og respekt i sin dr.philosavhandling. Avhandlingen beskriver blant annet endringen som har vært i hvilke krav som stilles til fengselsbetjenter. Etter 1980 har sikkerhets- og kontrolloppgavene til betjentene blitt utviklet og fått en høyere intensitet. I tillegg har de tatt over en del av oppgavene som andre faggrupper hadde tidligere. Dette resulterer i at det er tettere kontakt mellom innsatt og betjent, og betjenten skal ha en mer praktisk hjelpefunksjon. I praksis skal med andre ord betjenten fungere både profesjonell kontrollør og vokter, men også som miljøarbeider, omsorgsperson og sosialfaglig veileder for å få progresjon i soningen (Hammerlin 2008b:382). Som et resultat av at forventningene til betjentene har blitt endret, har også utdanningen av betjenter til dels skiftet innhold, og det er nå mer fokus på sosialfaglig opplæring (Hammerlin og Mathiassen 2006:70-72).

Hammerlin mener at rollefunksjonen til fengselsbetjenter er motsetningsfull, og forklarer det på følgende måte:

Tilbakemeldingene fra betjentene ga et variert bilde med vanskelige og ofte motstridende funksjoner; offentlig tjenestemann, statens representant; "nøkkelrolle" (låse inn og ut); oppdragerfunksjon, rollemodell – samt være samtalepartner, veileder, motivatør; omsorgs- og (trøsterrolle); medmenneske, nærhetsperson; utøver av servicefunksjoner (fra "kelner" til "søppeltømmer"); objekt for aggresjonsutladning, frustrasjonsmål, "fiendebilde"; informator; kunnskapsformidler – og betjentkollega (Hammerlin 2008b: 386).

Det er med andre ord svært mange ulike funksjoner som skal utøves i hverdagen til en betjent, og det stilles krav til at betjentene skal fylle svært mange roller. Neste kapittel oppsummerer dette.

6.5 Gode relasjoner?

De innsatte uttrykker tydelig at relasjonene til betjentene påvirker deres hverdag i fengselet. Både de innsatte som har og ønsker mye kontakt med betjentene og de som ikke ønsker særlig kontakt forteller om hendelser som har påvirket dem i soningen. De innsatte har forståelse for at betjentene er en nødvendig del av hverdagen i fengselet, men de ønsker ikke innblanding fra dem utover det absolutt påkrevde, med mindre de tar initiativet til det selv. Når betjentene følger reglene nøye føles det for de innsatte at de legger seg opp i ting de ikke trenger, og dette skaper negative reaksjoner i innsattgruppen. Spesielt når de innsatte ser at noen betjenter ikke følger reglene like tett gir dette reaksjoner.

Et annet aspekt som påvirker hvilken relasjon de innsatte og betjentene har, er de ulike rollene til betjentene. Siden både sikkerheten og rehabiliteringen i dagens fengsel er styrket, får betjentene både en kontrollfunksjon og en omsorgsfunksjon. I en del sammenhenger i fengselet er ikke disse rollene forenlige, og det skaper uforutsigbarhet blant innsatte. Flere av de innsatte liker ikke at rollene til betjentene blandes, og ønsker derfor kun å forholde seg til enten betjenten som en praktisk veileder og fagperson eller som vokter. Flere av de innsatte ønsker tettere kontakt med betjentene, men siden Fengselet er et stort fengsel blir dette vanskelig å gjennomføre.

De innsatte knytter ulike relasjoner til betjentene avhengig av hvilke forventninger de har til betjentene. Men alle må ha en relasjon til dem fordi de er tilstede hele tiden mens de sitter i fengsel. Relasjonen de knytter har derfor stor påvirkning på den sosiale situasjonen og hvordan de innsatte opplever soningen sin.

7. Avslutning

Forskningen som er presentert over er basert på intervju av ti langtidsinnsatte menn som sitter i samme fengsel. Det er dermed ikke gitt at mine funn kan si noe om fengselshverdagen til andre enn de ti informantene. Men det er allikevel interessant å se hvilke funn som er gjort. Både fordi mine funn til en viss grad støtter og viderefører tidligere fengselsforskning, og fordi mine funn kan brukes som grunnlag for ny fengselsforskning. Det er flere temaer blant mine funn som kan være interessant å forske mer på, i større skala.

Oppgaven har belyst hvordan den sosiale situasjonen i fengselet oppleves for langtidsinnsatte. Det er mye som spiller inn her, og jeg har valgt noen viktige spørsmål å se nærmere på. Å bli satt i fengsel skiller de innsatte fra det livet de har levd på en unaturlig måte. Mange av de som blir fengslet har levd i kriminelle miljøer, og da kan man diskutere om det er en bra ting å skille dem fra dette miljøet. Men de er ikke bare kriminelle, og mange av de innsatte har familie og venner som de blir skilt fra. Mine funn viser at det er vanskelig for en innsatt å holde kontakten med de utenfor gjennom soningen. Ingen har kontakt med venner, men noen har litt kontakt med familien. De fleste har heller ikke kontakt med familien, enten fordi de ikke ønsker det selv eller fordi familien ikke ønsker det.

I fengselet etablerer de innsatte derimot nye relasjoner. Dette både til medinnsatte og betjenter. De relasjonene som knyttes til andre innsatte er i stor grad med på å knytte den enkelte innsatte til innsattgruppen. Hvem man er og hvilke relasjoner man har gjør det mulig for de andre å identifisere den innsatte. De innsatte knytter relasjoner til de som er mest like, ”oss”-gruppen, og er bevisste på at det er andre de ikke vil knytte relasjoner til, ”dem”-gruppen. Men relasjonene som oppstår er i liten grad knyttet til glede eller andre positive reaksjoner. De fleste har relasjoner til de andre innsatte for å komme seg gjennom soningen eller for nytte, og svært få ønsker å opprettholde relasjonene etter soning. Dette er med andre ord midlertidige relasjoner som knyttes mellom innsatte i fengsel.

Innsattgruppen består av mange ulike personer som er tvunget til å leve tett sammen over tid, og det er ulike faktorer som binder sammen og skiller gruppen. I møte med mine informanter har jeg funnet ut at de fire faktorene som i størst grad fungerer som sosiale og kulturelle skillelinjer for de innsatte er; etnisitet, om de sitter inne for sedelighet eller ikke, om de er

tystere og om de trener. De innsatte identifiserer seg i stor grad med den gruppen de tilhører og det legger i stor grad premissene for hvordan innsattgruppa som helhet fungerer, og også hvordan den sosiale situasjonen oppleves.

De ansatte, fortrinnsvis betjentene, har også påvirkning på den sosiale situasjonen i fengselet. Alle de innsatte må ha en form for relasjon til betjentene fordi de er tilstede hele tiden mens de sitter i fengsel. Men de knytter ulike relasjoner med utgangspunkt i hvilke forventinger de har til dem. Noen ønsker at betjentene skal være deltagende i gruppa eller de ønsker noen å være fortrolige med, mens andre ønsker et distansert forhold og vil bare forholde seg til de oppgavene som betjentene er forpliktet til å utføre. De innsatte er opptatt av hvilke roller betjentene har og hvordan de forholder seg til innsattgruppen og de enkelte innsatte. Relasjonene som blir knyttet har derfor stor påvirkning på hvordan de innsatte opplever tiden i fengsel.

7.1.1 Veien videre

De innsatte jeg intervjuet forteller om en helt annen hverdag i fengselet enn det inntrykket man får ved å høre på politiske debatter eller følge med i mediene. Jeg tolker det som et tegn på at det trengs mer kunnskaper om hvordan det er å sitte i fengsel. Det er allerede gjort mye verdifull forskning på området, men det er fortsatt behov for mer. Mer kunnskaper om hvordan de innsatte har det i fengselshverdagen og i forhold til fengselssystemets muligheter og begrensninger vil både være med å opplyse samfunnet slik at det blir en allmenn forståelse av hvordan de innsatte har det. Og denne kunnskapen kan brukes til å forbedre kriminalomsorgen og forbedre soningen for kriminelle. Det moderne fengselssystemet blir mer mangfoldig, vi har både de mest fengselsaktige og lukkede fengselssystemene og de minst fengselsaktige og åpne systemene. Det utvikles ulike kulturer i disse, selv om sikkerhet og kontroll er et grunnleggende institusjonsprinsipp. Det betyr at både innsattrollen og betjentrollen påvirkes av de ulike fengselssystemene. Mine undersøkelser er fra et lukket og tradisjonelt fengselssystem, dette vil prege innsattrollen og betjentrollen, og motsetningene mellom disse.

De innsatte jeg intervjuet forteller om en helt annen hverdag i fengselet enn det inntrykket man får ved å høre på politiske debatter eller følge med i mediene. Jeg tolker det som et tegn på at det trengs mer kunnskaper om hvordan det er å sitte i fengsel. Det er allerede gjort mye verdifull forskning på området, men det er fortsatt behov for mer. Mer kunnskap om hvordan

de innsatte har det vil både være med å opplyse samfunnet slik at det blir en allmenn forståelse av hvordan de innsatte har det. Og denne kunnskapen kan brukes til å forbedre kriminalomsorgen og forbedre soningen for kriminelle.

Det er flere av mine funn som kan være interessante å forske mer på, men jeg ønsker å fremheve hvordan relasjonen mellom betjenter og innsatte påvirker de innsattes hverdag. Med de endringene som er gjort i betjentenes utdanning og arbeidshverdag de senere årene er dette en relativt ny problemstilling, og det hadde vært et interessant område å få bedre kunnskap om. Betjentene skal representere flere roller når de forholder seg til innsatte. Har denne endringen gjort den sosiale situasjonen til de innsatte bedre? Ser man endringer i forhold til virkningen av fengsel? Er det andre endringer som heller burde vært gjort for å se positive resultater? Ved å få besvart disse og andre spørsmål vil gi kunnskaper som antagelig vil bedre situasjonen både for innsatte og betjenter.

Antall ord i denne oppgaven: 34.583

Kildeliste

Becher, Carola (2007): *Friminutt i fengsel – en kvalitativ studie av fangerollen i fengsel*. Masteroppgave i kriminologi. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

Bjørka, Hanne-Cecilie (2005): *Seniorpolitikk – et studium av senioravdelingen i Oslo fengsel*. Hovedoppgave i sosiologi. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

Brantsæter, Marianne (2001): *Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn*. Rapport nr3/2001. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

Brekke, Eva og Gry Holmern Halvorsen (2004): *Soning av straff i fengsel: den innsattes opplevelse*. Hovedoppgave i psykologi. Oslo: Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Christie, Nils (1982): *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils (1993): *Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG vestlig type?* Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils (2004): *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Clemmer, Donald (1958): *The prison community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Eian, Hilde (2007): *Fengslende makt. En kvalitativ undersøkelse av makt blant innsatte*. Masteroppgave i sosiologi. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

Eskeland, Ståle (2001): ” Rettssikkerhet og fengselsmessige hensyn i den nye straffegjennomføringsloven” I: *Tvers igjennom lov til seier*. Juss-buss (red.). Oslo: Unipax Forlag.

Farber, Maurice L. (1944): “Suffering and time perspective of the prisoner” I: *Authority and frustration*. Robert E. Sears (red.) Iowa: University of Iowa Press.

"Fengsel med høyt sikkerhetsnivå". Felles informasjonsside fra Kriminalomsorgen. URL: <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?id=430468> [Lesedato: 01.06.10]

Fog, Jette (2005): *Med samtalen som utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. København: Akademisk forlag. 2.opplag.

Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske : den totale institution socialt set*. København: Jørgen Paludans forlag.

Goffman, Erving (1982): *Interaction Ritual. Essays on face-to-face behaviour*. New York: Pantheon Books.

Hammerlin, Yngve (2008a): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Manuskript til Dr.philosprøveforelesning 17.06.08. Ikke utgitt.

Hammerlin, Yngve (2008b). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Dr.philosavhandling. Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.

Hammerlin, Yngve og Charlotte Mathiassen (2006): *Om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter i et utvalg av lukkede fengsler*. Rapport nr.5/2006. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.

Hammerlin, Yngve og Ragnar Kristoffersen (2001): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. KRUS Dokumentasjon og debatt nr.2/2001. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.

Hammerlin, Yngve og Ragnar Kristoffersen (2010): *Fengselsstatistisk informasjon*. Ikke utgitt.

Hammerlin, Yngve og Thomas W. Strand (2006): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen 2005*. Rapport nr.4/2006. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.

Hammerlin, Yngve og Tore Rokkan (2010): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen: årsrapport for 2008*. Rapport nr3/2010. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.

Hanao, Kristin (2008): *Vold og trusler mellom innsatte. En intervjuundersøkelse*. Rapport nr3/2001. Oslo: Kriminalomsorgens Utdanningssenter.

Hjellnes, Siv (2006): "Totale trekk ved fengsel og fengsling". I: *Fengslet som endringsarena- En artikkelsamling om noen sentrale emner i kriminalomsorgen*. Egil Larsen (red). KRUS håndbok nr.3/2006. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.

Kristoffersen, Ragnar (1986): *Bagatellenes tyranni – samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel*. Hovedoppgave i sosialantropologi. Oslo: Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.

Lundgren, Eva (1993): *Det får da være grenser for kjønn: voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.

Lysgaard, Sverre (2001): *Arbeiderkollektivet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mathiesen, Thomas (1965): *The defences of the weak*. London: Tavistock Publications.

Mathiesen, Thomas (1995): *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax forlag.

"Retningslinjer for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen" URL: <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?id=430484> [Lesedato: 02.09.07]

Silverman, David (2005): *Doing qualitative research*. London: Sage Publications.

Skardhamar, Torbjørn (2002): *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. K-serien nr1/2002. Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.

Stortingsmelding nr. 27, 1997/1998 "Om kriminalomsorgen". Justis- og politidepartementet.

Stortingsmelding nr. 37, 2007/2008 "Straff som virker - mindre kriminalitet - tryggere samfunn". Justis- og politidepartementet.

Storvik, Birgitte Langset (2003): *Straffegjennomføring: etter lov av 18. mai 2001 nr 21*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Straffegjennomføringsloven. Lov om gjennomføring av straff mv av 18.mai 2001 nr.21.

Sykes, Gresham (1958): *The society of captives : a study of maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.

Thagaard, Tove (2002): *Systematikk og innlevelse*. Bergen: Fagbokforlaget.

Toch, Hans, Kenneth Adams og J. Douglas Grant (1989): *Coping. Maladaption in prison*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Widerberg, Karin (2001): *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget.

Wästerfors, David (2007): *Fängelsebråk: analyser av konflikter på anstalt. Studentlitteratur*. Lund: Lunds Universitet.

Åkerström, Malin (1985): *Våld och hot bland intagna i kriminalvårdsanstalt*. Kriminalvårdsstyrelsen.

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Vedlegg

Intervjuguide

Bakgrunnsinformasjon

Hverdag i fengselet

Relasjon til de andre innsatte

Relasjon til ansatte

Besøk utenfra

1. Bakgrunnsinformasjon

Kjønn

Alder

Lovbruddskategori

Hvor lenge har du sittet inne?

Er det første gangen? Hvis ikke, hvor mange ganger og hvor lenge tidligere?

2. Hverdag i fengselet

Kan du fortelle litt om en typisk dag her i fengselet?

Står opp

Legger deg

Måltider

Jobb/skole

Aktiviteter/hobbyer

Hva er annerledes for deg når det er helg?

Andre rutiner

Annen mat

I stedet for jobb/skole

Er du alene eller sammen med andre?

Hvem?

Når?

Jobb/skole

Aktiviteter/hobbyer

3. Relasjon til andre innsatte

Har du kontakt med de andre innsatte?

Hvem?

Hvor ofte?

Hvilke situasjoner?

Er det noen innsatte du vil betegne som venner?

Hva er venner?

Venner vs bekjente

Hvordan få venner

Fordeler/ulempes med venner i fengsel

Venner utenfra vs innenfra fengselet

Vet du hva de andre innsatte sitter inne for?

Hvordan?

Hva synes du om det?

Hvordan påvirker det deg?

Jeg vil nå lese opp en rekke lovbruddskategorier:

vold – drap – ran – tyveri – sedelighet – narkotika

Hva er forskjellen på innsatte som soner for de ulike lovbruddene?

Hvordan kommer lovbrudd til uttrykk?

Hvordan preger dommen den innsattes kontakt med deg?

Hvordan preger de hverdagen i fengselet?

Har lovbrudd noe å si for innflytelse på avdelingen?

Er det andre forhold enn dom som avgjør om det er forskjell på innsatte?

Fysikk

Personlighet

Medieprofil

Handlinger

Jeg vil høre litt om hva du mener om det å ha respekt.

Definisjon

Har du respekt? Hvorfor? Hvorfor ikke?

Hva gir respekt?

Fordeler og ulemper

Forholde seg til de med respekt

Hvordan forholder de andre innsatte seg til deg?

Ifht respekt

Ifht dom

Ifht medieprofil

Ifht fysikk

Ifht handlinger

Er det noen innsatte som dominerer mer og har mer innflytelse enn andre innsatte?

Hvem?

De med innflytelse vs de uten

Hvordan se de med innflytelse?

Hvordan forholde seg til de?

Hvis du har innflytelse, hvordan forholder andre seg til deg?

Miste innflytelse

Hvordan hverdagen endrer seg

4. Relasjon til ansatte

Hvilke ansatte i fengselet har du jevnlig kontakt med?

Hvor ofte?

Hvilken sammenheng?

Hvordan er ditt forhold til de ansatte i fengselet?

Kontaktbetjenten

De andre betjentene

Prest

Helsearbeidere

Sosionom

Andre

Snakker du fortrolig med de ansatte om ditt privatliv?

Dagligdagse tema

Spesielle hendelser

Praktisk, søknader o.l.

Private

Hvis du får et personlig problem, hvem ville være den første du velger å ta opp dette med?

En ansatt

Visitor

Medinnsatt

Familie

Venn

5. Besøk utenfra

Kan du fortelle om andre besøk du får utenfra?

Hvem?

Hvor ofte?

Hva synes du om det?

Gjør du noe annerledes de dagene du får besøk utenfra enn på andre dager?

Hva?

Hvorfor?

Hvis du ikke får besøk, har du familie og venner du har kontakt med når du ikke sitter i fengsel?

Hvem?

Hvor ofte?

Trine Neset Brødremoen

Student ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Universitetet i Oslo

Vil du være med i min intervjuundersøkelse?

Mitt navn er Trine Neset Brødremoen, og jeg er masterstudent i sosiologi på Universitetet i Oslo. Jeg skal skrive en masteroppgave, og vil finne ut av hvordan din hverdag er og hvordan din situasjon i fengselet oppleves. Jeg ønsker derfor å intervju innsatte om dette.

Intervjuet vil foregå i fengselet og vil vare rundt en time. Jeg vil stille spørsmål rundt temaer som angår din hverdag og hvilken kontakt du har med miljøet rundt deg i og utenfor fengselet.

Hvis jeg stiller spørsmål du føler deg ukomfortabel med under intervjuet, kan du unnlate å svare. Du kan også trekke deg fra prosjektet på hvilket som helst tidspunkt uten at dette vil få konsekvenser verken i forhold til meg eller fengselet du sitter i. Å delta i prosjektet er helt frivillig. Jeg vil behandle all informasjon om deg konfidensielt, både i forhold til intervjuet og den ferdige oppgaven. Jeg har taushetsplikt, og det er kun jeg som har tilgang til opplysninger som kommer frem under intervjuet. Når min masteroppgave leveres vil alle lydbånd, og annet materiale som kan identifisere deg, slettes. Velger du å trekke deg fra prosjektet underveis, sletter jeg alle opplysninger om deg umiddelbart.

For å delta skriver du under en samtykkeerklæring. Denne erklæringen skriver du under når jeg kommer til fengselet for å intervju deg. Den ligger allikevel ved dette skrivet slik at du kan se hvordan den ser ut.

Jeg har fått tillatelse av Personverneombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelige datatjeneste AS, å gjennomføre intervjuene.

Jeg setter stor pris på om du vil la deg intervju!

Med vennlig hilsen

Trine Neset Brødremoen

Trine Neset Brødremoen

Student at Department of Sociology and Human Geography

University of Oslo

Do you want to join my project?

My name is Trine Neset Brødremoen, and I am a master degree student in Sociology at the University of Oslo. I'm going to write a final paper for my degree, and for this paper I would like to know how your days in the prison are. To get information about this, I would like to interview you.

The interview will take place in the prison, and will last approximately one hour. I would like to ask questions about topics who affect your days in the prison and what sort of contact you have with people around you inside and outside the prison.

If I ask you something you don't feel comfortable answering, you don't have to answer. You can also withdraw from the project at any time, and if you do this, it will not have any consequences in relation to me or this prison. It's voluntary to join this project. I will treat all the information about you confidential, both in relation to the interviews and the final paper. I have strictly rules for confidentiality, and it's me only that will access what you say during the interview. If you say it's OK, I would like to use a recorder during the interview. When I finish my paper, all the tapse from the recorder and other information about you will be deleted. If you choose to withdraw during the project, I will delete the information immediately.

To join my project you have to sign a Statement of Approval. I will bring this statement to the interview so you can sign it then, but it's also attached to this document so you can see what it is.

My project is approved by Norwegian Social Science Data Services (NSD).

I would appreciate if I can interview you!

Yours sincerely,

Trine Neset Brødremoen.

Samtykkeerklæring

Jeg erklærer med dette at jeg er villig til å la meg intervjuet i forbindelse med Trine Neset Brødremoens masteroppgave i sosiologi, som dreier seg om innsattes situasjon i fengselet.

Jeg er kjent med at jeg når som helst kan trekke meg fra undersøkelsen dersom jeg ønsker det, uten at jeg må oppgi noen grunn. Dette vil ikke ha noen konsekvenser for meg.

Jeg har også fått nødvendig informasjon om undersøkelsen.

En forutsetning for dette samtykket er at all informasjon blir behandlet konfidensielt og at forskeren har taushetsplikt.

Statement of approval

I declare with this document that I approve to be interviewed in relation to the master degree paper of Trine Neset Brødremo, a paper that will describe the inmate's situation.

I know that I can withdraw from this project at any time without giving any reason for that. A withdrawal will not have any consequences for me.

I have received satisfying information about this project.

A precondition for this approval is that all information is treated confidential and that the rules for confidentiality will be followed.

Sted og dato/ place and date

.....

Underskrift/ signature

.....